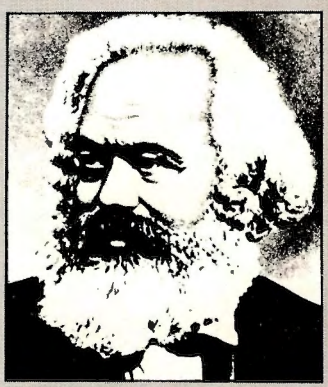
Om å lese
KAPITALEN

En veiledning til Kapitalen, Første bok, fra AKP(m-l)s studieutvalg

Oktober

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

OM Å LESE KAPITALEN

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

OM Å LESE KAPITALEN

En veiledning til Kapitalen I

fra AKP(m-l)s studieutvalg

FORLAGET OKTOBER A/S
OSLO

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

© Forlaget Oktober A/S 1983
Omslag: Øyvind Rauset
Trykt hos A/S Duplotrykk, Oslo 1983
ISBN 82-7094-366-5

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

FORORD FRA FORLAGET

Forlaget Oktober utgir nå Karl Marx' Kapitalen, Første bok, i ny, fullstendig oversettelse. Utgivelsen er blitt mulig gjennom en innsamlingskampanje i AKP(m-l)s regi i 1980.

AKP(m-l) vil arrangere studier av Kapitalen i forskjellige former. Partiets studieutvalg har tatt initiativ til denne studieboka, der forskjellige kamerater har bidratt med artikler som til sammen skal gi hjelp til å forstå Kapitalen.

For den leseren som for første gang gir seg i kast med Kapitalen, framstår teksten som massiv, tung og uhyre krevende. Men den er ikke uoverkommelig. Bare en tar tida til hjelp, er det ikke så vanskelig å arbeide seg gjennom Første bok. Men faren er at det blir en mekanisk tilegnelse av det løpende innholdet, uten at en egentlig forstår hva det dreier seg om.

Derfor har vi i denne studieboka bevisst skjøvet følgende spørsmål i forgrunnen: Hvilke teoretiske forutsetninger er det Marx bygger på? Hva vil han egentlig si?

Denne helt bevisst valgte synsvinkelen på stoffet innebærer sjølsagt også i større grad en *fortolkning* av innholdet enn en reint mekanisk innholdsgjengivelse ville gjort. Det er derfor grunnlag for å se på studieboka som et debattinnlegg som retter seg mot *andre* fortolkninger, *andre* posisjoner i den politiske økonomien. Dette polemiske aspektet har de som har bidratt her heller ikke lagt skjul på, men tvert imot lagt åpent fram.

Bak i boka trykker vi opp to alternative *studieopplegg,* ett 2-møters opplegg og ett 7-møters opplegg, begge med hovedvekta på de 4 første kapitlene av Første bok (tilsvarer del 1 av Oktober-utgaven).

Forlaget Oktober A/S
Oslo, november 1982

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Innhold

Karl Marx og Kapitalen av Gustav Lindberg 8
Å lese Kapitalen. En orientering av Per Lund 17
1. Noen ord om denne orienteringa 17
2. Hva ville Marx med Kapitalen? 19
3. Misforståelser om hva den politiske økonomien primært er ... 20
4. Kapitalen er en kritikk av den borgerlige økonomiske teorien 21
5. Samfunnsmessig form — stofflig innhold 23
6. Hva er kapital? 25
7. Hva mener så den borgerlige økonomien er kapital? 26
8. Hva er vareproduksjon? 27
9. Uklarheter om begrepet «samfunnsmessig produksjon» 32
10. En illustrasjon: Den økonomiske krisa i dag 37
11. «Varefetisjisme» 38
12. Om Kapitalens struktur. Forholdet mellom det «historiske» og det «logiske» 42
13. Mer om framstillingas logiske struktur: Om «oppstigningen fra det abstrakte til det konkrete» 45
14. Verdien 49
15. Konkret og abstrakt arbeid 56
16. Konkret og abstrakt arbeid i den kapitalistiske produksjonsprosessen 63
17. Arbeidsverditeorien hos de klassiske borgerlige økonomene ... 66
18. Arbeidsverditeorien i AKP(m-l)s studiebøker 71
19. Verdi — Bytteverdi — Penger 77
20. Om penger og inflasjon i studieboka til AKP(m-l) 82
21. Proudhon-sosialismen: «Pengenes degradering og varenes himmelfart» 84
22. Overgangen fra penger til kapital 85

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Noen merknader om pengenes funksjoner av Harald Minken 87
Enkel varesirkulasjon 87
Penger 91
Verdimål 92
Sirkulasjonsmiddel 94
Mynt og sedler 95
Pengenes tredje funksjon 98
Penger i pungen og penger på kistebunnen 99
Betalingsmidler 100
Lova om kvantiteten av sirkulerende penger 103
Kredittpenger 104
Gullstandarden — Englands gullalder 107

Studieopplegg
Studieopplegg A (2-møters opplegg) 110
Studieopplegg B (7-møters opplegg) 111

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

KARL MARX OG KAPITALEN

Av Gustav Lindberg

Nyttårsdag 1866 begynte Karl Marx å renskrive utkastene og notatene sine. Vel ett år seinere var han ferdig, og manuskriptet til første bind av Kapitalen ble sendt til et forlag i Hamburg. Der kom «Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie» ut i september 1867, trykt i 1000 eksemplarer.

Kapitalen er et av de mest lysende vitenskapelige verker noensinne skrevet. Her viser Marx kapitalismens oppkomst, dens indre drivkrefter og hovedlinjene i hvordan den utvikler seg. Samtidig er Kapitalen et hovedverk innafor kommunistisk teori. Kapitalen viser hvordan kapitalismens historiske misjon er å skape det materielle grunnlaget for en høyere samfunnstype. Ved å utvikle produktivkreftene og ved å skape en stor revolusjonær klasse, arbeiderklassen, forbereder kapitalismen grunnen for sosialismen og kommunismen. Kapitalen er derfor et uhyre sentralt verk innafor den *vitenskapelige* sosialismen — den sosialistiske teorien som ikke setter sin lit til fromme ønsker om at herskerklassene skal «forbedre» seg, men som viser hvordan den objektive historiske utviklinga i den økonomiske basis driver fram forutsetningene for en sosialistisk omveltning.

Utgivelsen av Kapitalen ble derfor et historisk vendepunkt. Den framvoksende arbeiderbevegelsen fikk et helstøpt teoretisk grunnlag for sin kamp mot det kapitalistiske utbyttersystemet, og etter noen år var Kapitalen og andre marxistiske verker blitt et samlingsmerke for arbeiderpartiene. Borgerskapet på sin side ble stilt overfor en analyse av kapitalismen de iherdig men forgjeves har forsøkt å tilbakevise.

Da boka kom ut, var Marx 49 år. I nesten et kvart århundre, siden midten av 1840-åra, hadde han arbeidet intenst med studier og forarbeider. Men Kapitalens forhistorie går enda lengre tilbake, fordi den er et

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

produkt av kapitalismens framvekst. Det vitenskapelige arbeidet Marx gjorde ville vært utenkelig uten den historiske utviklinga av den kapitalistiske produksjonsmåten.

En kapitalistisk organisering av handel og produksjon vokste gradvis fram i Europa i slutten av Middelalderen. Etter de store oppdagelsesreisene rundt år 1500 skjøt verdenshandelen fart, og vareproduksjonen økte mange steder. På 1700-tallet ble England hjemlandet for den første industrielle revolusjon. Hargreaves oppfant «Spinning Jenny» — en spinnemaskin som revolusjonerte tekstilindustrien. James Watt lagde de første dampmaskiner, som stilte store energimengder til rådighet for industrien. Handelen og produksjonen økte raskt. Fabrikker ble bygd, og en industriarbeiderklasse oppsto. Den kom dels fra fattigfolk på landsbygda, som ble drevet derfra av nød eller av overgrep fra godseierne, dels fra fattigfolk i byene som tidligere levde av tigging og løsarbeid.

Andre land fulgte snart etter. Den franske revolusjonen ryddet av veien mange av hindringene for utviklinga av kapitalismen. I 1810 var det bare ca. 200 dampmaskiner i hele Frankrike, i 1852 var det over 16 000. Utover århundret vokste det fram kapitalistisk storproduksjon i stadig nye land.

1800-tallet var altså en periode med voldsomme omveltninger. Ved århundrets begynnelse hadde den industrielle revolusjonen såvidt startet i England, mens resten av Europa (og verden for øvrig) var overveiende jordbrukssamfunn. Ved århundrets slutt var de vestlige delene av verdensdelen totalt forandret. På 1700-tallet var godset eller gardsbruket den typiske arbeidsplassen, men på slutten av 1800-tallet var det fabrikken som karakteriserte produksjonslivet. Der adel og godseiere tidligere hersket, var det nå borgerskapet som dominerte statsmakta. Mens arbeiderklassen i år 1800 var fåtallig og spredt, ble den seinere i århundret en stadig større andel av yrkesbefolkninga, og vokste gradvis i politisk betydning.

Midt i dette århundret, da den kapitalistiske utviklinga revolusjonerte samfunnsforholdene i Vest-Europa, levde Karl Marx. Rundt seg opplevde han omveltninga av produksjonsmetodene. Borgerskapet akkumulerte kapital og vokste fram til en mektig organisert herskerklasse. Arbeiderklassen var utpint og utslitt, men ble likefullt større og større,

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

og viste etter hvert sine evner til organisering, politisk bevissthet og opprør. Alt dette måtte sette sitt preg på Marx' vitenskapelige virksomhet og forme de problemstillinger han stilte.

Han var født i 1818 i Trier, nåværende Vest-Tyskland. 17 år gammel begynte han å studere. Han leste juss, historie og filosofi, og ble snart trukket inn i en krets av disipler til den store tyske idealistiske filosofen Hegel. Dette var de såkalte unghegelianerne. Deres filosofiske grunnsyn var gjennomført idealistisk. Tross dette var flere av dem politisk radikale og sto i opposisjon til det kongelige enevoldsstyret i 1830-åras dominerende tyske stat, Prøyssen.

Marx ble sjøl en radikal motstander av det prøyssiske styresettet. Etter å ha avsluttet studiene i 1841, begynte han med kritisk journalistisk virksomhet. Høsten 1842 ble han redaktør for Rheinische Zeitung, ei dagsavis i Køln. Avisa ble et kamporgan for liberale og radikale ideer, og den prøyssiske sensuren grep snart inn. I april 1843, etter knapt et halvt år med Marx som redaktør, ble avisa stoppet for godt. I avsky over den politiske undertrykkinga i Tyskland, dro Marx til Paris sammen med Jenny von Westphalen — de to hadde giftet seg den sommeren.

I åra som fulgte utviklet Marx sine politiske og teoretiske synspunkter. Han orienterte seg definitivt vekk fra den filosofiske idealismen, og gjorde et grundig oppgjør med teorien om ideenes forrang blant de historiske drivkreftene. Men ikke alt hos den idealistiske filosofen Hegel kunne bli forkastet. Marx anerkjente fullt ut den dialektiske utviklingsforståelsen som Hegel hadde utarbeidet, og han viste i verkene sine hvordan samfunnsutviklinga følger dialektiske bevegelseslover.

I Paris fikk han nærmere kjennskap til datidas radikale og sosialistiske bevegelser. De utopiske sosialistene, som Owens og Fourier, spekulerte ut velmente, men drømmeaktige samfunnsordninger som de uten hell prøvde å realisere. Småborgerlige sosialistiske retninger, med Proudhon som fremste talsmann, ønsket reformer uten å gå til roten av det som holdt massene nede — den kapitalistiske vareproduksjonen.

Marx avviste disse retningene. Han innså at kampen for sosialismen og kommunismen måtte være en revolusjonær bevegelse, bygd på arbeiderklassen. Ingen appeller til utbytterne, ingen fantasifulle, men urealistiske samfunnsmodeller, ingen forsiktige reformer kunne frigjøre de

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

undertrykte massene. Bare en organisert arbeiderklasse med en revolusjonær omveltning som mål kunne avskaffe utbyttinga. I Paris holdt Marx følgelig nær kontakt med de grupperingene som organiserte arbeiderne.

Der kom han også i nærmere kontakt med Friedrich Engels. De hadde truffet hverandre før, men høsten 1844 møttes de på nytt. I 10 dager diskuterte de entusiastisk en stor mengde politiske og teoretiske problemer, og trakk konklusjonen at de hadde sammenfallende synspunkter i praktisk talt alle spørsmål.

Fra denne tid hadde de to menn et ytterst nært samarbeid, helt til Marx døde nesten 40 år seinere. Sammen tok de et grundig oppgjør med den filosofiske og historiske idealismen, og utformet en av hovedstolpene i marxismen — den *historiske materialismen*. En del år seinere (i forordet til «Kritikken av den politiske økonomi», 1859) beskrev Marx sin egen bakgrunn for å nå fram til dette synet.

«I åra 1842–43 kom jeg som redaktør av Rheinische Zeitung for første gangen i den kinkige situasjonen at jeg var tvunget til å uttale meg om såkalte materielle interesser,» skrev Marx. Det dreidde seg om politiske og rettslige konflikter omkring allmenningsrettigheter, tollsatser o.l. Med utrettelig grundighet studerte Marx for å komme til klarhet omkring det «kinkige» problemet. «Min undersøkelse ledet meg fram til den konklusjonen at rettsforholdene liksom statsformene verken kan forstås ut fra seg sjøl eller ut fra den såkalte allmenne utvikling av den menneskelige tenkning, men tvert om har sin rot i de materielle livsforholdene ... Det materielle livets produksjonsmåte er bestemmende for den sosiale, politiske og åndelige livsprosess overhodet.»

Tankeretninger, politiske konflikter, sosiale organisasjonsformer kan altså i siste instans bare bli forstått om en ser hvilken bakgrunn de har i det økonomiske livet. Sjøl om tradisjoner og kultur også spiller en rolle, ligger nøkkelen til å forstå historisk utvikling i å forstå hvilke drivkrefter som oppstår i den økonomiske basis — i eiendomsforholdene til produksjonsmidlene, i produksjonsteknikkene, i organiseringa av produksjonen. Fram for alt fins historias dynamikk i de klassene som danner seg med basis i økonomien, og de kampene de kjemper ut mot hverandre.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Dette er noen hovedtanker i den historiske materialismen slik Marx og Engels utformet den. Da Marx hadde kommet til klarhet omkring disse grunnleggende historiske lovmessighetene, startet han sine uhyre allsidige og djuptpløyende studier over den *kapitalistiske* økonomien. Grunnen til dette veldige arbeidet lå i det behovet arbeiderbevegelsen hadde for en vitenskapelig analyse av det nye økonomiske systemet som vokste fram — kapitalismen. På Marx' tid la den kapitalistiske produksjonsmåten under seg stadig nye produksjonsgrener og stadig nye land, og det har fortsatt fram til vår tid. I studiet av denne økonomiske basis, dens forutsetninger og dens utvikling, lå nøkkelen til å forstå den sosiale og politiske utviklinga som ville komme.

Derfor viet Marx mesteparten av livet sitt til studiet av den kapitalistiske produksjonsmåten. Han studerte dens historie og de teoriene som var fremmet om den, mer allsidig og iherdig enn noen annen. Han ble sin tids lærdeste økonom, er det sagt. Han hadde stor respekt for de fremste av de klassiske engelske økonomene, som Adam Smith og Ricardo. Langt på vei hadde de levert en vitenskapelig analyse av den kapitalistiske økonomien. Deres begrensning lå framfor alt i at de ikke erkjente at kapitalismen var et *historisk* økonomisk system, det vil si en forbigående fase av de menneskelige samfunnenes utvikling. Det var i sin tid oppstått under bestemte historiske forutsetninger, og ville i sin tur gå under ettersom dets egen utvikling frambrakte motsigelser og drivkrefter som ikke lenger kunne rommes innafor de kapitalistiske rammene. Marx' analyse bygde på mange av oppdagelsene til de klassiske økonomene, men han brøt samtidig fundamentalt med mange av teoriene deres, blant annet når det gjaldt det historiske perspektivet på kapitalismen.

Den historiske materialismen ga altså ei rettesnor for undersøkelsene til Marx. Uten å kjenne kapitalismens bevegelseslover, kunne en heller ikke være i stand til å begripe den sosiale og politiske utvikling. De sosialistiske og kommunistiske ideene om et fritt og menneskelig samfunn ville bli løse spekulasjoner om de ikke ble knyttet sammen med den *virkelige* utviklinga av produksjonen og klasseforholdene under kapitalismen. Derfor underla Marx den kapitalistiske økonomien en slik nitid gransking. Dette arbeidet holdt han på med fra midten av 1840-åra fram til sin død, bare avbrutt av sykdom, av perioder med journalistisk virk-

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

somhet for å bedre familiens økonomi, eller av perioder med intens politisk virksomhet.

En slik periode kom mot slutten av 1840-åra. På grunn av sine politiske kontakter ble Marx holdt under oppsyn av politiet. I 1845 ble han utvist fra Paris, og bosatte seg i Brussel. Sammen med Engels deltok han i en internasjonal arbeidersammenslutning kalt Kommunistenes Forbund. De fikk i oppdrag å skrive et programskrift for forbundet, og i februar 1848 kom det ut, kalt «Det kommunistiske partis manifest». Få uker etter brøt revolusjonene ut i Europas storbyer. Marx ga penger (han hadde nettopp arvet) til oppstanden i Brussel, men ble arrestert sammen med sin familie og utvist.

Revolusjonsforsøkene spredte seg til Tyskland, og Marx dro til Køln på nytt. Sammen med Engels og andre medlemmer av Kommunistenes Forbund utga han en kommunistorientert avis. De kontrarevolusjonære kreftene fikk imidlertid snart overtaket igjen. Marx ble stilt for retten, anklaget for å oppildne til revolusjon. Anklagen var neppe helt urettferdig, men en jury som var motstander av den prøyssiske kongen frikjente ham likevel. Men han ble utvist fra Tyskland, og da han kom tilbake til Paris, gikk det likeså: Politiet nektet ham opphold også der.

London var et fristed. Etter at revolusjonsforsøkene på det europeiske kontinentet var slått ned, fikk denne byen et stort tilsig av politiske flyktninger. Marx med familie fant også veien hit høsten 1849. Her bodde han fram til sin død.

Åra framover var preget av «forferdelig fattigdom», skrev Marx' datter Eleanor om sin oppvekst. De levde av de beskjedne summene Marx' journalistiske virksomhet kunne innbringe samt det Engels, som var forholdsvis velstående, kunne avse for dem. Først etter 1868, da Engels kunne understøtte Marx med en årlig sum på 350 pund, kunne familien holde den grelle nød på avstand.

Under disse omstendighetene gjorde Marx undersøkelsene til sitt hovedverk. Studiene materialiserte seg i en rekke manuskripter og forarbeider til Kapitalen. Et av dem ble utgitt da det ble skrevet — «Til kritikken av den politiske økonomien» (1859). Andre manuskripter, som «Grunntrekk av kritikken av den politiske økonomi» («Grundrisse») (1857–58) og «Teorier om merverdien» (1861–63) er først blitt utgitt i dette århundret. Men på tross av at disse manuskriptene har stor

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

vitenskapelig verdi, er de likevel først og fremst å regne som forarbeider til Kapitalen.

Kapitalen, første bind, ble utgitt i 1867, og gradvis ble verket kjent i videre og videre kretser. Fram til 1890 kom det tre nye utgaver i Tyskland. Ganske snart ble boka oversatt, først til russisk i 1872, der nesten 1000 eksemplarer ble solgt på en drøy måned. I 1875 kom en fransk oversettelse, og i 1886 den første engelske utgaven.

Siden har verket fått større og større utbredelse, sammen med andre skrifter av Marx og Engels. Mens andre vitenskapelige avhandlinger fra forrige århundre med få unntak er gått i glemmeboka, er Kapitalen av Marx ei aktuell bok som utgis i stadig nye oversettelser og opplag. Den er fortsatt den uovertrufne analysen av den kapitalistiske produksjonsmåten.

Den første oversettelsen av Kapitalen til *norsk* ble gjort av Erling Falk, lederen for Mot Dag, og utgitt 1930–32. I 1970–71 utga Pax Forlag utdrag fra de tre bindene av Kapitalen. Den oversettelsen som Forlaget Oktober nå utgir, er altså den tredje som er gjort til norsk.

Sammen med at Kapitalen nådde større og større utbredelse, fikk marxismen stadig større oppslutning. Den første Internasjonalen, der Marx var en av stifterne i 1864, samlet de framskredne delene av arbeiderbevegelsen på den tida. Da var Marx' teorier bare en lære blant en rekke andre radikale og sosialistiske strømninger. Mange sluttet seg til anarkistiske retninger inspirert av Proudhon og Bakunin. I Tyskland hadde Lasalle's høyre-orienterte sosialisme store tilhengerskarer, og i England dominerte den reformistiske trade-unionismen. I de teoretiske stridene som fulgte, vant Marx' ideer oppslutning, men splittelsen lammet den første Internasjonalen som til slutt ble oppløst i 1876.

I Den andre Internasjonalen, som ble stiftet i 1889, var situasjonen endret. Arbeiderpartiene hadde nådd større teoretisk klarhet, og ideene fra Kapitalen og andre skrifter av Marx og Engels vant fram. De teoretiske og praktiske kampene hadde vist det uholdbare i synsmåtene til folk som Proudhon, Bakunin og Lasalle, og deres innflytelse gikk raskt tilbake. Marx og Engels sto etter hvert fram som teoretikere felles for hele den sosialistiske arbeiderbevegelsen. I løpet av de siste årtiene av forrige århundre seiret marxismen og analysene fra Kapitalen, og nesten alle arbeiderpartier sluttet seg åpent til et marxistisk grunnlag.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Denne enheten i verdens framskredne arbeiderbevegelse var imidlertid mer tilsynelatende enn reell. Skjønt det knapt fantes folk som kalte seg proudhonister eller lasalleanere, eksisterte de samme reformistiske og høyreorienterte ideene om veien til sosialismen. Snart dukket det opp ledere i arbeiderpartiene som i utgangspunktet bekjente seg til marxismen, men som krevde en «ny» strategi og taktikk for kampen. En av de første var Eduard Bernstein, som i 1899 utga en bok («Sosialismens forutsetninger») der han hevdet at den nyere samfunnsutviklinga tilsa en gjennomgående revisjon av synspunktene til Marx og Engels i reformistisk retning. Bernsteins synspunkter ble den gangen avvist såvel i det tyske sosialdemokratiske partiet som i andre deler av Den annen Internasjonale. Men gjennom hele vårt århundre har de store teoretiske og praktisk-politiske stridighetene i arbeiderbevegelsen fulgt skillelinjer fra den gangen. På den ene side står kommunistene og de som holder fast ved grunntrekkene av Kapitalens analyse av kapitalismen. På den annen side står de som ofte i ord anerkjenner betydninga til Marx og Engels, men som like fullt omtolker teoriene i reformistiske og revisjonistiske baner.

Alt dette skjedde etter Marx' tid. Men så lenge han levde, deltok Marx i de ideologiske og teoretiske stridene i de sosialistiske gruppene og partiene. Han skrev blant annet «Kritikken av Gotha-programmet» i 1875, en kritikk av det tyske sosialistpartiets program, som bidro til at dette partiet orienterte seg mot marxismen.

Marx arbeidet også videre med de økonomiske studiene, og forberedte utgivelsen av det andre og tredje bindet av Kapitalen. Men slitet og fattigdommen hadde etter hvert brutt ned helsa hans, og han fikk ikke fullført arbeidet før sin død. Det ble Engels, som fra 1870 bodde i London og var nesten i daglig kontakt med Marx, som redigerte og renskrev ferdig Kapitalen. Annet bind ble utgitt i 1885, tredje bind i 1894 — bare noen måneder før Engels døde.

Marx sjøl var død 14. mars 1883, for temmelig nøyaktig 100 år siden. Når Kapitalen på ny blir utgitt, er det lett å slutte seg til de framsynte ordene til Engels i talen ved Marx' gravferd: «Hans navn og hans verker vil leve gjennom århundrer.»

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Litteratur:

W. O. Henderson (ed.): *Engels. Selected writings.* Penguin Books Ltd., Harmondsworth, Middlesex, England, 1967.

Karl Marx: *Kapitalet. Kritik av den politiska ekonomien. Första boken.* Bo Cavefors Bokförlag, Uddevalla 1969.

Karl Marx og Friedrich Engels: *Det kommunistiske partis manifest.* Forlaget Oktober A/S, Oslo 1975.

Franz Mehring: *Karl Marx — hans livs historia. Första delen.* Gidlunds Förlag 1971.

V. I. Lenin: *Marx Engels Marxisme.* Forlaget Oktober A/S, Oslo 1977.

Einhard Lorenz: *Arbeiderbevegelsens historie 1789–1930.* Pax Forlag A/S, Oslo 1972.

Saul K. Padover (ed.): *The Essential Marx. The non-economic writings.* New American Library, A Mentor Book, New York 1979.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Å LESE KAPITALEN

En orientering av Per Lund

1. Noen ord om denne orienteringa.

Den følgende gjennomgangen er tenkt som et hjelpemiddel ved lesningen av Kapitalen, bok I: Kapitalens produksjonsprosess, som nå skal utgis på norsk av Forlaget Oktober.

Oktober-utgava av Kapitalen, bok 1, skal utgis i form av 4 del-bind. Det første del-bindet, som omfatter forordene og de fire første kapitlene, er teoretisk de langt vanskeligste i Kapitalen. Denne studieveiledninga vil derfor i hovedsak ta for seg de teoretiske problemene som møter leseren i begynnelsen. Samtidig vil vi, når anledningen byr seg, trekke en del linjer framover, slik at også helheten og målsettinga i Marx sin framstilling kommer fram.

En møter av og til den oppfatninga at begynnelsen av Kapitalen ikke bare er vanskelig og svært filosofisk, men også strengt tatt unødvendig for å forstå helheten i Kapitalen. En kan derfor finne anbefalinger om å kutte ut de tre første kapitlene (eller i det minste fare lett over dem) og begynne den virkelige lesningen med kapittel 4 (Pengenes forvandling til kapital). Vi vil argumentere for at en slik metode er helt forkastelig. Saka er: Griper en ikke de teoretiske analysene i begynnelsen, så kan en heller ikke regne med å få mer enn en helt overflatisk forståelse av helheten.

Marx sjøl innrømmer at begynnelsen er vanskelig, slik det gjelder i enhver vitenskap (Se forordet til første utgave). Men samtidig insisterer han på å ikke gi seg: «Det finnes ingen kongsvei til kunnskapen, og bare den som ikke skyr anstrengelsen med å klatre opp dens bratte stier, har utsikt til å nå dens lyse høyder.» (Fra forordet til den franske utg.)

På den andre sida: Om en helt stanger hodet mot de teoretiske vanskelighetene i begynnelsen og ikke kommer videre, så anbefales å la vans-

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

kelighetene i bero, og gå videre likevel. Det vil da ofte vise seg at når en noe seinere vender tilbake til de vanskelige punktene, så går det et lys opp. Denne «dialektikken» mellom «å gå på framover» og «vende tilbake til begynnelsen» kan vise seg å gi de største resultatene.

I gjennomgangen vil leseren se at vi har lagt særlig vekt på *produksjonsforholdenes rolle* for å forstå analysene i Kapitalen. Begreper som verdi, penger, kapital er uttrykk for produksjonsforhold. Forståelsen av dette er helt grunnleggende. Uteblir denne forståelsen, vil sjølve hovedtankegangen i Kapitalen ikke tre klart fram.

Det vil bli brukt noen sider på framstillinga av den klassiske borgerlige økonomiens syn på verditeorien. Marx utvikler sine analyser ut fra og *i motsetning til* den klassiske borgerlige økonomien. Det kan derfor lette forståelsen når disse blir satt opp mot hverandre.

Det vil også ved et par anledninger bli gjort korte og kritiske henvisninger til relevante avsnitt i studiebøkene til AKP(m-l). Dels for å påpeke hvor overflatisk forståelsen av politisk økonomi har vært innafor m-l-bevegelsen. Dels for å vise hvilke uheldige konsekvenser en slik manglende teoretisk forståelse kan få. Og endelig, dels for å klargjøre noen vanskelige problemer i verditeorien.

Noen ord om de tallrike forordene til Kapitalen og om fotnotene.

Forordene bør leses grundig. Ingen steder legger Marx den oppgava han har stilt seg med Kapitalen så klart fram. Dessuten inneholder forordene ei rekke betydelige henvisninger til Kapitalens oppbygging, framstillingsmåte og metode. Se særlig det viktige avsnittet i etterordet til 2. utgave, der Marx gjennom et langt sitat legger fram sitt dialektisk-materialistiske grunnsyn. Samtidig gjelder for forordene det som over ble sagt om de første kapitlene: Dvel ikke for lenge ved de uklare punktene, men vend tilbake til forordene etter hvert som lesinga skrider fram.

Det er nødvendig å si noen ord om fotnotene også. Den forkorta PAX-utgava av Kapitalen har med få unntak utelatt alle fotnoter. I forordet til PAX-utgava heter det at fotnotene er «mindre viktig for hans framstilling og for vår forståelse av den.»

Mange fotnoter er utvilsomt mindre viktige for vår forståelse av helheten. Samtidig må vi være klar over følgende: Et hovedformål med Kapitalen er kritikken av den borgerlige økonomien (og dette er ikke mindre viktig i dag). For en stor del er denne kritikken plassert i fot-

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

notene. Fotnotene er derfor ikke noe tilfeldig og ytre i forhold til hovedteksten, men utgjør en systematisk del av den løpende analysen. Mange av de viktigste teoretiske poengene til Marx står nettopp i fotnotene. En bør derfor hele tida ha et blikk på fotnotene under lesinga. (NB! Når det til sitater bare blir henvist til «kapittel...», f.eks. «se kapittel 10», så er alltid ment Kapitalen bok 1.)

2. Hva vil Marx med Kapitalen?

Mange som for første gang går løs på Kapitalen vil ha bestemte forestillinger eller forventninger til hva boka vil inneholde. En har kanskje bestemte spørsmål som en håper boka skal kunne gi svar på, f.eks. om priser og inflasjon, om akkordlønn, konjunkturer osv. Og sjølsagt handler Kapitalen om slike ting. Men bare som underordna spørsmål innafor et mye større problemområde:

Analysen av den kapitalistiske produksjonsmåten og de økonomiske lovene som styrer dens utvikling.

Marx sier sjøl, i forordet til første utgave, at hovedformålet med Kapitalen er å avsløre *«den økonomiske bevegelsesloven for det moderne samfunnet»*, dvs. de mest grunnleggende utviklingslovene for det kapitalistiske samfunnet. Det er utforskningen av disse lovene som setter Marx i stand til å påvise hvorfor det kapitalistiske samfunnet med nødvendighet må gå under og bli erstattet med et sosialistisk og seinere kommunistisk samfunn. «Marx utleder uunngåeligheten av det kapitalistiske samfunns forvandling til et sosialistisk samfunn helt ut og ene og alene av den økonomiske bevegelsesloven for det moderne samfunnet» (Lenin, «Marx Engels Marxisme», Forlaget Oktober, 1977, s. 27)

Den marxistiske politiske økonomien skiller seg fra den borgerlige økonomien i første rekke ved at den er en *historisk vitenskap*. Biologene undersøker betingelsene for hvordan de levende organismene, mennesker og dyr, oppstår, lever og dør. Marx utforsker den kapitalistiske produksjonsmåten som en historisk organisme som vokser fram, går gjennom ulike stadier av utvikling for så gjennom denne utviklinga sjøl å skape de materielle forutsetningene som gjør dens undergang uunngåelig.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Dette er Marx sitt prosjekt i Kapitalen. Det er i dette mektige perspektivet vi må forstå måten han behandler spørsmål som f.eks. lønninger, priser og konjunkturer på.

3. Misforståelser om hva den politiske økonomien primært er.

Det historiske perspektivet som gjennomsyrer Kapitalen gjorde det nødvendig for Marx å utarbeide en *analysemetode* som kunne gripe de grunnleggende utviklingslovene i kapitalismen. Nå er problemet imidlertid at disse utviklingslovene ikke springer en i øynene gjennom ei reint overflatisk betraktning av den kapitalistiske økonomien. En av Marx' store oppdagelser er påvisninga av hvordan de økonomiske kategoriene, som lønninger, priser, profitter, slik vi umiddelbart kan iaktta dem i samfunnsøkonomien, bare er framtredelsesformer for en mer vesentlig sammenheng som ligger skjult under den synlige overflata. Disse sammenhengene må vi analysere oss fram til. Dette er veldig viktig å være klar over. Det innebærer nemlig at Kapitalen kan virke nokså fremmedartet til å begynne med. Det fører til at mange ganske snart legger boka skuffet vekk. En kom til boka med spørsmål om lønninger, priser og konjunkturer, og så får en i stedet lære om bruksverdi og bytteverdi og om det eiendommelige forholdet mellom 20 alen lerret og 1 frakk (som vi lærer å kjenne i første kapittel.) Men vær da klar over: De merkelige begrepene og den uvante framstillingsmåten som vi møter i Kapitalen representerer ingen fiks ide hos Marx. De gjenspeiler hvordan den kapitalistiske vareøkonomien faktisk fungerer. Vi må altså gå under overflata av den synlige økonomien for å avdekke de økonomiske utviklingslovene. Det er det første problemet, og vi skal ofte komme tilbake til det.

Et annet problem er: Sjøl om den politiske økonomien er en historisk vitenskap, så følger ikke framstillinga i Kapitalen den historiske gangen i kapitalismens utvikling. Dette kan virke forvirrende. En skulle vente at de økonomiske begrepene og kategoriene vi møter under lesinga av Kapitalen kommer i den rekkefølgen de opptrer historisk. Det som bestemmer når de kommer er i stedet den rolla de spiller *logisk* innafor den

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

fullt utvikla kapitalismen. (Dette forholdet mellom det *historiske* og *logiske* skal vi også komme tilbake til lenger ned.)

Disse metodiske problemene gjør at strukturen i Kapitalen ikke straks trer klart fram for en. Men en har uendelig mye mer igjen for å kjempe seg fram til en forståelse for hva dette egentlig går ut på, framfor det som ofte har skjedd: Den politiske økonomien blir redusert til en snever, historieløs økonomi, økonomi i reint teknisk forstand. En fokuserer da gjerne på helt bestemte aspekter, som f.eks. det å beregne merverdi og utbytting, i et land eller på en bedrift, helst i kroner og øre. Men den politiske økonomien har ikke som oppgave å være redskap for den slags målinger, men å framstille de allmenne økonomiske lovene for samfunnsutviklinga.

4. Kapitalen er en kritikk av den borgerlige økonomiske teorien.

Marx påviser hvordan den kapitalistiske produksjonsmåten er historisk oppstått og historisk forgjengelig. Den borgerlige økonomiske teorien tar derimot de eksisterende produksjonsforholdene som gitte. Den betrakter den kapitalistiske måten å produsere på som noe naturbestemt. Den behandler økonomi som om de første menneskene på jorda var kapitalister og lønnsarbeidere. Allerede i «Filosofiens elendighet» som kom ut nesten 20 år før Kapitalen, peker Marx på:

«Økonomene gir oss de borgerlige produksjonsforholdene ... som faste, uforanderlige, evige kategorier ... Økonomene forklarer oss hvordan en produserer under disse gitte forholdene; det de ikke forklarer oss, er hvordan disse forholdene sjøl blir produsert, dvs. den historiske bevegelsen som kaller dem til live» (MEW 4/126). Den borgerlige økonomiske teorien er grunnleggende historieløs. (Men som vi skal komme tilbake til, så går det et svært viktig skille mellom det som blir kalt den klassiske borgerlige økonomien, fram til ca. 1830, og den seinere degenererte borgerlige økonomien, som Marx kaller «vulgærøkonomien».)

Da den borgerlige økonomien er historieløs og statisk, så arbeider den med modeller av en samfunnsøkonomi i indre likevektstilstand.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Den kan derfor ikke forklare økonomiske kriser ut fra de indre forutsetningene i økonomien sjøl, men må innføre årsaker utenfra. Dagens djupe økonomiske krise har ennå ingen borgerlig økonom gitt noen forklaring på, eller rettere sagt: De forklarer den ut fra *ytre* årsaker, som f.eks. framveksten av «det statlige tyranniet» (Milton Friedman).

Det er ofte blitt sagt at Marx bare videreutvikler den klassiske borgerlige økonomien. Det er riktig at Marx bygger på den klassiske borgerlige økonomien og står i stor gjeld til denne. Men langt viktigere er det å slå fast at han bryter fullstendig med den borgerlige økonomiens historieløse grunnsyn. Den borgerlige økonomien betrakter i siste instans økonomi som noe *teknisk,* som et *forhold mellom ting.* Marx' historiske grunnsyn gjør ham i stand til å analysere økonomien som et historisk betinga *forhold mellom mennesker,* som riktignok *framstår* som et reint teknisk forhold, et forhold mellom ting. Marx undersøker økonomien ut fra et dobbelt aspekt; både som et historisk, samfunnsmessig forhold mellom mennesker og som teknisk-materiell produksjonsprosess. To sider av samme sak. Men skillet mellom dem, og forståelsen av dette skillet, utgjør hovedproblemet i den politiske økonomien.

Vi kjenner dette skillet fra den historiske materialismen, som motsigelsen mellom produktivkrefter og produksjonsforhold. Marx utvikler denne motsigelsen videre i lys av vareøkonomiens særtrekk og kommer fram til ei rekke viktige konklusjoner. Overfor den klassiske borgerlige økonomien kommer han et helt avgjørende skritt videre gjennom analysen av det vareproduserende *arbeidets dobbeltkarakter,* dvs., arbeidet for så vidt det skaper *bruksverdi* (konkret arbeid) og arbeidet for så vidt det skaper *verdi* (abstrakt arbeid). Det er disse to ulike funksjonene av *ett og samme arbeid* som utgjør grunnlaget for den motsigelsesfulle måten den kapitalistiske økonomien utvikler seg på, som er grunnlaget for krisene og som er grunnlaget for at hele den kapitalistiske produksjonsmåten til slutt må gå under.

Med Kapitalen har Marx derfor satt seg en dobbelt oppgave. På den ene sida handler den om kapitalens former og utviklingslover. På den andre sida er verket hans et oppgjør med den borgerlige økonomiske teorien. Derfor har Kapitalen som undertittel: *Til kritikken av den politiske økonomien.* Og med dette mener Marx nettopp den borgerlige økonomien.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

5. Samfunnsmessig form — stofflig innhold.

Når vi utforsker menneskenes biologiske utvikling og død, så anvender vi biologiens naturvitenskapelige lover. Resultatene vi kommer til kan vi si gjelder for alle mennesker til alle tider, altså enten disse menneskene levde for 15 000 år siden eller i dag. Menneskenes indre organisme, anatomien, er lik eller stort sett lik opp gjennom historien. Sterkt avvikende eksemplarer går ubønnhørlig under i livets kamp.

Annerledes med menneskesamfunnet. De lovene som bestemmer samfunnets økonomiske utvikling er forskjellige, alt etter hvilken historisk periode vi befinner oss i. Den politiske økonomien for antikkens slavesamfunn er derfor ganske forskjellig fra kapitalismens politiske økonomi.

Samtidig er det sider ved den menneskelige produksjonen som ikke forandrer seg, som er like for alle epoker. For nærmere å få fram det som historisk karakteriserer en gitt epoke, f.eks. kapitalismen, må vi skille ut det som er likt for alle historiske epoker, og det som er særegent.

Det som er likt finner vi for det første i det innlysende faktum at menneskene må arbeide, dvs. ved hjelp av redskaper å bearbeide naturen på en eller annen måte, for å livberge seg. Videre, at den totale mengden arbeid i et samfunn må fordeles (allokeres) på de ulike arbeidsartene på en slik måte at det tilfredsstiller bestemte objektive samfunnsmessige behov. F.eks. må en viss del av arbeidet gå til matlaging, en viss del til produksjonen av klær, en viss del til produksjonen av arbeidsredskaper osv. Dette er like nødvendig og gyldig for alle samfunn. Det er en evig, naturlig forutsetning for produksjonen. Men *måten* dette samfunnsmessige totalarbeidet blir fordelt på, det skifter fra epoke til epoke. I et brev til L. Kugelmann (11. juli 1868) sier Marx:

«Enhver nasjon ville gå til grunne hvis arbeidet ble innstilt for, jeg vil ikke si et år, men for et par uker. Ethvert barn vet dette. Ethvert barn vet også at mengden av produkter som samsvarer med de forskjellige behovene krever forskjellige mengder av samfunnets totalarbeid, kvantitativt bestemte mengder. Det samfunnsmessige arbeidet må med nødvendighet bli fordelt i bestemte proporsjoner. Den bestemte formen for samfunnsmessig produksjon forandrer ikke noe på dette. Det eneste

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

som forandres er måten denne nødvendige fordelinga framtrer på. Det er innlysende. Naturlover kan i det hele tatt ikke oppheves. Det som under de historisk forskjellige forholdene kan forandres er utelukkende den formen som disse lovene virker i.» (MEW 32/552).

Under føydalismen spiller, la oss si, personlig makt og avhengighet, tradisjoner, alder og kjønn osv. en avgjørende rolle for hvordan arbeidet blir fordelt.

Under kapitalismen blir arbeidet spontant fordelt gjennom markedet.

Under kommunismen vil arbeidet bli bevisst fordelt etter en plan.

At arbeidet må bli fordelt er en evig naturnødvendighet. Men formen for fordeling skifter — alt etter hvilken historisk periode vi befinner oss i. Og som vi etter hvert skal se, er det samfunnets *produksjonsforhold* som gir oss nøkkelen til å forstå *den formen* fordelinga tar.

For å finne fram til de økonomiske utviklingslovene for et samfunn, må den politiske økonomien finne fram til og analysere de særegne produksjonsforholdene for dette samfunnet, nemlig forholdet mellom mennesker og klasser av mennesker i produksjonen. Derfor er det ikke produksjonens tekniske side som er den politiske økonomiens egentlige undersøkelsesområde, men produksjonsforholdene. «Den politiske økonomien beskjeftiger seg slett ikke med 'produksjonen', men med menneskenes samfunnsmessige forhold i produksjonen, med produksjonens samfunnsmessige struktur.» (Lenin, fra «Kapitalismens utvikling i Russland».)

Å skille ut produksjonsforholdene som den politiske økonomiens egentlige undersøkelsesområde kan vi gjennomføre i forhold til hvert eneste økonomiske fenomen vi tar for oss. F.eks. varen. Når vi snakker om bruksverdien av varen, tenker vi på varens tekniske eller stofflige innhold, dens naturlige nytteegenskaper. Verdien av en vare derimot er uttrykk for et produksjonsforhold, et forhold mellom vareprodusenter (på hvilken måte, skal vi komme tilbake til). Derfor er den politiske økonomien i første rekke interessert i verdi-sida av varen. Fordi verdisida uttrykker et produksjonsforhold.

Ethvert økonomisk fenomen kan vi analysere på samme måte, dvs. *skille dets samfunnsmessige form (produksjonsforhold) fra dets stofflig-tekniske innhold.* Det stofflige innholdet kan vi si utgjør tingens

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

naturlige side. Dens samfunnsmessige form kjennetegner dens spesifikke historiske form.

Betyr dette at det vi kalte det stofflige innholdet ikke spiller noen rolle? Langt ifra. Skillet mellom samfunnsmessig form og stofflig innhold gjør det nettopp mulig å analysere disse to sidene som en motsigelsesfull enhet. Den politiske økonomien utforsker derfor ikke bare produksjonsforholdene, men produksjonsforholdene i deres vekselvirkning med produktivkreftene. Varen er ikke bare verdi. Den er også en bruksverdi. Bruksverdien er et produkt av produktivkreftene. Verdien er et produkt av produksjonsforholdene. Betydninga av å forstå disse to sidene som en motsigelsens enhet, blir særlig slående når vi kommer til analysen av den kapitalistiske produksjonsprosessen.

6. Hva er kapital?

Det er ganske vanlig å definere «kapital» ut fra de ulike produksjonsfaktorene den setter i arbeid: Maskiner, råstoffer, arbeidskraft. Og disse faktorene utgjør riktignok de stofflige bestanddelene til kapitalen. Marx bruker det uttrykket at de er «stofflige bærere» av kapitalen. Men like lite som hvilket som helst arbeidsprodukt i seg sjøl er en vare, like lite er maskiner, råstoffer og arbeidskraft i seg sjøl kapital. Det er først under bestemte kapitalistiske produksjonsforhold at de forskjellige produksjonsfaktorene blir til kapital: «En neger er en neger. Først under bestemte forhold blir han til slave. En bomullsspinnemaskin er en maskin til å spinne bomull med. Bare under bestemte forhold blir den til kapital.» (Fra Marx': «Lønnsarbeid og kapital».)

En og samme arbeidsteknikk, f.eks. en støpe-prosess, kan i prinsippet eksistere under ulike produksjonsmåter. For å finne ut hva som karakteriserer en kapitalistisk støpe-prosess, så kan vi ikke gå til dens tekniske, stofflige side — den ville nemlig fortelle oss svært lite om det spesifikke ved kapitalismen, f.eks. i forhold til sosialismen — men vi må gå til dens samfunnsmessige formside, til produksjonsforholdene. Marx kaller det tekniske aspektet av den kapitalistiske produksjonsprosessen for *arbeidsprosess*. Det aspektet som uttrykker produksjonsforholdene kaller han *verdiøkningsprosess*. Arbeidsprosessen som

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

sådan utgjør produksjonens naturlige forutsetning. «En kan ikke ved å smake på hveten si noe om hvem som har dyrket den. Like lite kan en se på arbeidsprosessen under hvilke betingelser den foregår, om den foregår under slavevokterens brutale pisk eller under kapitalistens engstelige blikk ...» (Fra kapittel 5). Den historisk særegne sida er i den politiske økonomien i første rekke karakterisert ved produksjonsforholdene.

Men den kapitalistiske verdiøkningsprosessen, den uopphørlige jakta på merverdi, er umulig uten ved hjelp av produksjonens tekniske side, arbeidsprosessen. Den kapitalistiske produksjonsprosessen kan bare skape verdi, og dermed merverdi, idet den som konkret arbeidsprosess skaper produkter, nyttige ting, bruksverdier.

Ikke bare det. Som vi seinere skal se, så er det nettopp den kapitalistiske produksjonsprosessens karakter av samtidig å være konkret arbeidsprosess og verdiøkningsprosess, som gir oss forklaringa på den kapitalistiske utbyttinga. Det er videre den motsigelsesfulle enheten mellom disse to sidene i produksjonsprosessen som gir oss forklaringa på de kapitalistiske krisene. Og endelig, er det denne motsigelsen, slik den manifesterer seg, slik den utvikler seg og skjerper seg gjennom kapitalismens historie, som til sjuende og sist legger grunnen for vareøkonomiens undergang.

7. Hva mener så den borgerlige økonomien er kapital?

Til tross for alle forskjeller innafor den borgerlige økonomien, så står den felles bak det synet at det bare finnes *én* grunnleggende produksjonsmåte: Den kapitalistiske. Derfor sa vi at den borgerlige økonomien er ahistorisk.

Den borgerlige økonomien foretar derfor heller ikke noe skille mellom det stofflige innholdet og den samfunnsmessige formen på de økonomiske fenomenene, noe som jo er nødvendig for å komme fram til det som historisk karakteriserer en produksjonsmåte. Ifølge den borgerlige økonomien fins det bare én samfunnsmessig form: Den kapitalistiske. Den betrakter derfor penger, råstoffer, maskiner osv. i seg sjøl som kapital. For de borgerlige økonomene er «kapitalens stofflige ele-

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

ment ... vokst sammen med sjølve den samfunnsmessige formbestemmelsen som gjør den til kapital...», sier Marx i «Merverdi-teoriene, del 3.» (MEW 26-3/s. 319.) De ser altså bort fra de spesifikke formene som nettopp gjør penger, varer, maskiner til kapital. De reduserer den kapitalistiske produksjonsprosessen til en *reint teknisk prosess.* (Følgelig ser de allerede i den første steinen som menneskenes ville forfedre kasta mot dyret, eller den første stokken som de slo ned frukt med, som opprinnelsen til kapital. For dem er altså all produksjon i bunn og grunn kapitalistisk produksjon, eller i det minste forstadiene til kapitalistisk produksjon.)

Reduksjonen av den kapitalistiske produksjonsprosessen til en reint teknisk-økonomisk prosess får for øvrig klare politiske konsekvenser. Spørsmålet om produksjonen og dens grunnlag blir gjort til et teknisk-økonomisk spørsmål, hevet over politikken og klassekampen. Det som i høyden kan gjøres til gjenstand for politikk og klassekamp er fordelinga av produksjonsresultatet (dvs. nettoproduktet). Dette standpunktet kjennetegner også *reformismen* innafor arbeiderbevegelsen. Det som kjennetegner vanlig borgerlig økonomi fra en radikal reformisme er ikke det teoretiske grunnlaget, men i høyden uenighet om fordelinga av nettoproduktet.

For Marx er det ikke først og fremst kampen om fordelinga som er sentral. For Marx er både produksjonsforholdene og de derav følgende fordelingsforholdene *samfunnsmessige forhold* og gjenstand for politikk og klassekamp, nemlig kampen for å styrte de eksisterende produksjonsforholdene. Produksjonens økonomi er derfor ikke «rein økonomi», men — *politisk økonomi.*

8. Hva er vareproduksjon?

I Kapitalen begynner Marx med en analyse av varen, varebyttet, det vareproduserende arbeidet osv. Han kommer forholdsvis fort fram til begrepet verdi og det abstrakte arbeidet som verdiskapende. Men hva er abstrakt arbeid? Og hva er verdi?

Her reiser det seg et problem ved lesingen av Kapitalen. De to første delene av kapittel 1, som lærer oss begrepene verdi og abstrakt arbeid å

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

kjenne, gir oss ikke den nødvendige bakgrunnen for å forstå disse begrepene. For å forstå disse begrepene må vi nemlig kjenne til hva som karakteriserer produksjonsforholdene under vareøkonomien. Men Marx kommer ikke inn på noen analyse av produksjonsforholdene under vareøkonomien før på slutten av første kapittel (del 4: Varens fetisjkarakter). Dermed kan lesingen av de første delene gi (og har gitt) opphav til uklarheter og misforståelser. Den vanligste misforståelsen er at en rett og slett ikke begriper betydninga av skillet mellom konkret og abstrakt arbeid og nøyer seg med en forklaring som sier at det er *arbeid rett og slett* som skaper verdi, uavhengig av dens abstrakte eller konkrete aspekt. I så fall går dessverre hovedpoenget i Marx sine analyser tapt og Kapitalen vil forbli en lukket bok. Det kan derfor være å anbefale at en faktisk begynner lesingen med del 4 av første kapittel, (skjønt denne delen er vanskelig tilgjengelig) siden det er først her Marx mer utførlig karakteriserer vareøkonomiens produksjonsforhold.

Nå er det riktignok det kapitalistiske produksjonsforholdet som interesserer oss mest. Imidlertid er kapitalforholdet utvikla fra det mer allmenne forholdet mellom vareprodusenter overhodet. Sjøl om vareproduksjonen eksisterer tusenvis av år før kapitalismen, så er likevel vareproduksjonen forutsetninga for kapitalismen, og først kapitalismen gjør vareproduksjonen til en universell form.

Det som kjennetegner all vareproduksjon er at det er et forhold mellom uavhengige og konkurrerende vareprodusenter. Den karakteristiske sammenhengen mellom dem er uttrykt ved *verdiloven*. Samtidig krever den fullt utvikla vareproduksjonen framfor alt at de umiddelbare produsentene eksproprieres fra sine produksjonsmidler, blir til lønnsarbeidere og deres arbeidskraft til vare. Dette innebærer samtidig opprettelsen av det kapitalistiske produksjonsforholdet, hvis karakteristiske sammenheng er uttrykt ved *merverdiloven*. Forholdet mellom kapitalistklassen og arbeiderklassen er altså både den konsekvente utviklinga av vareøkonomien og samtidig noe kvalitativt nytt.

Dette kommer til uttrykk på følgende måte: Vareøkonomien er kjennetegna ved like, uavhengige vare-eiere som bytter sine produkter like for like. Kapitalforholdet er derimot kjennetegna ved *utbytting*, samtidig som det *i formen* fortsatt framtrer som et forhold mellom uavhengige og like vareeiere. Forholdet mellom kapitalist og lønnsarbeider

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

er formelt basert på likhet. Utbyttinga under kapitalismen er derfor skjult under denne formen.

Det kapitalistiske produksjonsforholdet må derfor analyseres på to plan: For det første som en særegen analyse av forholdet mellom vareprodusentene som sådan, dernest som en analyse av det kapitalistiske produksjonsforholdet. Analysen av det siste må bygge på analysen av det første. Altså ser vi først på vareproduksjonen som sådan.

Det særegne ved vareproduksjonen kommer kanskje best fram hvis vi sammenlikner den med en annen produksjonsform, f.eks. føydalbondens naturalhusholdning.

Det karakteristiske for naturalhusholdninga er for det første en større eller mindre grad av *sjølberging*. Bondebruket lager stort sett det det trenger sjøl: Mat, klær, arbeidsredskaper osv. For det andre er alt arbeidet i hovedsak innretta på å dekke nettopp det egne behovet for forskjellige nødvendige og nyttige ting. At en del av den avhengige føydalbondens arbeidstid går til å dekke føydalherrens behov, forandrer ikke noe på dette grunnleggende forholdet: At produksjonen er innretta på å dekke fellesskapets, dvs. det lille samfunnets umiddelbare behov. Fordelinga av fellesskapets arbeidsinnsats er bestemt på forhånd. Produksjonen er det vi kaller *direkte samfunnsmessig*.

Vareproduksjonen betyr: Produsentene lager sine produkter, ikke for å bruke dem sjøl (som under naturalhusholdninga), men for å omsette dem på et marked i den hensikt å tilegne seg et annet forskjellig produkt. Det ligger derfor i sakas natur at vareprodusentene spesialiserer seg på bestemte produkter som de produserer i større mengder for omsetning. Vareproduksjonen bryter derfor med naturalhusholdningas snevre, isolerte økonomi og bringer den samfunnsmessige arbeidsdelinga opp på et historisk høyere nivå. Noen lager bare maskiner, noen bare matvarer, noen bare bøker osv. Og innafor f.eks. bokproduksjonen skjer det ei videre oppdeling i forlag, trykkeri, bokbinding osv.

Grunnlaget for vareproduksjonen er privateiendommen til produksjonsmidlene. Det betyr at det er de tusener og millioner av vareprodusenters individuelle privatinteresser som direkte styrer produksjonen. Produksjonen er direkte diktert av den enkelte vareprodusents beslutninger om hva som skal produseres, til hvilken kvalitet, i hvor store

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

mengder osv. Målet er den private fortjenesten, profitten. Det samfunnsmessige behovet for nyttige produkter har vareprodusenten ikke for øyet, og har heller ingen anledning til å finne det ut. Produksjonen under privateiendommens betingelser er derfor det vi kaller *direkte privat.*

Samtidig ser vi at alle disse uavhengige privatprodusentene er avhengige av å få byttet bort eller solgt sine produkter. De er derfor avhengige av hverandre og *arbeider for hverandre* innafor en høyt utvikla samfunnsmessig arbeidsdeling. Vareprodusentene må altså, til tross for sitt private grunnlag, fungere innafor en samfunnsmessig arbeidsdeling. På et eller annet vis må derfor samfunnets totalarbeid fordeles på de ulike produksjonsområdene. Den mekanismen som i samfunnsmålestokk fordeler dette arbeidet er det vi som politiske økonomer er på jakt etter. Det er ingen samfunnsplan som fordeler arbeidet, for da hadde det ikke vært en vareøkonomi. Det kan heller ikke være de enkelte vareprodusentene sjøl, for de er begrensa av privateiendommens horisont, den individuelle fortjenesten. Men *noe* må det være som fordeler arbeidet og holder det hele sammen, for ellers hadde hele samfunnsøkonomien gått i oppløsning umiddelbart.

Det vi ser er at all kontakt mellom vareprodusentene skjer via varebyttet på et marked. Varebyttet framstår som det samfunnsmessige båndet mellom vareprodusentene. Markedet framstår som den formidlende organisator av vareproduksjonen. I virkeligheten er det vi ser på markedet bare uttrykk for djupereliggende lover som beskriver forholdet mellom vareprodusentene sjøl. Det skal vi komme tilbake til. Foreløpig er det nok å slå fast at fordelinga av det samfunnsmessige totalarbeidet under vareproduksjonen blir bestemt av krefter utafor de private produsentenes rekkevidde. Det blir ikke direkte og bevisst samfunnsmessig bestemt. Vareproduksjonen kaller vi derfor *direkte privat* og *indirekte samfunnsmessig.*

Vareproduksjonens karakter av å være direkte privat og indirekte samfunnsmessig er for øvrig ikke noen marxistisk oppdagelse. F.eks. gir den borgerlige økonomen Milton Friedman en svært god beskrivelse av hvor langt den samfunnsmessige arbeidsdelinga på grunnlag av privateiendommen er kommet, idet han gjengir hvordan noe så lite og enkelt som en blyant er blitt til:

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

«Først er det treet. En rettvokst seder som gror i Nord-California og Oregon. Å felle treet og kjøre tømmerstokkene til jernbanen krever sager og tømmerbiler og massevis av annet utstyr. Mange personer og mange prosesser er med på produksjonen: Malmbryting, stålproduksjon og videreforedling til sager, økser, motorer. Dyrking av hamp og videre gjennom alle stadier til trosser og tau. Tømmerkoier og store tømmerhoggerleire med køyer og messerom... tusener og tusener har vært med på hver eneste kopp kaffe tømmerhoggerne drikker... Og hittil har vi bare hatt med treet i blyanten å gjøre...» Og Friedman gjengir videre hvordan blyet i blyanten, som slett ikke er bly, men grafitt, blir brutt på Sri Lanka, hvordan viskelæret på enden er laget av et gummiliknende produkt som bl.a. består av rapsolje fra Indonesia osv. osv.

Det er forbløffende at blyanten i det hele tatt blir laget, peker Friedman på, for det er jo ingen sentral instans som ga ordrer til alle disse menneskene: «Ingen av de mange tusener som er med å produsere blyanten gjorde sin del av arbeidet fordi han ønsket seg en blyant: Noen av dem hadde kanskje aldri sett en blyant og ville ikke vite hva den er til.» (Fra boka «Rett til å velge», s. 22)

De som så programmene med Milton Friedman i norsk TV vil kanskje huske ham som det frie varebyttets apostel — framfor noen i dag. Friedman er derfor ute etter å påvise at det likevel ikke er det minste forbløffende at disse tusener av produsenter bak blyanten fungerer sammen som velsmurte tannhjul i et maskineri.

Gjennom at hver produsent tar sikte på å maksimere sin egen økonomiske fortjeneste, så vil markedsmekanismen sjøl regulere produksjonen slik at også samfunnet som helhet vil maksimere sin økonomiske fortjeneste. Det som er bra for den enkelte er følgelig bra for helheten. Det som er bra for General Motors er bra for Amerika.

Markedsmekanismens evne til å regulere vareproduksjonen, til løpende å fordele samfunnets totalarbeid i samsvar med forandringene i tilbud og etterspørsel, i samsvar med den privatøkonomiske lønnsomheten, er reell. Det eksisterer en slik mekanisme. Den klassiske borgerlige økonomien kalte dette for markedets «usynlige hånd». Hadde ikke denne mekanismen eksistert, så hadde vareproduksjonen falt sammen umiddelbart. (Når derfor Friedman kritiserer det «statlige tyranniet», statens økende intervenering i det frie markedets egen mekanisme, så

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

har han for så vidt et teoretisk poeng. Feilen han gjør, er at han ser den økende statlige aktiviteten som årsak til dagens økonomiske problemer. I virkeligheten er statens intervenering ingen årsak, men et symptom på motsigelser i økonomien; skapt av vareproduksjonen sjøl, dvs. på et djupere plan enn markedet.)

Begrensninga til den borgerlige økonomien ligger ikke i at den påviser at denne markedets «usynlige hånd» faktisk eksisterer og regulerer produksjonen, at det altså ikke rår et totalt anarki. Begrensninga dens ligger i at den ikke evner å gå under markedets overflate og der avdekke den egentlige sammenhengen som eksisterer mellom vareprodusentene. Den evner ikke å avdekke *produksjonsforholdene* mellom vareprodusentene.

Det som Marx gjennom analyse påviser, er at det eksisterer en samfunnsmessig, men usynlig sammenheng mellom alle vareprodusenter som han kaller *verdi.* Verdien *er* et produksjonsforhold mellom uavhengige vareprodusenter. Ut fra verdien utleder Marx *verdiloven.* Verdiloven er den mekanismen som regulerer produksjonen i vareøkonomien. Den utgjør dens forutsetning, men samtidig også den historiske begrensning.

Dette usynlige båndet mellom vareprodusentene, som vi kaller verdi, gir oss nøkkelen til å forstå både hvorfor den kapitalistiske vareøkonomien faktisk fungerer og ikke går i oppløsning, men også hvorfor den kommer i stadig skarpere konflikt med sitt eget grunnlag, kjører seg inn i stadig djupere kriser, og til slutt må gå under.

Men verdien er ikke direkte synlig. Den framstår i form av varenes og prisenes bevegelser på markedet. Og det er disse bevegelsene på markedet som de borgerlige økonomene registrerer og får dem til å tro at det *markedet sjøl* ligger innebygd en «usynlig hånd» som legger alt til rette på beste måte både for den enkelte og for samfunnet. Det eksisterer nok en «usynlig hånd», nemlig verdiloven, men den fungerer knapt slik de borgerlige økonomene forestiller seg.

9. Uklarheten om begrepet «samfunnsmessig produksjon».

Produksjonen under vareøkonomien har karakter av å være direkte privat og indirekte samfunnsmessig. Produksjonen under f.eks. en

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

naturalhusholdning er direkte samfunnsmessig, dvs. arbeidets fordeling er bestemt forut for produksjonen.

Den betydninga av begrepene «privat» og «samfunnsmessig» som er nytta her tilsvarer den betydninga Marx gir disse begrepene i Kapitalen. Men det fins også en annen betydning av disse begrepene innafor den marxistiske litteraturen, også hos Marx, også i Kapitalen. Denne betydninga finner vi særlig sterkt betont hos Engels, f.eks. i skriftet «Sosialismens utvikling fra utopi til vitenskap». At det eksisterer ulike betydninger av begrepene «samfunnsmessig» og «privat» i den marxistiske økonomiske teorien er ikke i seg sjøl noe problem. Problemet oppstår når disse ulike betydningene ikke holdes klart fra hverandre, men blandes sammen. I den kommunistiske teoritradisjonen har det dessverre vært en tendens til å blande disse betydningene sammen. (F.eks. i «Lærebok i Politisk Økonomi».) Dette får vidtrekkende teoretiske konsekvenser og har bidratt til misoppfatninger av Marx' økonomiske teori. Uklarhet om den ulike betydninga av disse begrepene gjør det vanskeligere å forstå analysene i Kapitalen. Vi skal derfor se litt nærmere på disse ulike betydningene og konsekvensene av dem.

I verket «Sosialismens utvikling fra utopi til vitenskap», del III, beskriver Engels overgangen fra middelalderens småproduksjon til kapitalismens industrielle storproduksjon: «I mellomalderen, før den kapitalistiske produksjonen, var det vanligst med smådrift som bygde på at arbeideren sjøl eide produksjonsmidlene sine... Men som Marx også påviser, kunne ikke borgerskapet forvandle disse innskrenka produksjonsmidlene til veldige produktivkrefter *uten å forvandle den enkeltes produksjonsmidler til samfunnsmessige produksjonsmidler,* som bare kan brukes av et fellesskap av mennesker... I stedet for enmanns-verkstedet kom fabrikken, som krever at hundrer og tusener samarbeider.»

Det Engels legger vekt på å beskrive her, er hvordan produktivkreftene, produksjonsmidlene blir mer og mer samfunnsmessige. Ut av småproduksjonen, basert på den enkeltes privatproduksjon vokser en samfunnsmessig produksjon, fabrikken, som kjennetegnes av organisering, plan, samarbeid.

«Men de samfunnsmessige produksjonsmidlene og produktene ble behandla som om de var enkeltpersoners produksjonsmidler og produkter... Produksjonsmidlene og produksjonen er egentlig blitt samfunns-

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

messig. Men de blir underkasta en tilegningsform som har som forutsetning den enkeltes privatproduksjon.» Produksjonen er altså blitt samfunnsmessig, men tilegnelsen er fortsatt privat (som er arv fra småproduksjonen). Denne motsetningen skjerpes gjennom oppkomsten av verdensmarkedet:

«Endelig har storindustrien og oppkomsten av verdensmarkedet gjort kampen universell, og samtidig uhørt voldsom... Det er den darwinske kampen for tilværelsen som blir overført med økt raseri fra naturen til samfunnet... Motsigelsen mellom samfunnsmessig produksjon og kapitalistisk tilegning framstår nå som motsetninga mellom organiseringa av produksjonen i den enkelte fabrikken og anarkiet i produksjonen som helhet.»

Så langt Engels. Han beskriver her samfunnsmessiggjøringa av produktivkreftene, produksjonsprosessen. Forholdet mellom de ulike produksjonsenhetene beskriver han som en tilstand av anarki.

I Kapitalen bruker Marx begrepet «samfunnsmessig» i ulike betydninger. I noen sammenhenger snakker han om samfunnsmessiggjøringa av produktivkreftene. Vi skal komme tilbake til et eksempel. Men for å karakterisere produksjonsforholdene, og det er i første rekke det som er viktig for oss her, så bruker han begrepene på en annen måte.

Utgangspunktet hans er at all menneskelig produksjon er samfunnsmessig produksjon, i den grad den i det hele tatt finner sted i et samfunn og er basert på arbeidsdeling. Det som derimot er forskjellig er *formen* for den samfunnsmessige produksjonen, særlig spørsmålet om produksjonen er direkte eller indirekte samfunnsmessig. Naturalhusholdninga er direkte samfunnsmessig produksjon. En kommunistisk planøkonomi er også direkte samfunnsmessig, for hvor mye arbeid som skal brukes på mat, på brubygging, på produksjon av bøker osv. er bestemt på forhånd gjennom en plan.

Vareproduksjonen er en bestemt form for samfunnsmessig produksjon. Grunnen er ganske enkelt, at vareprodusentene inngår i en stor samfunnsmessig arbeidsdeling, enten de er små enkeltprodusenter eller enorme fabrikker. Mens Engels snakker om samfunnsmessig produksjon i motsetning til småproduksjon, så er Marx i denne sammenhengen ikke opptatt av om de arbeider enkeltvis eller i store industrier, men om de inngår i en samfunnsmessig arbeidsdeling som vareprodusenter.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Melkeproduksjonen til en småbonde i Trøndelag er i den forstand like mye samfunnsmessig arbeid som Norsk Hydro sin produksjon.

Engels legger hovedvekta på storproduksjonens samfunnsmessige karakter i motsetning til småproduksjonens *private* karakter. Men med hensyn til *produksjonsforholdene* er *all* vareproduksjon basert på *privateiendom* til produksjonsmidlene, enten det dreier seg om enmannsbedrifter eller storproduksjon. Det er altså ikke snakk om enten privat eller samfunnsmessig produksjon. Vareproduksjonen er samfunnsmessig produksjon basert på privateiendommen.

Videre snakker Engels om motsetninga mellom «den samfunnsmessige produksjonen» og «den private tilegnelsen». Dette uttrykket skal karakterisere motsigelsen mellom de stadig høyere utvikla produktivkreftene og de kapitalistiske produksjonsforholdene.

Nå er det imidlertid spørsmål om uttrykket «privat tilegnelse» er helt dekkende som karakteristikk av produksjonsforholdet. Engels sitt poeng er jo at produksjonen er et fellesverk, mens det er enkeltpersoner, nemlig privatkapitalisten, som raner til seg hele produksjonsresultatet. Men nå er det ikke slik at den kapitalistiske produksjonen er privat bare med hensyn til tilegnelsen; den er *framfor alt* privat som produksjon betrakta. Det er ikke slik at produksjonen er en samfunnssak. Nei, kapitalisten har bukta og begge endene. *Produksjonsforholdet omfatter både produksjon og fordeling.*

På samme måte er den motsetninga som Engels stiller opp mellom samfunnsmessig produksjon på de enkelte bedriftene — og anarkiet i produksjonen som helhet, ikke egna til å belyse det poenget som Marx vil ha fram i analysen av produksjonsforholdet: Nemlig at det ikke er totalt anarki, men at det tvert imot rår en samfunnsmessig sammenheng mellom vareprodusentene, noe som binder dem sammen. Det er denne sammenhengen som kommer til uttrykk i verdien og verdiloven. Det er denne verdisammenhengen som gjør at den internasjonale økonomien ikke oppløses momentant. Men det er også *den* som utgjør den djupeste årsak til at det blir kriser i økonomien — ikke anarkiet mellom bedriftene.

Det er grunn til å holde fast på at Engels sin beskrivelse av produktivkreftenes økende samfunnsmessige karakter er helt korrekt. Marx beskriver også i Kapitalen hvordan produksjonen utvikles i stadig mer

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

samfunnsmessig retning: «Hånd i hånd med sentraliseringen av kapitalen, dvs. at noen få kapitalister ekspropriérer mange andre, utvikles arbeidsprosessens kooperative form i stadig større målestokk. Vitenskapen får en stadig mer bevisst teknisk anvendelse. Jorda blir utnyttet bedre og mer planmessig. Arbeidsmidlene blir forvandlet slik at de bare kan brukes i fellesskap. Produksjonsmidlene blir utnyttet mer økonomisk ved at de brukes til kombinert, samfunnsmessig arbeid. Alle nasjoner kommer i intim kontakt med hverandre gjennom verdensmarkedets nett, og dermed utvikles det kapitalistiske regimets internasjonale karakter.

Samtidig med at antallet kapitalmagnater synker, disse kapitalmagnatene som tilegner seg og monopoliserer alle fordelene ved denne forvandlingsprosessen, vokser på den andre sida utbyttingen av massene, deres nød, slaveri og fornedrelse. Men også opprørsånden vokser hos den stadig økende arbeiderklassen og den blir skolert, forent og organisert gjennom mekanismen i sjølve den kapitalistiske produksjonsprosessen. Kapitalmonopolet blir en lenke for den produksjonsmåten som er blomstret opp sammen med det og under det. Sentraliseringen av produksjonsmidlene og forvandlingen av arbeidet til samfunnsmessig arbeid når et punkt, der de ikke lenger er i samsvar med sitt kapitalistiske skall. Det blir sprengt. Timen slår for den kapitalistiske privateiendommen. Ekspropriatørene blir ekspropriert.» (Fra kapittel 24 i bok 1.)

I dette berømte avsnittet fra slutten av Kapitalens første bok ser vi at Marx bruker begrepet «samfunnsmessig arbeid» på samme måte som Engels gjør i teksten over. Men vi må være klar over at begrepet her er brukt i ei helt bestemt betydning, nemlig knytta til beskrivelsen av produktivkreftenes utvikling. Det beskriver ikke noe produksjonsforhold. (Eller i den grad det beskriver et produksjonsforhold, så har vi her med *direkte samfunnsmessig produksjon* å gjøre, nemlig den planmessige organiseringa av arbeidet på bedriften.)

I den seinere kommunistiske teoritradisjonen har disse ulike betydningene av begrepet «samfunnsmessig» ikke vært holdt klart fra hverandre. Eller for å si det på en annen måte: Betydninga av å legge analysen av produksjonsforholdene til grunn for analysen av økonomien, har vært forholdsvis dårlig forstått. Et eksempel er framstillinga av den marxistiske kriseteorien i «Lærebok i politisk økonomi» (For-

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

laget Oktober 1975). Her blir overproduksjonskrisene i bunn og grunn ført tilbake til motsetninga mellom «organiseringen av produksjonen innenfor rammen av de enkelte bedrifter og produksjonsanarkiet i samfunnet som helhet.» (s. 212). Ei forklaring av overproduksjonskrisene ut fra verditeorien blir derimot ikke gitt. Forklaringa på krisa blir derfor altfor grunn og mangelfull i forhold til f.eks. behovet for analyser av den nåværende djupe krisa i den kapitalistiske verdensøkonomien. Dette understreker viktigheten av Lenins allerede sitert anvisning, at «den politiske økonomien ikke beskjeftiger seg med 'produksjonen', men med menneskenes samfunnsmessige forhold i produksjonen...».

10. En illustrasjon: Den økonomiske krisa i dag.

Den beste illustrasjonen på motsigelsen mellom vareproduksjonens samfunnsmessige og private sider er den internasjonale krisa i dag.

Hele den kapitalistiske verden veit i dag gjennom erfaring at den har den internasjonale spesialiseringa og arbeidsdelinga å takke for rikdommen sin. De kapitalistiske vareprodusentene er deler av en høyt utvikla arbeidsdeling og kan bare fungere innafor denne. Det internasjonale valutasamarbeidet, de internasjonale avtalene om handel og toll (GATT-avtalene), ja, hele rekka av liknende internasjonale organer og avtaler gjenspeiler graden av samarbeid og avhengighet på verdensbasis. Nettopp denne grunnleggende forutsetninga for vareproduksjonen gjør det mulig å øke produktiviteten i enorm grad (særlig gjennom automasjon og lange produksjonsserier som senker stykk-kostnadene) og dermed øke volumet av produkter over alle grenser.

Samtidig fører økinga av produktiviteten til en gradvis eliminering av verdiproduksjonen, gjennom den gradvise fortrenginga av det levende, verdiskapende arbeidet. På denne måten undergraves sjølve grunnlaget og målet for den kapitalistiske produksjonen — produksjonen av merverdi. Kapitalistenes profittrate synker — i verdensmålestokk. I dag er dette påfallende tydelig.

Den andre sida av avhengigheten kommer nå klarere fram. I dag er alle kapitalister og alle land bare opptatt med å redde seg og sitt, til tross for de internasjonale organenes innstendige oppfordring om å utvikle

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

handel og samarbeid og avvikle proteksjonismen.* Alle forsøker å eksportere sin overproduksjon og sin krise over på de andre, samtidig som de iverksetter proteksjonistiske tiltak for å beskytte seg sjøl. Hver enkelt vil forbedre sin konkurranseposisjon, men det er jo komplett umulig for alle å forbedre sin konkurranseposisjon samtidig.

Motsigelsen ligger begrunnet i vareproduksjonens karakter av å være direkte privat og indirekte samfunnsmessig. Den samfunnsmessige arbeidsdelinga må fungere og utvikle seg samtidig som de individuelle privatprodusentene skal konkurrere med hverandre — og helst utkonkurrere hverandre. Hver enkelt er sin egen lykkes smed. Ironien i det hele er at hver enkelt, gjennom å beskytte seg sjøl og kjempe for sine egne interesser, på den måten drar helheten ned i ruinen — og dermed likevel også seg sjøl. En gikk ut som sin egen lykkes smed — og endte som sin egen ulykkes smed. Den samfunnsmessige sida av produksjonsforholdene hevner seg. Under krisa kommer den gjensidige økonomiske avhengigheten tydeligst til uttrykk i konkursen!

11. «Varefetisjisme»

Vi har allerede flere ganger berørt det problemet at økonomiske fenomener kan framstå som én ting, men under overflata viser seg å uttrykke noe helt annet. Kapital, f.eks., framstår som en ansamling produksjonsfaktorer. Først ved en nærmere analyse viser denne ansamlinga av ting seg å avdekke et produksjonsforhold, et kapitalistisk produksjonsforhold.

Skinnet bedrar, pleier vi å si. Fordi kapitalen for den umiddelbare sanseerfaring framstår som en samling med maskiner, så begynner også den historiske kampen mellom arbeiderklassen og kapitalistklassen med arbeidernes *kamp mot maskinene.* (Den såk. «maskinknusing». Marx beskriver i 13. kapittel hvordan disse arbeiderrevoltene mot maskinene foregikk fra 1600-tallet og til og med langt inn på 1800-tallet — over hele Europa.) For arbeiderne er det i utgangspunktet maskinene som er truende. Det er maskinene som dominerer og knuger dem i produksjo-

* (Sml. «stålkrigen» mellom USA og Europa).

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

nen. Det er innføringa av nye maskiner, ny teknologi, automasjon som kaster dem ut i arbeidsløshet. (Slik som også mange oppfatter den moderne teknologien, datateknologien, som i djupeste grunn livstruende, som hovedfienden for menneskene i dag. Tilsvarende frykten for våpnene *som sådanne.*)

Først seinere kom arbeiderklassen til den erkjennelsen at det ikke er maskinene i seg sjøl, men den kapitalistiske formen som kampen må rettes mot. På den måten har arbeiderklassen gått gjennom en erkjennelsesprosess som har ført fra tingenes ytre stofflige framtredelse, til det som ligger skjult under den umiddelbare overflata: Den samfunnsmessige formen, produksjonsforholdet.

Ved hvert økonomisk fenomen vi tar for oss er det viktig først å finne ut hva slags produksjonsforhold det representerer. La oss ta et varebytte. I seg sjøl og isolert betrakta sier dette varebyttet ingen ting om hva slags produksjonsforhold det representerer. Det kan representere et kapitalistisk produksjonsforhold. Eller kanskje vi har med en primitiv form for naturalhusholdning fra steinalderen å gjøre, der et bytte tilfeldig fant sted mellom to stammer. Og om vi tar for oss en støpeprosess, så kan vi ikke ut fra en isolert betraktning av sjølve de teknisk konkrete arbeidsfunksjonene si om dette er kapital, eller kanskje sosialistisk folkeeiendom. Vi må analytisk skille mellom den samfunnsmessige formen, altså produksjonsforholdene og den teknisk-stofflige sida, slik vi har sagt tidligere.

I prinsippet er dette greit nok. Når vi kommer til vareproduksjonen, og spesielt den kapitalistiske vareproduksjonen, så viser dette seg å ikke være så enkelt. Under vareproduksjonen kan vi iaktta en vedvarende tendens til å fokusere på det stofflig-tekniske innholdet, på maskinene, teknologien. Maskiner og ting blir gjerne tillagt en egen verdi og verdiskapende evne som de slett ikke har. Kapitalen, særlig i dens stofflig-tekniske form,blir tiljubla, den menneskelige faktoren blir degradert. Dette synet gjennomsyrer sjølsagt hele den borgerlige økonomiske teorien. Men den utgjør også den spontane oppfatninga til arbeiderklassen. Ja, dette synet har faktisk også sneket seg inn i den kommunistiske teoritradisjonen. Det har kommet til uttrykk i en noe ensidig vektlegging på produktivkreftenes utvikling og samfunnsmessige karakter, og en tilsvarende manglende forståelse for produksjonsforholdenes og

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

verditeoriens betydning. Det er viktig å være oppmerksom på dette. Det er nemlig et særegent trekk ved vareøkonomien at den tilslører sitt produksjonsforhold. Den skaper derfor sjøl et objektivt grunnlag for en overflatisk og reformistisk oppfatning av kapitalismen. Hvordan skjer så det?

Vareproduksjonen er direkte privatproduksjon, indirekte samfunnsproduksjon. Som bedriftsøkonomer ville vi vært mest opptatt av den enkelte privatkapitalen og dens betingelser. Som politiske økonomer er vi først og fremst opptatt av helheten. Vi er opptatt av de lovene som regulerer produksjon og fordeling i samfunnsmålestokk, for på den måten å nå fram til en forståelse av samfunnskapitalen, totalkapitalen, og de lovene som styrer den.

Vi har slått fast at vareprodusentene er del av en arbeidsdeling. Derfor utgjør også den mengden arbeid de har nedlagt i sine respektive produkter en bestemt andel av samfunnets totalarbeid. Som politiske økonomer skal vi nå analysere den mekanismen som styrer forholdet mellom arbeidsmengdene blant de ulike produsentene og produksjonsgreinene. Men problemet er at dette forholdet ikke framstår som noe samfunnsmessig forhold. Det framstår tvert imot som en fullstendig uoversiktlig og usammenhengende mengde med konkrete individuelle privatarbeider. Grunnen er at vareprodusentene bare fungerer innafor samfunnets arbeidsdeling som isolerte, uavhengige produsenter. I hver sin bås. Det fins ingen tydelige bånd mellom dem som produsenter. De legger ingen felles plan. De bekjemper hverandre.

Den samfunnsmessige kontakten mellom vareprodusentene blir formidla gjennom varebyttet på markedet. Gjennom kjøp og salg av deres produkter. Sammenhengen mellom dem, altså produksjonsforholdet, blir derfor *realisert* gjennom bytte av produktene og tar form av bytte av produktene. Kjøp og salg av produkter. Dette gjelder allment: *Under vareproduksjonen framstår forholdet mellom vareprodusentene som et forhold mellom deres produkter.* Dette forholdet blir tilsynelatende regulert av tilbud og etterspørsel, konkurransen, overhodet det vi kaller markedskreftene.

Like uklar og uoversiktlig som fordelinga av arbeidsmengdene mellom produsentene og mellom produksjonsgreinene forekom oss, like klar og oversiktlig framstår reguleringa av deres *produkter* gjennom

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

markedet og *konkurransen*. For det umiddelbare blikk er det produktenes bevegelser, bestemt av markedets krefter som er det virkelige. For den borgerlige økonomien er dette den virkelige økonomien. Dette er ingen «feil» ved den borgerlige økonomien, men uttrykker bare dens objektivt historiske begrensning, at den er innestengt i privatiendommens synsfelt. Det privatøkonomiske synsfeltet bryter jo nettopp opp den samfunnsøkonomiske sammenhengen mellom vareprodusentene (i egenskap av produsenter), altså produksjonsforholdet. Tilbake står bare sammenhengene på markedet, der de reint tekniske sammenhengene rår, avkledd de samfunnsmessige formene som de jo egentlig er uttrykk for.

Det er enormt viktig å gripe karakteren av dette problemet, da det gir oss nøkkelen til å forstå hvorfor arbeiderklassen under den økonomiske krisa bøyer nakken og ikke av seg sjøl reiser kamp mot krisa. Det er nemlig ikke primært et ideologisk problem, et utslag av den borgerlige propagandaen. Problemet er at den kapitalistiske vareproduksjonen reint objektivt tilslører sannheten om seg sjøl. Den blottstiller de grelle konsekvensene av krisa, men ikke årsakene, de indre sammenhengene. Den konkrete og allment begripelige sannheten er f.eks. at arbeidsplassene er avhengige av industri som er konkurransedyktig på verdensmarkedet, at en generell moderasjon i allmennhetens felles interesse er nødvendig for å opprettholde sysselsetting og velferd. Dette er det erkjennelsesmessige utgangspunktet ikke bare for kapitalen, men like mye for massene. Virkeligheten, slik den umiddelbart framstår, mystifiserer og tilslører de indre årsakssammenhengene, og det like mye for proletarens blikk, som for kapitalens.

Dette fenomenet, at produksjonsforholdene under vareproduksjonen framtrer i en fordreid og mystifisert form, nemlig som et «teknisk» forhold, et forhold mellom ting, behandler Marx utførlig i del 4 av kapittel 1: «Varens fetisjkarakter og dens hemmelighet».

Under primitive religioner er det vanlig at bestemte ting blir tilbedt og tillagt en guddommelig makt, sjøl om menneskene kan ha skapt disse tingene sjøl. Slike ting kalles fetisjer. Under vareproduksjonen blir arbeidsproduktene tillagt *verdi* som en naturegenskap ved dem. Ei lampe har verdi fordi den lyser opp — ikke fordi den er resultat av en viss mengde arbeid. Kapitalen har verdi fordi den produserer nye produkter

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

— ikke fordi den sjøl er resultat av arbeid. Dette kaller Marx for varefetisjisme: Varene blir gitt en verdi ut fra deres naturlige bruksegenskaper. Dette dekker over at verdien *egentlig* skriver seg fra det faktum at de er produkter av en viss mengde samfunnsmessig bestemt arbeid.

Den virkeligheten som umiddelbart viser seg for våre øyne er altså fordreid, stilt på hodet, mystifisert. Virkeligheten er ikke slik den ved første øyekast synes å være. Tilsynelatende går sola opp hver morgen og ned hver aften. Slik ser det ut, og i tusenvis av år trudde menneskene at jorda var verdens midtpunkt og at sola og stjernene dreide seg om jorda. «En vitenskapelig analyse av konkurransen er bare mulig om en forstår kapitalens indre natur, på samme måte som himmellegemenes tilsynelatende bevegelser bare er forståelig for den som kjenner deres virkelige bevegelser, som våre sanser ikke kan oppfatte,» sier Marx (i kapittel 10.) Med dette mener Marx at konkurransen på markedet ikke er forståelig før vi kjenner de produksjonsforholdene som konkurransen bare formidler.

Det betyr ikke at det vi opplever på markedet er uvirkelig. Arbeidskraftas verdi får på markedet form av arbeidskraftas pris, arbeidslønna. Og arbeidslønna er virkelig nok. Alle som forsøker å få lønna til å strekke til, veit at det dreier seg om realiteter. Men like fullt gir arbeidslønna oss feilaktig oppfatning av dens økonomiske vesen, fordi produksjonsforholdet, den samfunnsmessige formen, er skjult.

Altså: Skillet mellom de økonomiske fenomenenes stofflige og samfunnsmessige side tilsvarer skillet mellom deres ytre framtredelsesform og deres indre vesen. Det er den politiske økonomiens oppgave å trenge gjennom den ytre framtredelsesformen og inn til tingens indre vesen. Hvis framtredelse og vesen hadde falt sammen, ville all vitenskap ha vært overflødig, sier Marx i tredje boka av Kapitalen.

12. Om Kapitalens struktur. Forholdet mellom det «historiske» og det «logiske».

Kapitalen består av 3 bøker; 4 om vi medregner de tre bindene med «Theorien über den Mehrwert» (Merverditeoriene). I sin disposisjon over den fullstendige planen for det verket som skulle bli Kapitalen

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

skulle Merverditeoriene danne 4. bok. Merverditeoriene (som dessverre aldri ble ferdig utskrevet for publisering fra Marx sin side og derfor byr på en del vanskeligheter) er spesielt viet kritikken av den borgerlige økonomiske teorien, i form av analyse av den borgerlige teoriens *historie.*

Ut fra dette kan vi snakke om Kapitalens fire bøker:

1) Kapitalens produksjonsprosess (første utgave 1867)
2) Kapitalens sirkulasjonsprosess (redigert og utgitt av Engels 1885)
3) Den kapitalistiske produksjonens totalprosess (redigert og utgitt av Engels 1894)
4) Merverditeoriene (første gang offentliggjort av Kautsky i årene 1905–1910)

(Forlaget Oktober tar i første omgang sikte på å gi ut bok 1: Kapitalens produksjonsprosess. Denne blir igjen oppdelt i 4 del-bind.)

Merverditeoriene er som sagt viet kritikken av den borgerlige økonomiske teoriens historie. Den følger derfor i store trekk ei *historisk* framstilling. Annerledes med Kapitalens tre første bøker. Der er framstillinga foretatt ut fra et *logisk* synspunkt. Hva betyr dette?

Den særegne framstillingsmåten slår en i øynene allerede i begynnelsen av Kapitalen. Kapittel 1 i Kapitalen begynner med *varen.* Men hvorfor begynner Marx med varen? Siden vi allerede flere ganger har understreket at den politiske økonomien er en historisk vitenskap, så hadde en kanskje kunnet vente at Marx begynte med en historisk framstilling av kapitalismens opprinnelse og framvekst. Men vi må faktisk vente helt til kapittel 24, kapitlet om den opprinnelige akkumulasjonen, før Marx behandler dette.

Eller ta handelskapitalen, de handlende kjøpmennene, som vi finner mange hundre år før industrikapitalens framvekst og som egentlig utgjør kapitalens første sjølstendige skikkelse. Men i Kapitalen er den historiske rekkefølgen nærmest snudd opp ned. Mens vi lærer industrikapitalen å kjenne allerede tidlig i første boka, så må vi vente til langt ut i tredje bok før vi får en særskilt analyse av handelskapitalen. På samme måte med f.eks. jordeiendommen. Jordeiendommens historie er sjølsagt langt eldre enn industriens, men likevel blir ikke jordeiendommen, grunnrenta osv. behandlet før mot slutten av tredje boka.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Kapitalen er altså bygd opp på en annen måte enn ut fra den historiske rekkefølgen de økonomiske kategoriene opptrer i. Den er bygd opp *fra et logisk synspunkt*. Det betyr: Den tar utgangspunkt i den fullt utvikla, modne kapitalismen. Dette er egentlig ikke så forbausende. Vi sa at det viktigste formålet med Kapitalen er å avsløre den økonomiske bevegelsesloven for kapitalismen. Men kapitalens økonomiske bevegelseslover kan ikke forklares fullt ut, og slår heller ikke gjennom med full kraft, før kapitalen har nådd fram til sin ferdige form, til full modenhet.

Først i sin fullt ferdige form kan kapitalen bevege seg «uten krykker», ut fra sine egne forutsetninger. Og disse forutsetningene reproduserer den modne kapitalen sjøl, kontinuerlig (f.eks. lønnsarbeidet). Den logiske betraktningsmåten betyr altså ikke noe brudd med den historiske betraktningsmåten, men rett og slett den eneste mulige metoden for å skille det som er historisk særegent for kapitalens funksjonsmåte fra det som ikke er det. Ta f.eks. kapitalens opprinnelige akkumulasjon. Den forklarer hvordan kapitalen blir til. (Hvordan de umiddelbare produsentene blir skilt fra produksjonsmidlene.) Men den forklarer ikke kapitalens egne lovmessigheter — når kapitalen først er etablert. (Dvs. når arbeiderklassen *er* skilt fra produksjonsmidlene.) Derfor spiller ikke kapitalens opprinnelige akkumulasjon noen sentral rolle i analysen av kapitalen som sådan. I den grad historiske beskrivelser kommer inn, så er det derfor avleda av den logiske betraktningsmåten.

«Det ville være ugjørlig og feilaktig å la de økonomiske kategoriene følge etter hverandre i samme rekkefølge som de har vært økonomisk bestemmende. Deres rekkefølge er tvert imot bestemt av forholdene i det borgerlige samfunnet, og den er nøyaktig den omvendte av den som synes naturgitt eller som svarer til rekkefølgen i den historiske utvikling.» (Fra «Grundrisse» — innledninga.)

Samtidig som Kapitalen handler om den ferdig utvikla kapitalen, så er det like nødvendig å påpeke at analysen har gyldighet for hele kapitalismen. Den handler altså ikke om den kapitalistiske produksjonsmåten til noen bestemt tid eller på noe bestemt sted. Den handler om denne produksjonsmåten overhodet.

Det har vært en vanlig påstand mot Marx sine analyser, at de nok var gyldige på hans tid, men ikke i dag. Dette henger sammen med den mis-

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

forståelsen at Marx beskriver det engelske industrisamfunnet anno 1865–70. En har altså ikke forstått at Marx beskriver de mest allmenne lovene for den kapitalstiske produksjonsmåten, samtidig som han av naturlige grunner har brukt England som *illustrasjon* for disse analysene. For øvrig har Marx sjøl foregrepet den falske forestillinga om at dette nok kunne stemme for England, den gang, men ikke for «ens eget land» i dag: «I og for seg er det ikke her spørsmål om den høyere eller lavere utviklingsgraden av de samfunnsmessige motsetningene som springer ut av naturlovene til den kapitalistiske produksjonen. Det dreier seg om disse lovene sjøl, om disse tendensene som virker og setter seg gjennom med jernhard nødvendighet. Det industrielt mer utviklede landet viser bare det mindre utviklede landet bildet av dets egen framtid.» (Fra forordet til Kapitalens første utgave.) — De te fabula narratur! Det er deg det blir fortalt om her! sier Marx.

13. Mer om framstillingas logiske struktur: Om «oppstigningen fra det abstrakte til det konkrete».

I 1857–58 skriver Marx «Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie». Det dreier seg om et av Kapitalens forarbeider, kolossalt både i omfang og betydning. Et avsnitt i innledninga av «Grundrisse» heter «Den politiske økonomiens metode» («Die Methode der politischen Ökonomie».). Her behandler Marx særlig det viktige aspektet av metoden som har gått under betegnelsen «oppstigningen fra det abstrakte til det konkrete».

Utgangspunktet er dette: Den umiddelbart gitte virkelighet, slik den framstår for vår sanseerfaring består av en kaotisk samling, fakta, ting, økonomiske fenomener. Vi har vært inne på at det dreier seg om framtredelsesformene for mer vesentlige sammenhenger som ligger skjult. Disse sammenhengene må vi analysere oss fram til. Dette er altså oppgava til *forskningen:* «Forskningen skal tilegne seg stoffet i detalj, analysere de forskjellige utviklingsformene og spore opp de indre forbindelsene mellom dem.» (Fra etterordet til 2. utgave.) Fra de umiddelbare konkrete framtredelsesformene — til de abstrakte sammenhengene mellom dem. Slik framstiller Marx denne problematikken i «Grundrisse»:

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

«Det synes å være riktig å begynne med det reelle og det konkrete, med den virkelige forutsetning, altså f.eks. i økonomien med befolkningen, som danner grunnlaget og subjektet for hele den samfunnsmessige produksjonsprosessen. Ved en nærmere betraktning viser dette seg imidlertid å være galt. Befolkningen er en abstraksjon, når jeg f.eks. ser bort fra klassene den består av. Disse klassene er på sin side også et tomt ord når jeg ikke kjenner til de elementene de er basert på, f.eks. lønnsarbeid, kapital osv. Disse forutsetter på sin side bytte, arbeidsdeling, priser osv. Kapital f.eks. uten lønnsarbeid er ingen ting, uten verdi, penger, pris m.m. Hvis jeg altså begynte med befolkningen ville det være en kaotisk forestilling om helheten, og ved en nærmere bestemmelse ville jeg analytisk komme til stadig enklere begreper; fra det forestilte konkrete til stadig tynnere abstrakter, inntil jeg er kommet fram til de enkleste bestemmelser.»

Dette er altså forskningens gang fra framtredelse til vesen, fra det umiddelbart eller «forestilt» konkrete — til det abstrakte.

Men i Kapitalen er ikke en innføring i forskningsprosessen til Marx, den en innføring i *resultatene* av forskningsprosessen, det Marx kaller *framstillinga.* Og når vi snakker om metoden med «oppstigningen fra det abstrakte til det konkrete», så er det framstillingas metode det er snakk om. Framstillingas metode må tilfredsstille to viktige forutsetninger: a) den må ta utgangspunkt i den ferdige og fullt utvikla kapitalen, og b) den må starte med kapitalens mest abstrakte og enkle kategorier. «Og derfra ville reisen begynne bakover igjen, inntil jeg til slutt kommer fram til befolkningen igjen, men denne gang ikke til en kaotisk forestilling om en helhet, men en rik totalitet av mange bestemmelser og relasjoner... Det konkrete er konkret fordi det er en sammenfatning av mange bestemmelser, altså en enhet av det mangfoldige.» (Fra innledninga til «Grundrisse».) Det er disse forutsetningene for framstillinga som ligger til grunn for den logiske strukturen i Kapitalen.

Kapitalen begynner altså med de mest abstrakte kategoriene som uttrykker den kapitalistiske *produksjons*måten, vare og bytteverdi. Etter hvert kommer vi nærmere og nærmere den konkrete virkeligheten, penger og kapital. Men i første boka lærer vi bare «*kapitalen i allmennhet*» å kjenne. Først seinere bringes konkurransen mellom kapitalene i spill (i tredje boka). Videre hadde Marx stilt seg som oppgave,

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

innafor sitt verk, å konkretisere dette videre gjennom gradvis å trekke inn staten, krisene, verdensmarkedet osv., altså gradvis nærme seg den konkrete virkeligheten slik kapitalismen utfolder seg som helhet. Men nå konkret i en djupere forstand enn utgangspunktet var, nemlig som «en rik totalitet av mange bestemmelser og relasjoner».

Dette prosjektet ble det ikke Marx forunt å gjennomføre. Det må derfor stå som en førsterangs oppgave for kommunister i dag å videreføre analysen av kapitalismen langs de banene Marx har streket opp, og da selvfølgelig i lys av den kapitalistiske økonomiens utvikling fram til i dag. Svært lite er gjort på dette området. Nevnes må Lenins «Imperialismen — det høyeste stadiet i kapitalismen», som til tross for sin knappe, nokså grove og polemiske form, framstår som et viktig eksempel på videreutvikling av Marx' analyser. At det ellers foreligger svært lite er desto mer beklagelig ettersom utviklinga av kapitalismen sjøl, den stadig djupere krisa i verdensøkonomien og det borgerlige samfunnssystemet overhodet, gjør en slik oppgave stadig mer påkrevd. I tillegg kommer den borgerlige økonomiens ikke bare teoretiske, men også praktiske (som økonomisk «*politikk*») dundrende fallitt.

Metoden med «oppstigningen fra det abstrakte til det konkrete» forklarer hvorfor Marx ikke begynner med sjølve kapitalen, men med varen. De tre første kapitlene i Kapitalen handler om «varer og penger», kapitalens elementærformer. Men vi er ennå ikke kommet fram til kapitalen sjøl. Først fjerde kapittel handler om overgangen fra penger til kapital.

Dette kan kanskje virke litt merkelig. De første kapitlene handler om kapitalen, men likevel ikke om kapitalen. Gjennom tre kapitler får vi ikke høre et ord om kapitalistene, bare om «vareeiere». Og Marx behandler utelukkende den enkle varesirkulasjonen (V — P — V) som kjennetegner varebyttet i en ikke-kapitalistisk økonomi, derimot ikke den kapitalistiske sirkulasjonen (P — V— P).

(Enda pussigere kan dette virke hvis vi tar for oss det tidligere skriftet fra 1859, «Til kritikken av den politiske økonomien», der den første og eneste boka heter «Om kapitalen», mens innholdet ikke kommer utover det enkle varebyttets kategorier. Innholdet her tilsvarer omtrent de tre første kapitlene i Kapitalen.)

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Det kan altså se ut som om det likevel er den historiske framstillingsmåten som har vært retningsgivende: Vi går fra den førkapitalistiske produksjonen i de tre første kapitlene, og kommer så til den kapitalistiske produksjonen først i fjerde og femte kapittel. Det kan synes slik, men er likevel ikke slik.

For her kommer det inn som vi før har vært inne på: Når Marx i Kapitalen begynner med varen og bytteverdien, *så forutsetter han kapitalistiske produksjonsforhold.* Nettopp derfor kan han ut fra analysen av bytteverdien straks komme fram til en entydig utledning av *verdien.* Om utgangspunktet i stedet hadde vært et tilfeldig, individuelt varebytte på, la oss si 1100-tallet, så hadde utledninga av verdien ikke vært like innlysende. Utledninga av verdien fra varebyttet blir først innlysende og nødvendig når vi har med et samfunn å gjøre der produktene helt allment tar form av varer — og det er først under kapitalismen. Først i lys av kapitalismens fullt utvikla vareøkonomi, kan vi se at det enkle, førkapitalistiske varebyttet inneholder kimen til verdien.

Når Marx i de første kapitlene av Kapitalen analyserer kapitalforholdet ut fra sine mest enkle og abstrakte former, så er det fordi analysen logisk sett starter der. Når han f.eks. i analysen av verdiformene (kapittel 1, del 3) starter med den første og mest primitive verdiformen, «den enkle verdiformen» (20 alen lerret = 1 frakk), så går den riktignok historisk forut for de mer kompliserte og utvikla formene, men framfor alt også teoretisk og logisk, og det er her det avgjørende. «Hemmeligheten med alle verdiformer ligger i denne enkle verdiformen», peker Marx på. Utviklinga til mer kompliserte former som pengeformen forutsetter analysen av den enkle verdiformen. (Og som vi skal komme tilbake til så forutsetter den framfor alt en forståelse av verdiformens (bytteverdiens) *kvalitative* aspekt: dvs. hvorfor verdiformen (bytteverdien) er den nødvendige uttrykksformen for verdien; i motsetning til dens *kvantitative* aspekt: Hva som bestemmer bytteverdiens størrelse.)

Altså: Sjøl om Marx i de tre første kapitlene opererer med kategorier fra det enkle før-kapitalistiske varebyttet, så har han på ingen måte forlatt den grunnleggende logiske framstillingsmåten, med utgangspunkt i den fullt utvikla kapitalismen.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

14. Verdien.

Kapitalen starter ikke med en analyse av verdien, men av varen. Dette er viktig å ha klart for seg. For mens verdien uttrykker det ene aspektet ved varen, så består varen også av en annen side — bruksverdien. Varen er en enhet av verdi og bruksverdi. Bruksverdien går tilbake på varens naturlige bruksegenskaper. Verdien derimot er uttrykk for varens samfunnsmessige form. I Kapitalen analyserer Marx ikke bare verdien, men den indre motsigelsen mellom varens bruksverdi og dens verdi, som kimen til alle motsigelser i den kapitalistiske økonomien.

Men utgangspunktet for analysen av den kapitalistiske økonomien er det produksjonsforholdet som er uttrykt gjennom verdien. Kapitalisme er verdiproduksjon. Derfor skal vi nå se nærmere på innholdet i verdianalysen, som spiller så sentral rolle i Kapitalen. Marx sin begrunnelse for verdien og verdiloven er et helt nødvendig premiss i hans teoribygning. Om dette premisset ikke stemte, ville hele teorien falle sammen som et korthus. Derfor har også Marx-motstandere til alle tider lagt særlig vekt på å påvise verditeoriens uholdbarhet. Som en tysk borgerlig økonom helt riktig skrev i 1868: «Å tilbakevise verditeorien er den eneste oppgave for dem som bekjemper Marx; for aksepterer en dette grunnlaget, må en også akseptere konsekvensene, som følger med strengeste logikk.» (MEW 16/312)

Vi skal prøve å komme fram til hva verdi er. Utgangspunktet kan være et enkelt eksempel. La oss tenke oss en bonde og en smed som står overfor hverandre som vareprodusenter og varebyttere. For enkelhets skyld forutsetter vi først direkte bytte, uten penger. Og de bytter f.eks. i følgende forhold: 10 kg poteter mot 2 hestesko.

Nå er det ikke vanskelig å forstå *hvorfor* varer blir bytta. Det er fordi bonden trenger ting som smeden lager, f.eks. hestesko, mens smeden trenger ting som bonden dyrker, f.eks. poteter. De trenger hverandres produkter. Dersom bonden laget sine redskaper og hestesko sjøl og dersom smeden dessuten dyrka poteter, så trengte de ikke gå til hverandre. I så fall ville det ikke finnes noe grunnlag i behovene som skulle tilsi bytte mellom dem. Nå forutsetter vi imidlertid arbeidsdeling og varebytte. Smeden bytter bort hestesko og får poteter tilbake av bonden.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Men likevel. Hvordan er det mulig at to så forskjellige ting som poteter og hestesko skal kunne byttes? Hvordan er det mulig å sammenlikne dem og si: Så og så mange kilo poteter er *verdt* så og så mange hestesko? Det er ikke nok at bonden og smeden trenger hverandres produkter. Det må samtidig være et *objektivt mål, noe likt* ved begge produktene som gjør at de kan sammenliknes, settes i forhold til hverandre og dermed byttes ut i bestemte proporsjoner, f.eks. 10 kilo poteter = 2 hestesko.

I den forbindelse sier Marx i første kapittel: «Dersom en nå ser bort fra bruksverdien, så blir det bare en egenskap tilbake hos varene, den at de er arbeidsprodukter.»

Smeden utfører et konkret nyttig arbeid, og resultatet er hestesko. Bondens arbeid på åkeren gir som resultat poteter. Dette er forskjellig. Men at det i hvert av produktene, uavhengig av om det er poteter eller hestesko, er nedlagt menneskelig arbeid overhodet, det er noe objektivt likt hos begge produsentene. Videre, at det er nedlagt en bestemt arbeidsmengde, ei bestemt arbeidstid, det er noe objektivt og likt. Er arbeidstida dette objektive like som gjør at begge produktene kan verdsettes i forhold til hverandre? Er dette grunnlaget for verdien?

For å kunne svare på dette, må vi oppheve den forutsetninga vi gikk ut ifra, nemlig det enkle individuelle varebyttet.

La oss derfor forandre på eksemplet. Vi lar nå vareprodusentene inngå i et stort samfunn av mange uavhengige og konkurrerende vareprodusenter. Og i stedet for bønder og smeder, så møter vi der ur-produsenter og kaffeprodusenter. De produserer henholdsvis armbåndsur og kokekaffe. Og for enkelhets skyld lar vi nå disse to yrkene/bransjene representere alle samfunnets bransjer. Og siden det dreier seg om vareprodusenter, så produserer de for et fremmed marked. Verken urprodusenter eller kaffeprodusenter veit hvor mange klokker eller hvor mye kaffe samfunnet trenger, og de veit heller ikke hvor mye som blir produsert av de andre. Produksjonen ligger derfor til ethvert tidspunkt enten over markedets etterspørsel (overproduksjon) eller under markedets etterspørsel (underproduksjon).

La oss nå gå inn på dette markedet en tilfeldig dag. Det viser seg da at prisen på klokkene er ca. 400 kroner, noe som tilsvarer cirkaprisen på 10 kg kaffe. Prisene har nå ligget stabilt i dette leiet noen tid. Dette er

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

markedsprisene for disse produktene. Tilsynelatende bestemt av det aktuelle forholdet mellom tilbud og etterspørsel.

Nå fører konkurransen mellom produsentene til et stadig press i retning av å senke kostnadene. Innafor klokkeproduksjonen fører dette til eksperimentering og utprøving av ny teknologi som etter noen tid kan settes i praktisk anvendelse. Klokkene kan nå produseres med bare halvparten så mange arbeidstimer som før (inkludert de arbeidstimene som er nedlagt i de nye produksjonsmidlene). Urprodusentene setter prisene ned fra 400 kroner til 300 kroner pr. ur, men oppnår likevel en langt høyere fortjeneste enn kaffeprodusentene. Den høyere profitten i urproduksjonen stiller kaffeprodusentene i en tvangssituasjon. For å ta del i den økte lønnsomheten kan de gjøre to ting. Enten kan de innføre tilsvarende ny teknologi i produksjonen av kaffe, således senke den nødvendige arbeidstida i kaffeproduksjonen, således senke kostnadene og dermed øke fortjenesten. Eller de kan slutte å være kaffeprodusenter og gå over i den mer lønnsomme urproduksjonen i stedet. Nå viser det seg at det av naturlige og tekniske grunner ikke er mulig å anvende den nye teknologien i kaffeproduksjonen. Da står bare den andre veien åpen. Og en strøm av kaffeprodusenter vandrer nå over i urproduksjonen.

Resultatet kan vi tenke oss: Det blir stadig flere urprodusenter og stadig flere klokker på markedet. Det blir stadig færre kaffeprodusenter og stadig mindre kaffe å få kjøpt. Overproduksjonen på klokker presser prisene lenger og lenger ned, til slutt ned i 150 kroner pr. klokke. Mangelen på kokekaffe fører derimot til at prisene presses i været, til slutt opp i 500 kroner pr. 10 kg kaffe. Etter hvert fører den lave lønnsomheten blant urprodusentene til at de økonomisk svakeste allerede har begynt vandringa over i kaffeproduksjonen. Overproduksjonen av ur avtar, prisene stiger igjen. Tilsvarende øker kaffeproduksjonen, prisene synker. Hvis vi nå igjen går inn på dette markedet en tilfeldig dag, så ser vi at prisene på klokker nå har lagt seg i et leie på rundt 200 kr. pr. stk., mens prisen for 10 kg kaffe ligger på rundt 400 kroner.

Vi skal trekke noen foreløpige slutninger av det vi har sett (eller som eksemplet over var ment å illustrere).

a) Det første som slår oss er prisbevegelsene. Prisene er i uopphørlig bevegelse opp eller ned fordi vareprodusentene hele tida produserer enten for lite eller for mye i forhold til den kjøpekraftige etterspørselen.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

b) Videre ser vi at prisene etter hvert hadde en tendens til å peile seg inn på et bestemt nivå, tydeligvis bestemt av arbeidsproduktiviteten i vedkommende bransje. Da den allmenne arbeidstida i urproduksjonen sank, som følge av økt arbeidsproduktivitet, sank også prisene på klokkene til et lavere nivå. De sirkulerte nå rundt et nytt, lavere nivå.

c) Etter hvert ble derfor et nytt «nivå» i bytteforholdet mellom urprodusenter og kaffeprodusenter etablert, nemlig etter at den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida i urproduksjonen var sunket, mens den av naturlige grunner ikke lot seg senke i kaffeproduksjonen. Det generelle nivået som det nye bytteforholdet uttrykker (prisen på klokker ca. 200 kr., prisen på 10 kg kaffe ca. 400 kr.) representerer nå en midlertidig *likevektstilstand* mellom disse to bransjene. Denne likevektstilstanden mellom bransjene eller produksjonsgreinene er nettopp *verdien.*

d) Dette forholdet mellom produsentene som vi kaller verdien virker som et gravitasjonssentrum i forhold til prisene. Om f.eks. prisene på klokker synker, så vil dette føre til at urproduksjonen blir mindre lønnsom og følgelig innskrenka. Det blir underproduksjon i forhold til behovet. Etterspørselen vil på ny tvinge prisene i været og tiltrekke seg deler av det samfunnsmessige arbeidet, produksjonen vil øke. Likevektsnivået — eller verdien — fungerer som en termostat som gjennom prisen og markedsmekanismen hele tida framtvinger en tendens til å gjenopprette likevekta.

e) Dersom nå bytteforholdet nøyaktig tilsvarer verdien (dvs. den mengden samfunnsmessig arbeid som etter å ha blitt dirigert hit og dit til slutt etablerer seg på et bestemt nivå), ville lønnsomheten være nøyaktig lik i begge produksjonsgreiner. Det vil ikke i bytteforhold (prisene) finnes noen impulser i retning av å dirigere arbeidet fra en produksjonsgrein til en annen. Det vil være fullkommen likevekt. En slik likevekt kunne teoretisk etableres i en planøkonomi. I en økonomi der det samfunnsmessige arbeidet bygger på privateiendommen ville dette teoretisk og i prinsippet være umulig. Fordi den private lønnsomheten og ikke helhetens behov dikterer den umiddelbare produksjonen, vil likevekta alltid bli forstyrra og prisene aldri være lik verdien.

f) Den viktigste effekten av verdien registrerer vi som en følge av økt produktivitet og dermed senka nødvendig arbeidstid i en produksjons-

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

grein, urproduksjonen. Under forutsetninga at samfunnsbehovene er gitte, så innebærer det at mindre arbeidstid enn før er nødvendig for å produsere den mengden ur som samfunnet trenger. Verdien av denne samme mengden med ur er altså sunket.

Men om den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida (som altså bestemmer verdien) synker innafor urproduksjonen, så fører det til at likevekta mellom produksjonsgreinene blir forstyrra. Det må skje ei omfordeling av arbeidet mellom de to produksjonsgreinene, enten ved at også kaffeproduksjonen øker arbeidsproduktiviteten og senker den nødvendige arbeidstida, eller at prisene på klokkene synker (i samsvar med den senka nødvendige arbeidstida), slik at en del av urprodusentene av økonomiske grunner tvinges over i kaffeproduksjonen. I begge tilfeller opprettes likevekta på et nytt nivå. I det ene tilfellet ved at begge produksjonsgreinene senker den nødvendige arbeidstida gjennom økt produktivitet, i det andre tilfellet ved at en del av det samfunnsmessige arbeidet vandrer over i kaffeproduksjonen, slik at nå en større andel av samfunnets totalarbeid blir nedlagt i produksjonen av kaffe, en mindre andel i produksjonen av ur.

Vi er nå kommet så langt at vi kan si hva som bestemmer en vares verdi: *En vares verdi er bestemt av den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida som er nedlagt i produksjonen av varen.*

Og som vi så, er den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida et resultat av vareprodusentenes spontane aksjoner i forhold til hverandre, framtvunget av det innbyrdes konkurranseforholdet. Gjennom at noen vareprodusenter enten forandrer produksjonsteknikken, eller på annen måte foretar forandringer i produksjonen, så utløser dette forandringer i produksjonen hos andre vareprodusenter. *Verdien er som resultatet.* Den etablerer seg som et usynlig forhold mellom vareprodusentene, et forhold som i siste instans også dikterer bytteforholdet, altså prisene på deres varer. Det vi ser på markedets overflate er at *varene* «har en pris». Går vi under denne overflata, ser vi at prisen er en framtredelsesform for verdien, som er et forhold mellom vareprodusentene.

Forandringer i verdien av et produkt, f.eks. senka verdi som resultat av økt produktivitet, fører til at en mindre del av det samfunnsmessige totalarbeidet blir nedlagt i vedkommende produksjonsgrein. Vi får en omfordeling av det samfunnsmessige totalarbeidet.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Verdien uttrykker altså en tilstand av likevekt mellom to produksjonsgreiner. Dette kommer til uttrykk ved at varene fra de to produksjonsgreinene i gjennomsnitt blir bytta mot hverandre i samsvar med den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida som er nedlagt i dem. Varene blir altså bytta *like for like,* like store arbeidsmengder mot like store arbeidsmengder, som et gjennomsnitt. *Denne lovmessige tvangen til å bytte i samsvar med den samfunnsmessig nødvendige arbeidsmengden nedlagt i varene, kalles verdiloven.*

Dette like-for-like-byttet eksisterer altså bare som et gjennomsnitt og er på ingen måte avtalt mellom vareprodusentene. Det er altså ikke ved å kalkulere arbeidstid eller sammenlikne forbrukt arbeidstid at verdien framkommer. Verdien og verdiloven hviler tvert imot på det faktum at vareprodusentene er helt ubevisst om at noe slikt eksisterer. Verdien er *bestemt objektivt og fungerer objektivt,* uavhengig av enhver subjektiv kunnskap eller oppfatning om den.

Verdiloven er altså det motsatte av bevisst og planmessig måling av arbeidstid og fordeling av arbeidstid, som vil være det økonomiske prinsippet under kommunismen. At produktene *bevisst* prises og byttes i samsvar med f.eks. den samfunnsmessig normale arbeidstida for produktene (som kan være en høvelig metode under sosialismen), har ingen ting med verdi eller verdilov å gjøre. Verdiloven er tvert imot uttrykk for produksjonsforholdets *spontane makt* over produsentene. Uavhengig av produsentenes vilje og ønske regulerer verdiloven produksjonen og fordelinga av arbeidet mellom produksjonsgreinene.

— — —

Vi har nå snakket om verdien, og om den samfunnsmessige sammenhengen mellom varprodusentene som verdien er uttrykk for. Vi har hele tida forutsatt eksistensen av en slik sammenheng, av verdiforholdet. Men er det nå så sikkert at det også forholder seg slik? Vi har over trukket visse konklusjoner av en tenkt situasjon, en modell. Men hele poenget må jo være om denne modellen også stemmer med virkeligheten. Borgerlige kritikere av marxismen sier at denne modellen ikke stemmer med virkeligheten. De sier det ikke fins noe som heter «verdi» og som bestemmer bytteforholdene mellom vareprodusentene. En kjent engelsk økonom, Joan Robinson, kaller verditeorien rett og slett for metafysikk. Hun sier:

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

«Sikkert nok har det alltid eksistert handel og priser, i hvert fall siden neolittisk tid (yngre steinalder). Det er grunn til å tro at det fantes omreisende kjøpmenn som handlet med flint og rav. Ved hvert av reisens ytterpunkter solgte de eksotiske varer som falt utenfor hjemmemarkedets rådende skjema, hva nå det kan ha vært. Derfor virker det temmelig trygt å gjette på at kjøpmennene solgte sine varer til den prisen som kunne oppnås. Det er sikkert at arbeidstida ikke kan ha spilt noen rolle.» (Robinson: «Økonomisk filosofi», s. 34.)

Robinson har utvilsomt rett med sitt eksempel. Men legg merke til at Robinson argumenterer med utgangspunkt i steinalderen, ut fra det enkle varebyttets første primitive stadium. At de spredte varebyttene under neolittisk tid ikke har vært regulert av noen verdilov, kan vi slå fast som sikkert. Men er dette noe argument mot verditeorien?

Når borgerlige økonomer, som Joan Robinson, kaller verditeorien for tøv, så er det fordi de *feilaktig tar utgangspunkt i det individuelle varebyttet,* slik vi finner det under dagens forhold eller tilbake til uminnelige tider. Men en kan ikke bevise verditeorien ut fra det individuelle varebyttet, uten samtidig å ha den fullt utvikla kapitalismen som bakgrunn. Det er viktig på nytt å understreke dette. I begynnelsen av Kapitalen kan det kanskje se ut som om Marx utleder verdien av det individuelle varebyttet, av bytteverdien som sådan, uavhengig av hvilken samfunnsform det opptrer i. Men det er ikke tilfelle. (Kapitalen skulle heller ikke gi grunnlag for en slik slutning. Marx begynner jo første kapittel med: «I de samfunnene der den kapitalistiske produksjonsmåten rår, framtrer rikdommen som en 'uhyre varesamling med den enkelte varen som dens elementærform. Undersøkelsen vår begynner derfor med analysen av varen».) Et bytte i seg sjøl er ikke nok til at vi kan utlede noe verdiforhold, men det må være et bytte *innafor bestemte produksjonsforhold,* nemlig samfunnsmessig produksjon på basis av privateiendommen, slik den fullt og helt først eksisterer under kapitalismen. Nettopp derfor tar Marx utgangspunkt i den fullt utvikla kapitalismen, som vi var inne på ovenfor. Når vi som et logisk og teoretisk utgangspunkt tar for oss det enkle varebyttet (som kan spores kanskje 10 000 år tilbake), så ser vi i tilbakeblikk at denne tidlige formen inneholder *kimen* til verdibestemmelsen. Men for at verdien skal bli en realitet, må den gå gjennom en lang historisk utvikling. I dag, for oss som

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

lever under det kapitalististiske verdensmarkedets betingelser, er det ikke så vanskelig å se at kimen til verdien kan spores tilbake til det enkle varebyttet.

Studer i denne forbindelsen Marx' kommentarer til Aristoteles' analyser av verdiformen, 1. kapittel, del 3. Her er det nettopp varebyttet som Aristoteles analyserer, men han kommer ikke til klarhet over verdibegrepet. Marx påpeker her hvorfor det var *historisk umulig* for Aristoteles å forstå bytteverdiens gåte: Fordi det greske samfunnet bygde på slavearbeid, fordi vareproduksjonen og varebytte ennå ikke var blitt den rådende samfunnsmessige produksjonsformen.

— — —

Løsninga på bytteverdiens gåte, dvs. beviset for at verdien og verdiloven regulerer vareproduksjon og varebytte, finner vi i analysen av den samfunnsmessige formen for arbeid som kjennetegner vareproduksjonen. Vi finner den i analysen av det vareproduserende arbeidets dobbeltkarakter, dets karakter av å være både konkret og abstrakt arbeid.

15. Konkret og abstrakt arbeid.

Allerede i Kapitalens første kapittel, del 1, lærer vi begrepene konkret og abstrakt arbeid å kjenne. Akkurat som varen har to sider, bruksverdi og verdi, så har det arbeidet som skaper varen to sider: Konkret arbeid og abstrakt arbeid. Abstrakt arbeid skaper verdi. Konkret arbeid skaper bruksverdi. (Det er altså ikke snakk om to forskjellige arbeider, men bare to forskjellige sider av det samme arbeidet.)

Betydninga av å forstå dette skillet mellom abstrakt og konkret arbeid går fram av Marx sine egne uttalelser. Allerede i 2. del av første kapittel går han nærmere inn på denne dobbeltkarakteren til det vareproduserende arbeidet. «Denne tosidige naturen til det arbeidet som varen inneholder ble først kritisk påvist av meg. Da dette er det springende punktet som forståelsen av den politiske økonomien dreier seg om, skal vi belyse dette nærmere her.»

Og i brev til Engels av 24. august 1867, umiddelbart før utgivelsen av Kapitalens første bok, sier Marx: «Det beste i min bok er 1. (og på det beror all forståelse av fakta) arbeidets *dobbeltkarakter* understreket

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

allerede i første kapittel, alt ettersom den blir uttrykt i bruksverdi og bytteverdi; 2. behandlingen av *merverdien uavhengig* av dens særskilte former...» (MEW 31/s. 326) Av dette skulle det klart nok framgå hvilken vekt Marx legger på forståelsen av dette punktet. Da dette samtidig utgjør det sentrale teoretiske punktet der Marx skiller lag med den klassiske borgerlige økonomien, skal vi etterpå kontrastere Marx sitt syn ved å sette det opp mot den klassiske borgerlige økonomiens syn.

Hva betyr så konkret og abstrakt arbeid? Forståelsen av det konkrete arbeidet kan synes forholdsvis uproblematisk.

La oss tenke oss tre forskjellige arbeidsarter, f.eks. baking, muring, snekring. Bakerens spesielle arbeid når han baker et brød er opplagt ganske forskjellig fra murerens når han murer f.eks. en husvegg, eller snekkerens når denne lager en stol. Det er her snakk om tre forskjellige konkrete arbeidsytelser og resultatet er tre forskjellige nyttige produkter. Dette er konkret arbeid — og resultatet er bruksverdier.

La oss videre tenke oss de samme tre konkrete arbeidsartene og spørre oss sjøl hva som er felles for dem og alle andre konkrete arbeidsytelser. Et felles trekk er åpenbart at de er arbeidsytelser overhodet, altså forbruk av menneskelig arbeidskraft, rett og slett. Samme hvor forskjellig de er, så er de i hvert fall arbeid. Og i denne forstand er det åpenbart mulig å snakke om «abstrakt arbeid» — altså arbeidet abstrahert fra de forskjellige konkrete arbeidsytelsene.

Men i denne forstand synes ikke «abstrakt arbeid» å være annet enn et begrep, et fellesbegrep for alle forskjellige arbeidsarter. Men kan et begrep skape verdi? Nei sjølsagt ikke. Altså er det åpenbart at det må skjule seg noe mer bak dette begrepet «abstrakt arbeid» enn det å være en reint mental operasjon.

Det som vi skal fram til er at begrepet abstrakt arbeid uttrykker en virkelig materiell, samfunnsmessig sammenheng: Det kapitalistiske produksjonsforholdet. Og faktisk vil det vise seg at vår evne til å abstrahere fra de ulike arbeidsartene bare er en mer eller mindre bevisst gjenspeiling i tankene våre av dette kapitalistiske produksjonsforholdet.

Problemet er: Hvis en nå ikke er seg bevisst at Marx legger det kapitalistiske produksjonsforholdet til grunn allerede helt fra begynnelsen av Kapitalen, så blir også dette med abstrakt arbeid temmelig ubegripelig. Og dersom den logiske betraktningsmåten ikke er forstått helt fra

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

begynnelsen av, så viser erfaringen at det blir rota fælt med disse første begrepene. En tror for det første at det dreier seg om en analyse av et bytte som sådan, uavhengig av enhver historisk forutsetning. En tror videre at verdien er noe som blir utleda av byttet som sådan, også uavhengig av enhver historisk forutsetning. Og en tror at abstrakt arbeid består i en abstraksjon fra det konkrete arbeidet som sådan, uavhengig av alle historiske forutsetninger. Det er nettopp denne formen for historieløse abstraksjoner som kjennetegner den klassiske borgerlige økonomien (og som gjør begrepene *i egentlig forstand abstrakte* — nemlig abstrahert fra all historie). Dessverre forekommer denne historieløsheten også innafor den kommunistiske teoritradisjonen. Vi skal komme tilbake til det i forbindelse med en kort gjennomgang av verditeorien i studiesirklene til AKP(m-l).

Den umiddelbare betraktningen av de konkrete arbeidene sier også altså ingen ting om de produksjonsforholdene de blir utført under. Vi vet ikke om snekkeren lager stolen hjemme for å bruke den sjøl, om han gjør det som lønnsarbeider under en kapitalistisk entreprenør, eller om han arbeider under sosialistiske/kommunistiske produksjonsforhold. Men om vi nå abstraherer fra den konkrete stolproduksjonen og alle andre konkrete arbeidsytelser, og slår fast at her dreier det seg om arbeid som sådan — vet vi da noe mer om produksjonsforholdet? Nei, vi vet like lite.

Det viser seg å være helt nødvendig å bringe den historiske dimensjonen i spill om vi skal kunne forstå dette her.

La oss si at stolproduksjonen skjer under forhold med naturalhusholdning, som er den dominerende formen for produksjon under slavesamfunnet og føydalismen. Da er den konkrete stolproduksjonen samtidig direkte samfunnsmessig produksjon. Produksjonen tar nemlig i utgangspunktet sikte på å dekke fellesskapets behov for nyttige ting. Derfor blir også arbeidet fordelt med dette for øyet: Noen lager stoler, noen murer hus, noen baker brød. Det er produktenes nyttige egenskaper, bruksverdiene, som er målet for produksjonen.

Hva så med stolproduksjonen under vareproduksjonen? For vareproduksjonen er det ikke bruksverdien av produktet som teller, men bytteverdien av produktet. Hensikten er ikke å dekke et behov, f.eks. for stoler, men å bytte bort produktet på et marked. Arbeidets art,

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

enten det dreier seg om snekring, muring eller baking er derfor likegyldig, bare det frambringer bytteverdier. Denne forandringa av arbeidets karakter og mål tilsvarer en vikrelig historisk utvikling, en historisk prosess over mange hundre år, der vareproduksjonen stadig brer om seg og driver føydale og andre produksjonsmåter tilbake.

Høydepunktet i denne prosessen blir nådd i og med ruineringen av de føydale bøndene og de andre umiddelbare produsentene. Drevet fra gård og grunn og inn til byene står nå disse menneskemassene fram, uten andre midler i livet enn sin egen arbeidskraft, som de er nødt til å selge som en annen vare i dette varesamfunnet, om de vil overleve. Og de selger arbeidskrafta til den som har tilegna seg monopolet på produksjonsmidlene — til kapitalisten. Det historiske grunnlaget for det kapitalistiske produksjonsforholdet er lagt. Vi er med det kommet fram til et samfunn som i hovedsak består av private kjøpere og selgere av varer. (Arbeideren selger varen arbeidskraft.) Og vi ser at i hele dette samfunnet er det i prinsippet knekkende likegyldig for produsentene hva de lager, bare de får omsatt varen på markedet. På samme måte er arten av det vareproduserende arbeidet fullstendig likegyldig, om det er stålproduksjon eller jordbruk, for produsentene er jo ikke interessert i produktene for produktenes egen skyld, men bare hva de kan få for dem.

På den andre sida er det også skapt historiske forutsetninger for at denne likegyldigheten i forhold til det konkrete arbeidet kan fungere fullt ut. Det er når alle tidligere føydale bånd, avhengighetsforhold, juridiske hindringer osv. er sprengt, og kapital og arbeid har oppnådd en så høy grad av mobilitet at de på kort varsel kan kastes fra produksjonsområde til produksjonsområde. En bygningsarbeider i Oslo kan uten videre ta jobb på en plattform i Nordsjøen ut fra behovet for høyere lønn. En storkapitalist som Norcem opplever overproduksjon på sement, legger ned deler av sementproduksjonen og plasserer i stedet kapitalen i olje. Kort og godt: Det samfunnsmessige totalarbeidet er i uopphørlig bevegelse fra et produksjonsområde til det neste. Massen av arbeid flyter omkring som en ensarta arbeidsmasse, og tar arbeid hvor som helst, bare diktert ut fra konkurransens tvangslover om å senke produksjonskostnadene og øke lønnsomheten.

Nå begynner vi å få historisk kjøtt og blod på dette merkelige uttrykket «abstrakt arbeid». Vi ser at det er skapt bestemte historiske forut-

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

setninger som gjør det meningsfullt for oss å snakke om abstrakt arbeid — i motsetning til de konkrete arbeidsytelsene. Marx i «Grundrisse»: «Likegyldigheten overfor et bestemt slags arbeid forutsetter en høyt utviklet totalitet av virkelige arbeidsarter... På den andre sida er arbeidets abstraksjon slett ikke bare resultatet av en mental abstraksjon fra helheten av de konkrete arbeidsartene. Likegyldigheten i forhold til et bestemt arbeid tilsvarer en samfunnsform, der individene lett kan gå over fra det ene arbeidet til det andre, og der den bestemte arten av arbeid tilfeldig, og derfor likegyldig for dem.» (Tysk utg., s. 25.)

Vi kan nå gå tilbake til et spørsmål som ble reist under et tidligere punkt: Hvorvidt det er konkurransen på markedet eller produksjonsforholdet som bestemmer fordelinga av det samfunnsmessige arbeidet. Vi husker at den borgerlige økonomien fra Adam Smith til Milton Friedman snakka om ei «usynlig hånd» som ligger innebygd i markedet og konkurransen og som de påsto regulerte økonomien. Det er åpenbart at dette er uriktig. La oss se på dette i lys av et hypotetisk eksempel.

Vi tenker oss et samfunn delt opp i et utall av produsenter som konkurrerer med sine produkter på et marked. Men i sjølve produksjonsgrunnlaget er de naturalhusholdninger, de lager f.eks. alle sine produksjonsmidler sjøl. Men de konkurrererer altså med sine ferdige produkter på markedet, og det vil følgelig eksistere en tendens til at det danner seg like priser for like produkter. Men det vil derimot ikke finne sted noen samfunnsmessig utjamning av den konkrete arbeidstida som alle de enkelte produsentene har nedlagt i sine produkter. «De blir ved sin lest».

Sjølsagt vil det hos hver enkelt produsent eksistere et personlig økonomisk motiv til å redusere den konkrete arbeidstida de har nedlagt i sine produkter. Men dette vil springe ut av et personlig behov, for f.eks. ønsket om høyere levestandard, men en slik arbeidstidsreduksjon blir ikke framtvunget gjennom noen samfunnsmessig objektiv impuls. Verdilovas eksistens beror jo på at den fungerer som en samfunnsmessig objektiv kraft uavhengig av enkeltprodusentenes motiver eller behov. Og dette forutsetter at deres respektive konkrete arbeider blir «gjort samfunnsmessig», dvs. omgjort til et arbeid som er for det første fullstendig *likegyldig* i forhold til arbeidets konkrete innhold, og for det andre flyter fullstendig fritt omkring, bare dirigert av verdien/merverdien. Med andre ord en vareproduksjon.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Konkurransen og markedet regulerer ikke økonomien. Konkurransen og markedet bare *formidler* de gjensidige handlingene som finner sted mellom vareprodusentene, dvs. produksjonsforholdet. Av stor betydning er det imidlertid å slå fast at vareproduksjonen objektivt skaper det skinnet, den feilaktige forestillinga, at det egentlig er konkurransen og markedet som er den regulerende faktoren.

(Legg merke til det ideologiske aspektet av den borgerlige teorien om konkurransen som regulator og drivkraft. På den ene sida ser de fullstendig bort fra de *historiske* forutsetningene for at konkurransen skal kunne «fungere så glimrende», nemlig produksjonsforholda. For det andre opphøyer de konkurransen og konkurransemotivet til en faktor som «fra naturens side», uavhengig av all historie, framstår som den grunnleggende impulsen bak all framgangsrik økonomisk virksomhet. At konkurransen under historisk endra produksjonsforhold kan komme til å spille en nøyaktig motsatt rolle, faller dem slett ikke inn.)

Om vi nå på nytt tar for oss den tidligere modellen med urprodusenter og kaffeprodusenter og spør: Hvilke bevis har vi for at produktene deres i gjennomsnitt blir bytta ut i samsvar med verdiloven (like arbeidsmengder mot like arbeidsmengder), så kan svaret bare være: Det avhenger av i hvilken grad de tar del i en vareøkonomi, samt utviklingsgraden av denne vareøkonomien. I den grad vil også deres forskjellige konkrete arbeider bli «omsatt» til abstrakt arbeid, og følgelig verdiskapende arbeid. I realiteten vil arbeidet først fullt ut få karakter av abstrakt arbeid i den grad det er integrert i en kapitalistisk verdensøkonomi. Først da kan vi også fullt ut snakke om verdi og verdilov. Først da vil alle de ulike konkrete privatarbeidene tvinges inn i den samfunnsmekanismen, som gjennom konkurransen, tilbud og etterspørsel, overhodet det vi kaller markedskreftene, tvangsfordeler den store sjøen av *likt arbeid* på de ulike produksjonsgreinene. I «Merverditeoriene» sier Marx:

«Det er bare utenrikshandelen, utviklingen av markedet til verdensmarked, som utvikler pengene til verdenspenger og det abstrakte arbeidet til samfunnsmessig arbeid. Den abstrakte rikdommen, verdi, penger — og følgelig det abstrakte arbeidet, utvikler seg i den grad som det konkrete arbeidet utvikler seg til en totalitet av ulike arbeidsarter som omfatter verdensmarkedet. Grunnlaget for den kapitalistiske produk-

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

sjonen er *verdien,* dvs. utvikling av det arbeidet som er nedlagt i produktet til samfunnsmessig arbeid. Men dette kan bare skje på basis av utenrikshandel og verdensmarked.» (MEW 26.3/s. 250.)

Utviklinga av vareproduksjonen til et kapitalistisk verdensmarked skaper altså en *reell abstraksjon* av arbeidet. Tvangen til å omsette sine produkter på verdensmarkedet for penger, gjør at vareprodusenten er likegyldig overfor arbeidets konkrete innhold. Samtidig fører konkurransen og presset på å senke kostnadene til at alle vareprodusenter hele tida tvinges til å legge om produksjonen, slik at arbeidsmengdene hele tida blir utjamna, redusert til bytte av like store arbeidsmengder, som en tendens og gjennomsnitt.

Det er altså ikke de individuelle produsentene sjøl, eller den konkret individuelle arbeidstida som den enkelte privatprodusenten bruker, som bestemmer hva som er den samfunnsmessig nødvendige arbeidstida eller verdien. Men det er en samfunnsmessig prosess som er skjult for produsentene, som foregår «bak ryggen på dem», som først abstraherer fra det konkrete arbeidet og bruksverdiene, og deretter jamner ut dette arbeidet til en samfunnsmessig bestemt arbeidsmengde, ved hjelp av markedet.

— — —

Dette at det konkrete arbeidet ikke skaper verdi, må ikke forlede en til å tro at produktene først blir til varer når de blir omsatt på markedet, som en av og til ser skrevet. Riktignok må vi her skille mellom de ulike stadiene i varebyttets utvikling. Vi må skille mellom det stadiet i varebyttets utvikling der produksjonen foregår med henblikk på eget forbruk og varebytte foregår mer eller mindre tilfeldig, og det stadiet der varebyttet har fått en så stor utbredelse at allerede produksjonen skjer med henblikk på bytte. Dette blir fullt ut virkeliggjort først under kapitalismen. Under kapitalismen er altså produksjonen både konkret og abstrakt. Som umiddelbart privatarbeid er det konkret og skaper bruksverdier, f.eks. stoler. Som *indirekte* innvevd i og utjamna gjennom en samfunnsmessig produksjon, er produksjonen abstrakt og skaper verdier. Under kapitalismen blir produktene altså ikke til varer først gjennom varebyttet. De blir det gjennom produksjonen. Og verdien oppstår ikke først gjennom varebyttet. Den oppstår gjennom produksjonen. Byttet og konkurransen bare *realiserer* verdien.

— — —

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Før vi avslutter denne gjennomgangen av verdi og abstrakt arbeid, skal vi si noen ord om utbytting og merverdi.

Som nevnt innledningsvis har ikke den politiske økonomien til oppgave å måle utbytting eller merverdirate på den enkelte bedriften eller i det enkelte landet, noe som er en nokså vanlig måte å «anvende» den politiske økonomien på. Verdi, og følgelig merverdi, er privatarbeid som er omgjort til samfunnsmessig arbeid, abstrakt arbeid. Og som Marx peker på, er det først det kapitalistiske verdensmarkedet som fullt ut utvikler arbeidet til abstrakt arbeid. Merverdi og utbytting kan følgelig også bare bestemmes for det totale samfunnet, dvs. verdenssamfunnet. Merverdiraten (utbyttingsraten) som uttrykker forholdet mellom merverdien og den verdidelen som går til arbeidslønn, er på samme måte å betrakte som en samfunnsmessig størrelse og ingen individuell størrelse. (Om en nå likevel skulle prøve det umulige, å regne ut merverdien på en enkelt bedrift, så ville en komme til den merkelige slutninga at utbyttinga var stor i de bedriftene der profitten var høy og liten i de bedriftene der profitten var lav. I bedrifter med underskudd ville det ikke være utbytting i det hele tatt. Tilsvarende for land. F. eks. England/Japan.)

Ved å få fram at merverdien og utbyttinga er samfunnsmessige og ikke individuelle kategorier, så får den politiske økonomien fram at klassemotsetningene i samfunnet mellom arbeiderklassen og kapitalistklassen ikke først og fremst gjelder vilkåra på den enkelte bedriften, men uttrykker motsetninga mellom kapitalistklassen og arbeiderklassen som helhet. Nettopp i krisetider, når den innbyrdes konkurransen mellom enkeltkapitalene skjerpes, og arbeiderklassen ut fra sine forutsetninger blir splitta opp i individuelle livbergingsaksjoner for «sin kapital», viser det seg hvor avgjørende viktig det er å få fram den politiske økonomiens egentlige felt, analysen av produksjonsforholdet. I motsetning til dette står den reformistiske oppfatninga av den politiske økonomien, som oppholder seg i konkurransen på markedet.

16. Konkret og abstrakt arbeid i den kapitalistiske produksjonsprosessen.

Vi har nå sett på det abstrakte verdiskapende arbeidet og verdien, som

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

er grunnlaget for den kapitalistiske produksjonen. Men som vi har vært inne på, så er det ikke verdien isolert, men varen som en enhet av bruksverdi og verdi, som er Marx sitt utgangspunkt for analysen i Kapitalen. Tilsvarende er det ikke det abstrakte arbeidet isolert, men i enhet med det konkrete arbeidet som gir nøkkelen til å forstå den motsigelsesfulle utviklinga av den kapitalistiske produksjonsprosessen.

Allerede i første kapittel, del 2, lar Marx oss ane hvilke følger denne motsigelsesfulle enheten mellom konkret og abstrakt arbeid kan få. Han drøfter der hvilke følger en økning av arbeidets produktivkraft (produktiviteten) har for verdistørrelsen: «Produktivkrafta er en egenskap ved arbeidets konkret nyttige form. Derfor vil den naturligvis ikke berøre arbeidet så snart vi abstraherer fra dets konkret nyttige form. Samme arbeid gir derfor i løpet av det samme tidsrommet alltid den samme verdistørrelsen, uavhengig av hvordan produktivkrafta forandrer seg. Men det gir i løpet av det samme tidsrommet forskjellige mengder bruksverdier, mer når produktivkrafta stiger, mindre når den synker. Den samme forandringen av produktivkrafta som øker fruktbarheten av arbeidet og derfor massen av bruksverdier som det framstiller, minsker altså verdistørrelsen av denne økte massen som helhet når den reduserer summen av den arbeidstida som er nødvendig for å produsere den. Likeledes omvendt.»

Det er grunn til å studere det siterte avsnittet nøye. I bunn og grunn har vi allerede her, i første kapittel, fått beskrevet den motsigelsesfulle mekanismen som kjennetegner kapitalakkumulasjonen, og som antyder kapitalens historiske begrensning og undergang.

Den kapitalistiske produksjonsprosessen utfører, som all vareproduksjon, både konkret og abstrakt arbeid samtidig. I sin konkrete forstand kalles produksjonsprosessen for *arbeidsprosess*. I sin abstrakte forstand for *verdiøkningsprosess*. (Se kapittel 5.) Uttrykket «verdiøkningsprosess» forteller oss at målet for produksjonen er å skape — ikke bare verdi — men merverdi, altså en verdiøkning utover den investerte verdien. Oppdagelsen av arbeidets dobbeltkarakter gjør Marx i stand til, som den første, å avsløre kilden til den kapitalistiske merverdien. Arbeideren selger arbeidskrafta til kapitalisten og får betalt i samsvar med verdien av arbeidskrafta. (Det skjer altså ingen utbytting ved inngåelsen av arbeidskontrakten.) Kapitalisten har nå tilegna seg

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

varen arbeidskraft og har følgelig også overtatt dens bruksverdi — dvs. dens verdiskapende evne. Merverdien oppstår nå rett og slett som differensen mellom den verdien som arbeidskrafta skaper under produksjonsprosessen — og den verdien som blir betalt for den i form av lønn.

Målet for produksjonen er altså merverdi. Men den eneste mulige måten å skape verdi og merverdi på er gjennom den konkrete arbeidsprosessens produksjon av bruksverdier. Målet er uttrykt i det abstrakte arbeidet (verdiøkningsprosessen). *Middelet* er det konkrete arbeidet (arbeidsprosessen).

Og nettopp fordi disse to sidene av produksjonsprosessen utgjør en enhet, så ser vi også hvordan forandringer av den ene sida fører til forandringer av den andre. Gjennom konkurransen blir kapitalistene tvunget til å redusere kostnadene mest mulig for å få størst mulig profitt. Hovedmetoden er *effektivisering av arbeidsprosessen gjennom økt produktivitet*. Dette får som en indirekte konsekvens at verdien av arbeidskrafta (og følgelig lønna) senkes, og merverdien tilsvarende økes. Utbyttinga øker.

Behovet for å senke kostnadene og øke arbeidsproduktiviteten tvinger kapitalistene til å innføre ny teknologi, til å la maskiner erstatte det levende arbeidet. Dette fører altså på den ene sida til at merverdien (den relative merverdien) øker. Men det fører også til en motsatt, utilsikta konsekvens: *Andelen levende, verdiskapende arbeid synker.* Verdien pr. produkt synker. Produktivitet og verdistørrelse går altså motsatt vei, som Marx var inne på i sitatet over. Og i og med at verdien og merverdien er målet for denne formen for produksjon, vil dette få viktige konsekvenser.

Økinga av arbeidsproduktiviteten fører altså til at andelen «konstant kapital» (verdien av maskiner m.m) vokser i forhold til andelen «variabel kapital» (verdien av det levende arbeidet), det blir relativt flere maskiner og relativt færre arbeidere. Marx viser så hvordan dette med lovmessig nødvendighet vil føre til at *den industrielle reservearméen* (arbeidsløshetshæren) øker. Utviklinga av de samfunnsmessige produktivkreftene er altså nøye knytta til en økning av den industrielle reservearméen. Denne sammenhengen kaller Marx for «den kapitalistiske akkumulasjonens absolutte allmenne lov» (se kapittel 23). Han understreker også her at denne loven, som alle andre økonomiske lover, blir

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

modifisert av ulike motkrefter. Den setter seg altså gjennom som en *tendens.*

I det store og hele er det den samme mekanismen som ligger til grunn for det Marx avdekka som «*Loven om den tendensielt fallende profittraten*». Kapitalakkumulasjonen framtvinger lovmessig en endring i forholdet mellom den kontante og variable kapitalen. Andelen dødt arbeid (maskiner m.m) stiger, andelen verdiskapende arbeid synker. Dette får til følge at *merverdien* (eller profitten) *i forhold til hele den innskutte kapitalen har en tendens til å synke.* (Tendensens gjennomslagskraft avhenger bl.a. av merverdiratens utvikling. For enkelhets skyld ser vi bort fra denne her.)

Mye tyder på at denne lovmessige nedgangen på profittraten spiller en avgjørende rolle i den internasjonale økonomiske krisa nå. Denne loven er derfor ingen bagatellmessig ting for kapitalen. Marx kaller den også for «Den moderne politiske økonomiens viktigste lov, og den vesentligste for å forstå de mest kompliserte forhold. Fra et historisk standpunkt er det den viktigste loven.» («Grundrisse», s. 634.)

Så ser vi at hele denne motsigelsesfulle utviklinga av kapitalakkumulasjonen springer ut av arbeidets dobbeltkarakter. Som konkret arbeidsprosess påligger det den en tvang i retning av å redusere arbeidstida til et minimum; som abstrakt verdiøkningsprosess påligger det den en tvang i retning av å øke merverdien til et maksimum. Og i og med at bare arbeidstida er kilden til merverdi, så er dette en objektivt uforenlig motsetning.

Fra et revolusjonært, strategisk synspunkt er det av særlig betydning å slå fast hvordan *kapitalen sjøl* på den ene sida utvikler produktivkreftene og dermed det materielle grunnlaget for sosialismen og kommunismen, mens den på den andre sida samtidig undergraver forutsetningene for den kapitalistiske produksjonsmåten — nemlig verdiproduksjonen.

17. Arbeidsverditeorien hos de klassiske borgerlige økonomene.

Et kort blikk på teorien til de klassiske borgerlige økonomene skal her

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

tas med. Både fordi det kan bidra til å klargjøre enkelte problemer i den marxistiske verditeorien, men også fordi det faktisk lar seg gjøre å trekke interessante og lærerike paralleller mellom den klassiske borgerlige økonomien sitt syn og det synet som bl.a. har kommet til uttrykki studiesirklene til AKP. Vi skal gå spesielt inn på disse likhetspunktene lenger ned.

For det første: Hva menes med klassisk borgerlig økonomi?

«For å si det en gang for alle, så forstår jeg med klassisk politisk økonomi all den økonomien, siden W. Petty, som utforsker den indre sammenhengen i de borgerlige produksjonsforholdene. Den står derfor i motsetning til vulgærøkonomien, som bare driver omkring innenfor de tilsynelatende sammenhengene og som bare fortsetter å tygge drøv på det materialet som den vitenskapelige økonomien for lengst har skaffet fram.» (Kapittel 1, fotnote 32).

Marx regner altså Petty (1623–1687) som grunnleggeren av den vitenskapelige klassiske borgerlige økonomien og som innlederen av en skole i vitenskapen som blir avslutta og når sitt høydepunkt med D. Ricardo (1772–1823).

Den klassiske borgerlige økonomien er uttrykk for borgerskapets teoretiske standpunkt under borgerskapets *progressive* periode, dvs. under den perioden borgerskapet går i spissen for å avskaffe de føydale eiendomsforholdene og opprette borgerlige eiendomsforhold. Den tilhører altså perioden der kampen mellom føydaladelen og det nye borgerskapet står i forgrunnen, og før kampen mellom borgerskapet og proletariatet trer *åpent* fram. Så snart derimot borgerskapet har erobret den politiske makta, så opphører den borgerlige økonomien som en ærlig og fordomsfri vitenskap.

«Den vitenskapelige borgerlige økonomiens dødsklokke lød. Nå dreide det seg ikke lenger om det ene eller andre teoremet var sant eller ikke, men om det var nyttig eller skadelig for kapitalen, om det var bekvemt eller ubekvemt, om det var tillatt av politiet eller ikke. I stedet for den uegennyttige forskningen, trådte den betalte disputersjuken, i stedet for fordomsfrie vitenskapelige undersøkelser, trådte apologetikkens dårlige samvittighet og slette hensikter.» (Fra etterordet til 2. utgave.) (Apologetikk: — som vil forsvare, f.eks. de bestående produksjonsforholdene.)

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Det epokegjørende i den klassiske borgerlige økonomien var påvisninga av det menneskelige arbeidet som den eneste aktive kilden til en vares verdi. Og vel å merke: Arbeidet i største allmennhet, altså uavhengig av alle konkrete arbeidsarter. (Den kom dermed i motsetning til *fysiokratene,* som bare anså jordbruksarbeidet som verdiskapende.) Den første som klart understreker dette, er *Adam Smith.* Dette er ikke tilfeldig. Smith levde under kapitalismens manufakturperiode, en periode som særlig kjennetegnes av en rask utvikling av den kapitalistiske arbeidsdelinga. Og nettopp fordi vareøkonomiens arbeidsdeling er kjennetegnet ved arbeidets likegyldighet overfor alle de ulike arbeidsartene, var det skapt et samfunnsmessig grunnlag for denne forståelsen hos Smith.

Men Adam Smith kjørte seg fast i motsigelser. Han skjønte ikke hvordan det åpenbart ulike byttet mellom kapital og arbeid kunne være forenlig med vareproduksjonens lover, bytte av like store verdier. Motsigelsen bunner i at Adam Smith og de klassiske økonomene ikke skjønner vareproduksjonens historiske karakter. De opphever vareproduksjonen til en evig historisk form. De griper heller ikke det særegent nye ved kapitalismens vareproduksjon i forhold til den førkapitalistiske vareproduksjonen. Dette viser seg bl.a. i det at de blander sammen «arbeidskraftas verdi» med «arbeidets verdi», dvs. de ser ikke at arbeidskrafta er blitt en vare. Dermed blir også merverdiens opprinnelse til en uforklarlig gåte. Og følgelig også det ulike byttet mellom arbeid og kapital.

Smith ender opp med å anerkjenne verdilovens gyldighet bare for tida før kapitalismen, for forholdene med enkelt varebytte («før syndefloden», som Marx ironisk sier), men ikke for kapitalismen. Men sannheten er jo den nøyaktig motsatte. Verdiloven eksisterer høyden latent, eller ganske lite utvikla under den førkapitalistiske vareproduksjonen. Først kapitalismen gjør vareproduksjonen universell og lar verdiloven gjelde fullt ut.

Den av de klassiske økonomene som mest konsekvent sto på arbeidsverditeoriens standpunkt, var *Ricardo.* Han forkaster sin forgjenger Adam Smiths syn, at verditeorien bare skulle gjelde for den førkapitalistiske vareproduksjonen. (Det betyr ikke at Ricardo *løste* de motsigelsene som Smith reiste. De ble knapt nok problematisert av ham.)

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Ifølge Ricardo er altså arbeidet kilden til hele vareverdien, og dermed også til arbeidslønna og profitten. Som Marx peker på, så tar Ricardo på dette grunnlaget «motsetningen mellom klasseinteressene til utgangspunkt for sin forskning, altså motsetningen mellom arbeidslønn og profitt, mellom profitt og grunnrente, idet han naivt oppfatter disse motsetningene som samfunnsmessige naturlover.» (Se etterordet til 2. utgave.)

Marx roser den klassiske borgerlige økonomien fordi den forsøker vitenskapelig å utforske de indre sammenhengene i produksjonsmåten, noe som ikke minst viser seg i at den bygger på arbeidsverditeorien.

Men samtidig oppfatter den de økonomiske kategoriene som noe naturbestemt. Den griper ikke dens historiske karakter og er derfor ute av stand til å forklare hvordan verdiproduksjonen er historisk oppstått. For bare under helt bestemte historiske betingelser, nemlig under vareproduksjonen, får produktet karakter av vare og blir dermed til verdi. *Verdi er en kategori som bare er knytta til vareproduksjonen.* Derimot Ricardo:

«Som alle borgerlige økonomer betrakter Ricardo kapitalismen som evig og den eneste mulige produksjonsmåten, de tidligere samfunnsformene så han bare på som tidligere faser av kapitalismen. Dermed synes også de økonomiske kategoriene å være evige for ham. Derfor har for Ricardo alle produkter til alle tider verdi. Kategorien verdi blir slett ikke knyttet til noen historiske betingelser. Dermed kan heller ikke Ricardo erkjenne at produkter først får verdi under bestemte historiske forutsetninger, og at verdi er et samfunnsmessig forhold mellom produsentene som først oppstår under betingelsene som blir skapt med arbeidsdeling og privateiendom til produksjonsmidlene.» (Fra Merverditeoriene.)

Dette får viktige konsekvenser. Ricardo og de klassiske økonomene opererer altså med et slags begrep om «abstrakt arbeid». *Men de gjør det ureflektert.* Dvs. de betrakter arbeidet helt allment som verdiskapende. De ser ikke at denne allmenngjøringa er historisk betinga av de produksjonsforholdene de sjøl lever under. Verdien er for Ricardo noe overhistorisk, noe som er knytta til *arbeidet som sådan.* Marx kritiserer både Smith og Ricardo for å hente eksempler på arbeidsverditeorien fra samfunnets ur-tidsalder, der urtidsmenneskene kommer fram

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

til verdien *gjennom kalkulasjon!* Ricardo lar straks «urfiskeren og urjegeren, som vareeiere, bytte fisk og vilt i forhold til den arbeidstida som er legemliggjort i disse bytteverdiene. Ved denne anledningen faller han tilbake i den anakronismen at han lar urfiskeren og urjegeren, når de skal vurdere bruken av sine arbeidsinstrumenter, rådføre seg med annuitetstabellene som er i bruk på London-børsen i 1817.» (Fra «Til kritikken av den politiske økonomien» — MEW 13/s. 46. Gjengitt i Kapitalen første kapittel, fotnote 29.) Dette gjør det sjølsagt desto lettere for borgerlige kritikere som Joan Robinson, som har tatt utgangspunkt nettopp i urtids-eksemplene til Smith og Ricardo, å kritisere arbeidsverditeorien.

Ved at Ricardo gjør verdien til noe overhistorisk, knytta til alt arbeid overhodet, så forsvinner på den andre sida blikket for bruksverdien, og for det konkrete arbeidet.

Legg merke til denne forskjellen: Marx spalter det vareproduserende arbeidet i abstrakt arbeid (som uttrykker den samfunnsmessige formen) og konkret arbeid. Etterpå fører han disse to sidene sammen igjen i sjølve produksjonen for deretter å analysere dem i deres motsigelsesfulle vekselvirkning. (Analyse, syntese.) Ricardo derimot skiller ikke mellom konkret og abstrakt arbeid (eller *i beste fall* svært ufullstendig). Han blir stående tilbake med et begrep om at alt arbeid er verdiskapende, men han oppfatter verdibegrepet ikke som et historisk betinga, samfunnsmessig forhold. *Verdien blir tvert imot sjøl redusert til noe teknisk-naturgitt, som blant annet viser seg gjennom det at verdien framkommer gjennom kalkulasjon.* Han har altså på den ene sida ingen klar forståelse for bruksverdien, det konkrete arbeidet, og følgelig heller ikke den konstante kapitalens rolle i den kapitalistiske produksjonen. På den andre sida rykker han i bunn og grunn det verdiskapende arbeidet ut av sin samfunnsmessige sammenheng noe teknisk, noe «konkret». (Men ikke konkret arbeid slik Marx forstår det. For det kan bare forstås i forhold til abstrakt arbeid, mens Ricardo nettopp blander disse to sidene.)

Følgelig er det heller ikke så merkelig at Ricardo først og fremst er opptatt av *fordelingsspørsmålet.* Fordi han egentlig reduserer produksjonen til et teknisk-konkret problem, så anser han spørsmålet om fordelinga av produksjonsresultatet som den politiske økonomiens

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

hovedoppgave: Hvor mye går til lønn og hvor mye går til profitt, og hva bestemmer denne fordelinga? Dette utgjør den egentlige kjerna i Ricardos analyser. (En gjenfinner i det store og hele denne betraktningsmåten hos enkelte moderne teoretikere, ofte kalt «ny-ricardianere», etter Ricardo. I et forsøk på å «smelte sammen» Marx og Ricardo, kommer egentlig bare alle hovedelementene til Ricardo fram. Særlig viser det seg gjennom den reformistiske fokuseringa på fordelingsproblematikken. En mye omtalt representant for denne retninga er Ian Steedman med ei bok som heter «Marx After Sraffa».)

— — —

Sammenblandinga av konkret og abstrakt arbeid, av bruksverdi og verdi, fører til at den klassiske borgerlige økonomien heller ikke har noe blikk for forholdet mellom verdien og verdiens framtredelsesform, bytteverdien. Ricardo er slett ikke klar på forskjellen mellom verdi og bytteverdi (og dermed penger).

Denne uklarheten har vært vulgærøkonomenes teoretiske åpning. Samtidig som de har påberopt seg Ricardos autoritet, så har de kunnet utnytte hans manglende klarhet. Dette har gjort det mulig for vulgærøkonomien (og med det mener vi praktisk talt *all* borgerlig økonomi etter Ricardo) å abstrahere fra verdigrunnlaget i bytteverdien, dvs. abstrahere fra verdiens bestemmelse gjennom arbeidet. Det som blir stående tilbake er verdiens *framtredelsesform,* bytteverdien, nemlig det kvantitative forholdet mellom to eller flere bruksverdier på markedet (f.eks. 10 kg poteter = 2 hestesko, eller 10 kilo poteter = 28 kroner). Verdien blir på den måten redusert til noe vi kan registrere gjennom prissvingningene på markedet. Regulert av tilbud og etterspørsel. Av behovet for varene. Altså en reint subjektivistisk forklaring av verdien, som fra et vitenskapelig standpunkt egentlig ikke forklarer noen verdens ting. Dette er status for den borgerlige sosialøkonomien i dag.

18. Arbeidsverditeorien i AKP(m-l)s studiebøker.

Politisk økonomi er ikke lett. Særlig begynnelsen er vanskelig. Sånn er det i den politiske økonomien, som i all annen vitenskap. Særlig vil den som første gang gir seg i kast med Kapitalen nok få merke dette.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Polakken Isaac Deutscher (trotskistisk historiker) forteller at da han som halvvoksen prøvde å lese Kapitalen første gang, så ga han opp. Det var en for hard nøtt å knekke. Han syntes også de mer populære framstillingene av økonomien var fullt tilstrekkelige. Han forteller:

«Det var til og med med et snev av irritasjon at jeg leste Marx' advarsel i et av forordene til Das Kapital om at vitenskapen ikke kjenner noen direkte og bred hovedvei og at bare *de* har en sjanse til å nå til de klare toppene som ikke vil lure seg unna slitet med å klatre opp de bratte stiene. Jeg lurte på om Marx ikke hadde gjort disse stiene litt vel bratte.

Av og til forekom det meg at hans dialektiske subtiliteter var en smule for detaljert utarbeidet på en gammeldags maner, og jeg lurte på hvor relevante de egentlig var. Hans framstilling forekom meg å være for langsom og bedagelig for en slik som meg, som var utålmodig etter å forstå verden og etter å forandre den raskt.

Jeg ble lettet da jeg hørte at Ignacy Daszynski, vårt berømte parlamentsmedlem... innrømmet at han også syntes Kapitalen var en altfor hard nøtt. 'Jeg har ikke lest den', sa han nesten skrytende, 'men Karl Kautsky har lest den, og han har skrevet et populært sammendrag av den. Jeg har ikke lest Kautsky heller, men Kelles-Krauz, vår partiteoretiker, har lest ham, og sammentrukket Kautskys bok. Jeg har ikke lest Kelles-Krauz heller, men den flinke jøden Herman Diamand, vår finansekspert, har lest Kelles-Krauz og fortalt meg alt om den'.» (Isaac Deutscher: «Lenins barndom»/«Marxisme i vår tid», Oslo 1972, s. 207.)

Denne lille anekdoten uttrykker egentlig et nokså alvorlig problem. Anvendt på den norske m-l-bevegelsen går det ut på at den i praksis har vist liten interesse for den politiske økonomien, sjøl om den formelt bygger på den. Politisk økonomi har vært lite studert, lite problematisert. Det har ikke vært noen tradisjon for dette i m-l-bevegelsen. Slike ting som debatter om verditeoriens gyldighet har i praksis vært sett på som et område for den borgerlige marxologien. Slik er et grunnleggende viktig område av teorien blitt overlatt til andre. Samtidig fører det til sløvhet overfor innflytelsen fra den borgerlige økonomien i våre egne rekker.

Når vi under skal se kritisk på behandlinga av arbeidsverditeorien i AKPs studiebøker, så er ikke hensikten å henge ut partiet eller de for-

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

skjellige forfatterne av disse studiebøkene, men å prøve å lære av de feila vi alle har gjort. Sjølve røttene til disse feila strekker seg langt, langt tilbake. For hele den kommunistiske teoritradisjonen (f.eks. både i Sovjet og Kina) er det karakteristisk at den har tatt *svært overflatisk* på den politiske økonomien. Med tanke på den mannen som har gitt den kommunistiske bevegelsen sitt navn, brukte mesteparten av sitt voksne liv til å utarbeide denne teorien, kan en sånn overflatisk holdning synes merkelig. At det faktisk er slik, er verdt en nærmere analyse.

Det som dessverre preger behandlinga av politisk økonomi i AKPs studiebøker er en manglende forståelse for den politiske økonomien som historisk vitenskap. Derfor er det påfallende mange likhetstrekk mellom AKP-studiebøkene og den klassiske borgerlige økonomien. Dette kommer særlig godt fram i behandlinga av verdispørsmålet.

Grunnsirkelen fra 1976, den fra 1979 og studieboka fra 1981 begynner alle med definisjonen av vareverdien. Og i alle tre bøkene heter det at verdien blir bestemt av den arbeidsmengden som er nedlagt i varen. Så langt, så bra. Men som vi inngående har påvist over, så er det nødvendig å skille mellom konkret og abstrakt arbeid, for å komme fram til det abstrakte arbeidet som det eneste verdiskapende. Dessverre gjør ingen av bøkene dette. Dette kommer særlig tydelig fram gjennom et Marx-sitat, gjengitt i både 76- og 81-utgaven, og i noe forvandla form i 79-utgaven:

«La oss tenke over følgende sitat av den amerikanske økonomen Cooper (sitert av Marx i 'Til kritikken av den politiske økonomien'): 'Ta bort fra et brød det arbeidet som er nedlagt i det, bakerens, møllerens, bondens arbeid osv., og hva blir igjen? — Noen kornstrå, vilt voksende og unyttige for ethvert menneskelig bruk.'» (Og studieboka kommenterer:) «Gjør selv dette tankeeksperimentet! Ta en ting i nærheten og forsøk å tenke deg hva som blir igjen av den når alt menneskelig arbeid er tatt bort.» (s. 15)

Dette sitatet holder ikke som bevisførsel for verditeorien. For Marx' hensikt med å sitere Cooper er å *polemisere mot* at det nevnte arbeidet skulle ha noe med verdiskapende arbeid å gjøre. For Cooper snakker ikke om det abstrakte, verdiskapende arbeidet, som vi vet forutsetter helt bestemte historiske betingelser, men han snakker om den *konkrete brødproduksjonen,* slik vi i grunnen kan tenke oss den til alle tider, uavhengig av enhver samfunnsmessig form.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Det som viser seg er at studiebøkene går i den fallgruva som vi har nevnt tidligere. De følger Marx, som i Kapitalen begynner med å utlede verdien av varebyttet, men uten å ha klart for seg at Marx forutsetter en bestemt samfunnsmessig form. Studiebøkene havner derfor tilsynelatende på det standpunktet at verdien er bestemt av det arbeidet som er nedlagt i produktet, uavhengig av alle historiske forutsetninger. Og dette er jo Ricardos standpunkt! Han bestemte verdien gjennom arbeidet, men blanda sammen konkret og abstrakt arbeid fordi han betrakta den kapitalistiske vareproduksjonen som noe evig.

I studieboka fra 1981 blir verditeorien videre belyst ut fra et eksempel med et enkelt bytte. Et bord blir bytta mot 40 kg brød. Studieboka kommenterer: «Fordi det tar 5 vanlige arbeidstimer for A å snekre bordet så vil dette bli bytta med den mengden brød som tilsvarer 5 timers vanlig arbeidstid for B. Sjølsagt vil ikke A bytte det bordet som det har tatt ham 5 timer å lage, med en mengde brød som B har framstilt på kortere tid eller omvendt.» (s. 15)

Men verdien framkommer ikke ved at vareprodusentene først måler sin egen arbeidstid, for deretter å sammenlikne den med den arbeidstida andre har forbrukt. Det *kan synes* som om dette er mulig når vi bare har med 2 vareeiere å gjøre. Men sett at vi har med 100 000 vareeiere å gjøre, som skal inngå i bytteforhold med hverandre. Da sier det seg sjøl at de ikke kan sammenlikne forbrukt arbeidstid med hverandre. Men saka er at det er i det siste tilfellet, på et marked med 100 000 vareeiere, at vi muligens kan begynne å snakke om at det danner seg en verdi. Husk at Marx snakka om utenrikshandel og verdensmarked, før vi fullt ut kan si at arbeidet blir til verdiskapende arbeid. Ikke bare det. Men det er først gjennom penger og prisdannelse, som jo gjør enhver prissetting ut fra kalkulering av arbeidstida håpløs, at verdien har noen mulighet for å sette seg gjennom. Et forhold med direkte produktbytte og sammenlikning av hverandres arbeidstid, er ikke noe verdiforhold. Sammenlikninga med de klassiske borgerlige økonomene er interessant og lærerik for oss. Også de lot urtidsmenneskene bytte med hverandre i samsvar med den nedlagte arbeidstida, som de sammenlikna. Men for det første stemmer det ikke historisk, som Joan Robinson riktig påpeker. For det andre har det ingen ting med den marxistiske verditeorien å gjøre.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Nå sier riktignok 81-studieboka like etterpå at «arbeidstida vurderes på markedet ikke individuelt, men *samfunnsmessig,* dvs. etter den arbeidstida som gjennomsnittlig trengs...» (s.16). Men det blir likevel ikke riktig. I et samfunn som består av privatprodusenter fins det for det første ingen mulighet til å «vurdere» hva som er gjennomsnittsarbeidstid, og for det andre vil ei slik gjennomsnittstid heller ikke være retningsgivende for de enkelte vareprodusentenes prisfastsetting.

Den manglende forståelsen av det vareproduserende arbeidets dobbeltkarakter får sjølsagt den viktige konsekvensen at den kapitalistiske produksjonsprosessens dobbeltkarakter heller ikke kommer fram.

Vi har sett at den kapitalistiske produksjonsprosessen tvinger fram en uhyre rask utvikling av produktivkreftene og kapitalens bruksverdiskapende evne — på bekostning av dens verdiskapende evne. Økt produktivitet og synkende profittrate går hånd i hånd.

Umiddelbart virker det omvendt. Skulle ikke verdien øke når en er i stand til å produsere mer enn før, med mindre arbeidskraft? Med helautomatiserte datamaskiner?

81-studieboka tar opp dette: «Noen er kanskje ennå skeptiske og innvender at i vår tid er det framfor alt maskinene som gjør det meste av arbeidet». (s. 17) Men i stedet for å ta opp det problemet som stilles, nemlig at den konkrete arbeidsprosessens bruksverdiskapende evne i dag vokser over alle grenser, (ikke minst ved hjelp av datamaskiner), så svarer studieboka med at også maskinene inneholder tidligere menneskelig arbeid. «Den automatiske maskina har blitt lagd ved hjelp av dreiebenker som tidligere har krevd arbeid og råvarer. Til råvarene har det vært brukt arbeidskraft til å bryte opp og foredle osv. Den 'automatiske' maskina trenger i tillegg overvåking og reparasjoner, datamaskina må programmeres osv.» (s. 17)

Det studieboka her sier, er at den konstante kapitalen er resultat av tidligere arbeid. Det er riktig. Bare derfor er den jo verdi. Men det studieboka ikke klarer å få fram, er maskinenes rolle innafor *den bruksverdiskapende arbeidsprosessen.* For det er jo det det her er spørsmål om. Og igjen ser vi den påfallende likheten med Ricardos verditeori. Den historieløse abstraksjonen som ligger til grunn for Ricardos verditeori, hindrer ham i å forstå bruksverdien og den konkrete arbeidsprosessens særegne rolle. Nøyaktig det samme skjer i AKPs studiesirkler.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

I studiesirklene fra 1976 og 1979 blir denne feilaktige teorien (som blander sammen konkret og abstrakt arbeid, og bruksverdi og verdi) framstilt populært gjennom en tegning av en trollmann som tryller bort alt det arbeidet som er nedlagt i en Volvo — og vips! — er bilen forvandlet til støv. Poenget er, som det blir sagt: «Ta bort alt menneskelig arbeid og se hva som blir igjen.»

Men det studiesirklene her faktisk sier, er at konkret arbeid er ei forutsetning for å skape konkrete nyttige ting, bruksverdier. Tar du bort det konkrete arbeidet, så forsvinner bruksverdiene. Dvs. tar du bort fra f.eks. de japanske bilfabrikkene alt det maskinelle utstyret, de avanserte robotene, den tekniske ekspertisen og alt det konkret menneskelige arbeidet som blir utført — så kommer det heller ingen Datsun'er ut. Men som bevisførsel for at arbeid skaper verdi — og det er jo det som her er meninga å bevise — så holder dessverre ikke dette. Er ikke nettopp den moderne bilproduksjonen snarere et eksempel på hvordan det verdiskapende arbeidet tendensielt blir mindre og mindre, mens den konkrete arbeidsprosessens evne til å lage mange biler bare blir større og større? Nesten helautomatiske fabrikker er ikke lenger bare en utopisk visjon.

Den marxistiske politiske økonomien påviser hvordan utviklinga av produktivkreftene under kapitalismen, økinga av produktiviteten (som bare har med produksjonsprosessens konkrete side å gjøre) tendensielt senker den verdimengden som inngår i produktene. Gjennom utviklinga av produktivkreftene og den stadig økende automasjonen, *forsvinner litt etter litt grunnlaget for verdiproduksjonen overhodet. Før eller seinere må dette føre til at vareproduksjonen bryter sammen.* Dette følger med nødvendighet av arbeidsverditeorien. Forutsetninga for å gripe dette er imidlertid at en ikke forveksler konkret og abstrakt arbeid.

For øvrig forveksler alle studiebøkene gjennomgående begrepene verdi og bytteverdi. Begge begrepene blir brukt om hverandre. Dette trenger ikke å være så alvorlig. Men i studiebøkene er denne forvekslinga helt åpenbart en konsekvens av en feilaktig verditeori. Og da *er* det alvorlig. Typisk nok deler studiebøkene også her standpunktet — eller snarere den manglende klarheten — til Ricardo. Mer om det under neste punkt.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

19. Verdi — Bytteverdi — Penger.

Hva er forskjellen på verdi og bytteverdi? Hvorfor kan ikke vareprisen uttrykke verdien direkte? Hvordan oppstår pengene?

Disse spørsmåla hører til de vanskeligste og mest misforståtte i Kapitalen. Den vanlige oppfatninga når det gjelder penger, er at penger er blitt «innført» for å «forenkle» varebyttet. Pengene er altså noe som er kommet utafra for å løse et praktisk problem.

Marx viser i Kapitalen at penger slett ikke er innført utafra, men tvert imot er et uttrykk for motsigelsene i vareproduksjonen. Vareproduksjonen er samfunnsmessig produksjon på basis av privateiendom. Dette kommer til uttrykk i varens to sider: Bruksverdi og verdi. De enkelte privatprodusentene skaper gjennom sitt konkrete arbeid bruksverdier. Samtidig er de «samfunnsprodusenter», for som ledd i en samfunnsmessig arbeidsdeling produserer de i bunn og grunn for andre. Det private, konkrete arbeidet må derfor bli «oversatt» til et samfunnsmessig sammenliknbart mål, og det er verdien. Varens to sider, bruksverdi og verdi, uttrykker derfor at den både er produkt av privatarbeid og samfunnsmessig arbeid samtidig.

Marx viser så at denne motsigelsen i varen, mellom bruksverdi og verdi, etter hvert tvinger fram *en fordobling* av sjølve varen *i vare og penger*. Pengenes eksistens er altså uttrykk for motsigelsen i varen, som igjen er uttrykk for motsigelsen i sjølve produksjonsforholdet, motsigelsen mellom dens samfunnsmessige og private karakter. Analysen av dette spørsmålet går gjennom alle de tre første kapitlene i Kapitalen og utgjør en nødvendig del av verditeorien. For å forstå hva penger er, må en forstå hva verdi er. Har en ikke forstått verdiens vesen, så kan en heller ikke regne med å forstå hva penger egentlig er.

Ricardo og den klassiske skolen hadde med utgangspunkt i sin feilaktige verditeori ingen klar forståelse av pengenes rolle i økonomien. De utleder ikke pengene fra vareproduksjonen, men ser på verdi og penger som noe ytre i forhold til hverandre. Prisen på varen oppfattes som en ytre «gjenspeiling» av vareverdien. At prisen er en *form* for verdien (nemlig verdiens pengeform), samtidig som den *må* være forskjellig fra

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

verdien, blir ikke forstått. Og igjen viser det seg en slående likhet med pengeteorien, slik den blir presentert i AKPs studiebøker. (Mer om det lenger ned.)

Vi kan angripe problemet gjennom å stille følgende spørsmål:

Hvorfor kan ikke prisen uttrykke verdien direkte? Hvorfor uttrykker ikke pengene arbeidstida *med en gang,* slik at det sto på prislappen: Verdt 2 arbeidstimer! Det ville dessuten gjøre alt mye enklere. Det ville bli direkte mulig å kalkulere og planlegge samfunnsproduksjonen på grunnlag av arbeidstida — gjennom prisene. Reduserte produksjonskostnader ville gjenspeile seg i prisene med en gang. Vi ville ikke ha inflasjon!

Å erstatte pengene med sedler der arbeidstida sto påskrevet har vært foreslått flere ganger opp gjennom historien og har til og med vært forsøkt gjennomført. (Vi skal komme tilbake til arbeidspengeteorien til Proudhon.) Marx påviser at dette er en umulighet under vareproduksjonen. Men la oss ta spørsmålet fra begynnelsen av.

Vi så under behandlinga av verdien og verdiloven at verdien danner seg som en samfunnsmessig sammenheng mellom vareprodusentene, som et resultat av deres gjensidige aksjoner overfor hverandre. Samtidig så vi at verdien må uttrykke seg som *pris,* som alltid er forskjellig fra verdien. Prisen er uttrykk for at *verdisammenhengen bare kan formidles gjennom varebytte på et marked, gjennom markedsmekanismen.* Noen annen måte å kople den private og samfunnsmessige sida av produksjonen sammen på fins ikke. Fordi vareproduksjonen ikke er direkte samfunnsmessig, kan verdien bare sette seg gjennom på en indirekte, anarkistisk måte, gjennom markedets skiftende prisdannelser. Marx understreker derfor at avviket mellom verdi og pris slett ikke er noen mangel ved prisformen, men tvert imot den eneste egna formen i en produksjonsmåte der de økonomiske lovene «bare kan sette seg gjennom som lovløshetens blindt virkende gjennomsnittslov». (Fra 3. kapittel).

Av dette følger at verdiloven ikke kan sette seg gjennom på en bevisst og kontrollert måte, altså etter en plan. Den dagen verdien setter seg gjennom på en bevisst og kontrollert måte, *så eksisterer den ikke lenger.* Vareproduksjon og verdilov er da opphevd. Vareproduksjonen er regulert av verdiens jernlov (samfunnsmessig nødvendig arbeidstid), men

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

denne loven *framtrer som sin motsetning,* som prisens skiftende og svært lite jernlovmessige bevegelser.

Prisen opererer så å si på et annet plan enn verdien, nemlig på markedet. Prisen kan derfor heller ikke uttrykke seg i det elementet som bestemmer verdien. Verdiens bestemmende element er som vi veit arbeidstida. Prisen derimot er den forma som verdien får på markedet. Prisen må derfor nødvendigvis uttrykke seg i det elementet som gjelder på markedet, dvs. bruksverdier, gull, penger. På hvilken måte skjer dette? Hvordan skal f.eks. 10 kg poteter uttrykke sin verdi på markedet?

For det første er det åpenbart at en sekk med 10 kg poteter *ikke kan uttrykke sin verdi aleine.* Betrakta aleine dreier det seg rett og slett om 10 kg poteter, en bestemt mengde bruksverdier. Varen kan bare uttrykke sin verdi i forholdet til andre varer på markedet. Gjennom bytteforholdet med andre varer. 10 kg poteter = 2 hestesko. *Dette kaller Marx for varens bytteverdi eller verdiens form.*

(I Kapitalens første kapittel analyserer Marx først verdiens *substans* (dvs. arbeidet) og verdiens størrelse (bestemt av mengden arbeid). Så går han over til analysen av verdiens form eller bytteverdien. Verdiens substans og verdiens form er to sider av samme sak. Verdien utgjør enheten av disse to sidene. Det ville f.eks. være feilaktig å si verdi = arbeid. Arbeidet må nemlig for det første materialisere seg i et arbeidsprodukt, og dernest må dette arbeidsproduktet tre i et visst bytteforhold til et annet arbeidsprodukt, som bytteverdi.)

I bytteforholdet 10 kilo poteter = 2 hestesko, kaller Marx det som står til venstre i likningen, altså den varen vi skal måle verdien av, for relativ verdiform. Høyre side (eller den varen vi skal måle verdien med) kaller han for ekvivalentformen.

I første kapittel, del 3, viser nå Marx hvordan verdiformens utviklingshistorie samtidig er pengenes tilblivelseshistorie. *Løsninga på «pengenes gåte» ligger derfor i analysen av verdiformen, og framfor alt den enkle verdiformen.* Etter at Marx har analysert denne, får vi følge verdiformenes videre utvikling, fra sin første og mest primitive form fram til den «blendende pengeformen». Dette tilsvarer framveksten av pengene fra den enkle ekvivalenten i det enkle individuelle varebyttet til den allmenne ekvivalenten, som enten den er salt, kveg, gull eller sølv, i prin-

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

sippet allerede er penger. Det skjer etter at én bestemt vare har fått rolla å være allment byttbar, byttbar mot alle andre varer. Historisk tilfalt det gullet å spille denne rolla, i mindre grad sølvet.

Men tilbake til analysen av «den enkle verdiformen», f.eks. 10 kilo poteter = 2 hestesko. 2 hestesko spiller rolla som ekvivalent. 2 hestesko er samtidig varer av en viss verdi, og bare derfor kan de inngå i et bytteforhold med de andre varene, 10 kilo poteter. Men verdien ligger skjult. *Varene må gi sin «verdisjel» en ytre form, nemlig formen av et forhold mellom bruksverdier.* Så ser vi altså at ekvivalenten (hesteskoene) uttrykker verdien til potetene, i form av en viss mengde av sine egne bruksverdier! — 2 *hestesko!* Ekvivalenten spiller altså rolla som *måler av verdien* gjennom et visst kvantum av sine egne bruksverdier. Verdiens grunnlag, arbeidstida, kommer overhodet ikke fram. Den er tilsynelatende helt utviska i bytteverdien.

At det faktisk er sånn, veit vi av egen erfaring. Varer blir ikke bytta på markedet idet de utroper sin egen arbeidstid. Det står ikke på prislappen til ei bok: Verdt ½ times arbeid. Et brød sier ikke: Jeg er verdt *like mye arbeid* som to liter melk. Den sier (og må si): jeg er *verdt* 2 liter melk, eller, siden melk ikke er pengeenheten i dag: Jeg er verdt 5 kroner. Brødet *måler sin verdi* gjennom et visst kvantum av en annen vare.

Det som her er poenget å vise: Høyresida av likningen, som vi kalte ekvivalenten, er kimen til pengene. Den inneholder allerede pengenes viktigste bestemmelser. I virkeligheten viser det seg at den langt mer utvikla og kompliserte pengeformen *ikke kan lære oss noe grunnleggende nytt* om denne formen. Tvert imot gjennomgår denne formen så mange modifikasjoner at det grunnleggende viktige forsvinner for øyet. La oss rekapitulere:

Under vareproduksjonen må de uavhengige privatarbeidene samtidig framstille seg som samfunnsmessig arbeid. Dette skjer gjennom varebytte på markedet. Det samfunnsmessige forholdet mellom produsentene, verdien, kommer til uttrykk på markedet som et bytteforhold mellom varer. Den ene av varene i bytteforholdet, ekvivalenten, måler verdien av den andre varen — gjennom en viss mengde av sin egen bruksverdi. Det er den eneste mulige måten å måle verdien på på markedet.

Alt det sagte gjelder også for den allmenne ekvivalenten, altså pengene. Penger er en vare. Med bruksverdi og verdi som alle andre varer. Og

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

som alle andre varer uttrykker de sin samfunnsmessige karakter ved å stille seg i et bytteforhold med andre varer på markedet. Så langt er alt likt. Det nye med pengene er at de ikke opptrer som en tilfeldig ekvivalent innafor et tilfeldig, individuelt varebytte, men er *allmenn ekvivalent.* Hvordan skjer utviklinga fra enkel, tilfeldig ekvivalent til allmenn ekvivalent? Dette skjer gjennom den historiske utviklinga av *byttеprosessen.* (Marx beskriver denne i kapittel 2.)

For at vareeierne skal få bytta bort varene sine må varene ha bruksverdi for andre. Bonden må trenge smedens hestesko for at byttet skal komme i stand. Varen er bytteverdi for eieren, bruksverdi for ikkeeieren. Bare slik blir byttet mulig. Men akkurat her ligger også alle vanskelighetene gjemt.

Det er nemlig på ingen måte gitt, men tvert imot helt usannsynlig, ja umulig, at alle vareeierne samtidig skulle ha behov for hverandres varer, og det i de riktige proporsjonene. Sjøl om smeden kunne trenge bondens poteter, er det på ingen måte gitt at bonden har behov for nye hestesko. Motsigelsen mellom produksjonsformens samfunnsmessige og private karakter setter virkelig svært snevre grenser for det direkte produktbyttet.

Utviklinga av en bestemt vare til penger er derfor en nødvendig følge av motsigelsene i vareproduksjonen. Millioner av vareprodusenter er avhengige av å få omsatt varene sine. Men fordi dette må skje indirekte, over et marked, må omsetninga måle seg i en allmenn ekvivalent, som alle varene kan måle seg i.

«Trangen til å finne et ytre uttrykk for denne motsetningen i samkvemet tvinger fram en sjølstendig form for vareverdien og faller ikke til ro før den definitivt er oppnådd i en fordobling av varen som vare og penger. I samme grad som arbeidsproduktenes forvandling til varer blir fullbyrdet, fullbyrdes også varens forvandling til penger.» (Fra kapittel 2.) Av dette går det fram at varene bare kan forholde seg til hverandre som varer, i den fulle og hele forstand, idet de samtidig forholder seg til en bestemt vare som allmenn ekvivalent.

En snever betraktning av bytteprosessens historiske utvikling og framveksten av pengene kan lett få en til å tro at pengene er noe som ble innført for å forenkle varebyttet. Derfor er det så umåtelig viktig å gå tilbake til analysen av *verdiformen som sådan.* Først en slik analyse lar

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

oss forstå hvordan pengene er et *nødvendig uttrykk for motsigelser i produksjonsforholdene, ingen teknisk problemløser i markedet.*

Den borgerlige økonomiske teorien, både den gamle og den moderne, både Ricardo, Keynes og Friedman, har den oppfatninga at pengene, kreditten, bankene osv. er noe som er kommet til utafra. De tror at inflasjon er noe som skyldes for mye penger. De tror at ei finanskrise kan løses gjennom inngrep i finanssystemet. De tror at penger er noe en kan skape eller ødelegge etter forgodtbefinnende. Dette synet er ikke så merkelig. For på markedet ser det faktisk slik ut. Men disse markedsteoretikernes virkemidler blir, som Marx kalte det, «å slå på sekken når en mente å treffe eselet. For så lenge eselet ikke føler slagene på sekken, har en i virkeligheten bare truffet sekken og ikke eselet ... så lenge operasjonene er rettet mot pengene som sådanne, er det ikke noe annet enn et angrep på konsekvensene. Årsakene forblir uberørt.» («Grundrisse»)

20. Om penger og inflasjon i studieboka til AKP(m-l).

Noen få ord om behandlinga av pengene i AKPs studiebok fra 1981. Framstillinga peker riktig på at pengene nødvendigvis oppstår på et bestemt trinn i varebyttets utvikling. Den har også en god behandling av overgangen fra pengevarer (gull) til reine verdisymboler (pengesedler). Boka viser også sammenhengen mellom seddelmengde og inflasjon, sjøl om denne analysen er utilstrekkelig fordi den ikke viser til inflasjonens årsak i sjølve produksjonen.

Men det studieboka ikke svarer på, er det viktigste spørsmålet Marx stilte seg: Hvorfor må verdien uttrykke seg som bytteverdi, dvs. penger med en pris? Grunnen til at studieboka ikke svarer på dette er at verdi og bytteverdi i utgangspunktet blir identifisert. Problemet framstår følgelig ikke som noe problem. Igjen er det grunn til å vise til likhetstrekkene med Ricardos teori. Som nevnt hadde heller ikke Ricardo noen klar forestilling om pengenes særegne vesen, noe som henger sammen med at han identifiserer verdi og bytteverdi.

Nå peker studieboka helt korrekt på at pengene sjøl må være en vare, en pengevare (med en bestemt verdi), da varene ellers ikke ville kunne byttes mot penger i samsvar med verdiloven. På dette punktet i fram-

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

stillinga er studieboka sjølsagt langt bedre enn Ricardo, som i bunn og grunn lot pengene innføres utafra. Men studieboka står ikke konsekvent på denne materialistiske oppfatninga når den skal behandle et så vanskelig problem som inflasjonen. Hvorfor blir det inflasjon?

I studieboka (s. 21) blir inflasjonen direkte knytta til ei økning i samfunnets pengeseddelmengde. Så sies det: «Dette at inflasjonen kan føres tilbake til økning av seddelmengden blir feilaktig satt på linje med monetarismen og den konservative økonomen Milton Friedman. Men feilen med Friedman er ikke at han peker på denne sammenhengen, men ... at han utroper dette til sjølve hovedproblemet i dagens økonomi.»

Nå er imidlertid saka den at Friedman i djupeste forstand har urett med inflasjonen. For Friedman og den monetaristiske skolen, så er penger ingen vare, men et praktisk middel innført utafra for å lette varesirkulasjonen. Dette synet har røtter tilbake til Ricardo og den såkalte *kvantitetsteorien*. Denne teorien hevder at prisene er en funksjon av pengemengden i omløp. Marx kritiserte denne teorien som idealistisk. Hvis nemlig pengene bestemmer prisen, og prisen er uttrykk for vareverdien, så følger det at pengene bestemmer vareverdien! Marx viser at det forholder seg nøyaktig omvendt. Det er vareverdien som bestemmer prisen, og følgelig også den pengemengden som er nødvendig for å realisere prisen. Marx' teori tar utgangspunkt i produksjonssfæren som den bestemmende. Kvantitetsteoretikerne derimot opererer med et sjølstendig penge- eller finansområde, hevet over og uavhengig av forholdene i produksjonen.

Friedman har rett i at det er en sammenheng mellom seddelmengde og inflasjon, men han ser ikke at verdiløse pengesedler må betraktes som noe kvalitativt annet enn virkelige penger. Han ser derfor heller ikke at prisstigninga følgelig er en reint nominell oppblåsning av verdienes prisuttrykk, dvs. en forandring i prismålestokken og ikke noe annet. Sammenhengen mellom oppblåsninga av den nominelle prissummen og ei økning av seddelmengden er i det hele tatt ingen vitenskapelig påstand, det uttrykker bare en reint logisk nødvendig (tautologisk) sammenheng. Det er like glupt som å si at $1 + 1 = 2$. AKP-studieboka peker helt rett på denne reint logiske sammenhengen mellom økning i seddelmengden og økninga i prissummen (som ikke berører verdien over-

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

hodet), men synes samtidig å gjøre dette til ei årsaksforklaring på inflasjonen. Men det er ikke tilstrekkelig.

Den moderne inflasjonens *mulighet* ligger begrunnet i særlig to faktorer. For det første pengenes utvikling fra bestemte varer som gull, fram til dagens papirpenger ubundet av noen gullstandard. Den andre faktoren ligger i den enorme utvidelsen av det internasjonale kredittsystemet. Men ingen av disse faktorene kan i seg sjøl forklare inflasjonen. Sjøl ikke en veldig utvidelse av seddelmengden er noen årsak til inflasjonen, men utgjør bare den tekniske eller formelle muligheten for inflasjon. Som alltid må vi søke årsakene til inflasjonen i produksjonssfæren. En undersøkelse av dette spørsmålet faller imidlertid utafor ramma av denne gjennomgangen.

21. Proudhon-sosialismen: «Pengenes degradering og varenes himmelfart».

Vi så at motsigelsene i varen tvinger fram en fordobling av varen i vare og penger. Pengenes bruksverdi (f.eks. gullet) består i dens evne til å være allmenn ekvivalent for alle de andre varene. Gjennom bruken av pengene har dette ført til en gradvis «abstraksjon» fra deres opprinnelige bruksverdi. Den bruksverdien gullet har fått i funksjon av verdimåler blir nå praktisk enerådende. (At gullet opprinnelig har en egen bruksverdi, som dekorasjonsmateriale, som plomber i tenna osv. blir tilsløret.)

Så viser det seg at varefetisjismens generelle tilbøyelighet til å gi bruksverdiene verdikarakter nå blir overført på pengenes bruksverdi. Pengenes bruksverdi — altså det å fungere som allmenn ekvivalent — blir tillagt egenskap som verdi. Dette kaller Marx for penge-fetisjismen. (Se slutten av kapittel 2.) Tilsvarende blir pengesfæren, sirkulasjonssfæren (markedet) tillagt en betydning det ikke har.

Den franske småborgerlige sosialisten Proudhon (1809–1865) tok denne feilaktige forestillinga om pengenes rolle som utgangspunkt for sin «sosialisme». Han erklærte at hovedproblemene under kapitalismen kom av pengenes privilegerte rolle. Både utbytting og kriser skyldtes ifølge Proudhon pengene. Proudhon ønska derfor *å beholde vareproduksjonen, men fjerne pengene.* Disse skulle erstattes med «ar-

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

beidspenger», dvs. en slags kvittering en fikk for antall utførte arbeidstimer.

Proudhon skjønte ikke at pengene er et nødvendig resultat av vareproduksjonen. Han så på vareproduksjonen som grunnlaget for rettferdighet, likhet og alt godt i verden. Så kom «det onde» i form av pengene inn og ødela den ideelle rettferdigheten som vareproduksjonen la grunnlaget for. (Se kapittel 2, fotnote 38, der Marx harsellerer over Proudhons evige rettferdighet ut fra vareproduksjonen. Se også kapittel 3, fotnote 50, der han avviser arbeidspengeteorien. Her stiller han for øvrig Proudhons arbeidspengeteori opp mot arbeidspengeteorien til Robert Owen (1771–1858) og peker på at det ikke falt Owen inn å tro at en kan bruke arbeidspenger under forhold med vareproduksjon, slik Proudhon innbilte seg.)

Dette viser at en forståelse for den marxistiske pengeteorien er av betydning for å avvise utopistiske og reformistiske ideer om at en kan bøte på kapitalismens mangler ved inngrep i sirkulasjonssfæren, f.eks. ved å fjerne pengene. Slike «sirkulasjonsrevolusjonære» finnes det fremdeles nok av i dag. Ikke minst innafor SV, gjennom den såkalte «kommunalsosialismen» og andre varianter, er drømmen om å komme tilbake til det «milde varebyttets» tilstander sterk og levende.

22. Overgangen fra penger til kapital.

I kapittel 3, «Pengene eller varesirkulasjonen», analyserer Marx pengenes funksjoner: Verdimål, sirkulasjonsmiddel, akkumulasjonsmiddel (skatt), betalingsmiddel og verdenspenger.

Marx framstiller her formelen for den enkle, førkapitalistiske varesirkulasjonen slik: V— P — V. Vare — Penger — Vare. Dvs. jeg selger en vare, som er bytteverdi for meg, og kjøper en vare jeg trenger, en bruksverdi. Varen er sirkulasjonens utgangspunkt og sluttpunkt (formål). Pengene opptrer her bare som *sirkulasjonsmiddel,* som formidler av varebyttet, og forsvinner ut av denne bestemte sirkulasjonen så snart den har oppfylt sin oppgave.

(For øvrig inneholder kapittel 3 en rekke viktige undersøkelser som ikke skal berøres nærmere her).

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Som *skatt* eller *betalingsmiddel* blir pengene imidlertid frigjort fra funksjonen som sirkulasjonsmiddel. I disse funksjonene er dermed grunnlaget lagt for at pengene kan bli til et *mål i seg sjøl.*

I Kapittel 4 blir så pengenes overgang til kapital behandla. Overgangen blir betegnet gjennom at formelen V — P — V gradvis går over til formelen P — V — P. Penger — Vare — Penger.

Historisk skjer dette gjennom handelskapitalens og pengeutlånerkapitalens framvekst. Men for handelshusene er det meningsløst å kaste penger inn i sirkulasjonen, om det ikke skulle innebære en fortjeneste utover den opprinnelige pengesummen, altså en *merverdi.* Dette målet for den kapitalistiske sirkulasjonen betegnes gjennom formelen P — V — P' (P merket). Å kjøpe for å selge dyrere. «P — V — P'» er derfor faktisk kapitalens allmenne formel, slik den umiddelbart framstår i sirkulasjonssfæren,» konkluderer Marx.

Sjølve beskrivelsen av overgangen fra penger til kapital, varen arbeidskraft sin opptreden på arenaen, undersøkelsen av arbeidskraftas verdi osv. er uhyre spennende, men teoretisk mindre problematisk enn analysen av varen og pengene i de tre første kapitlene. Vi skal derfor ikke gå nærmere inn på dette her.

Per Lund

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

NOEN MERKNADER OM PENGENES FUNKSJONER

Av Harald Minken

> «Den virkelige vitenskapen om den moderne økonomien begynner først når den teoretiske analysen går over fra sirkulasjonsprosessen til produksjonsprosessen.»
>
> Kapitalen, bind III, s. 305
> (svensk utgave)

I tredje kapittel behandler Marx pengenes ulike funksjoner. Vi går grundig gjennom dette stoffet nedenfor, for vår egen erfaring viser at det er ikke lett å få fatt i hovedlinjene med det samme. Egentlig er dette en gjennomgåelse av det som står om penger i «Til kritikken av den politiske økonomien», men oppbyggingen i tredje kapittel av Kapitalen er den samme.

Gjennomgåelsen har en del kommentarer og tolkninger som ikke er heva over diskusjon. Ethvert forsøk på å oppsummere det noen andre har skrevet er i seg sjøl en tolkning av hva den andre kan ha ment. Feiltolkninger kan snike seg inn.

Enkel varesirkulasjon.

Varesirkulasjonen er en del av det økonomiske liv. Den omfatter ikke produksjonen og heller ikke konsumpsjonen. Hvis derimot noen av produktene blir byttet eller solgt i tida mellom de blir produsert og de blir konsumert, så sier vi at de inngår i varesirkulasjonen. Varesirkulasjonen er altså den stadige strømmen av varer mellom

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

forskjellige hender som oppstår når det blir vanlig å produsere ting en sjøl ikke har bruk for, og en derfor bytter bort disse tingene for å skaffe seg det en har bruk for. Varesirkulasjonen utvikler seg i takt med arbeidsdelinga og det at produksjonen blir mer samfunnsmessig, og i omvendt takt med naturalhusholdningen eller «sjølbergingsøkonomien».

Det er varesirkulasjonen som fører til arbeidsdelinga, ikke omvendt.

Varen kan enten brukes eller byttes. Hvis den byttes bort, kan den ikke brukes. Hvis den brukes, kan den ikke byttes bort. Den som lager den, lager den ikke for å bruke den, men for å bytte den bort, for derigjennom å skaffe seg det han har bruk for. Men for at et slikt bytte skal komme i stand, må det være noen andre som har bruk for det han har laget.

Det som her er sagt, betyr at varen er en motsigelse mellom bruksverdi og bytteverdi. En motsigelse er en enhet av to sider som gjensidig utelukker hverandre, men samtidig betinger hverandre gjensidig. Det er viktig at motsigelsen eksisterer objektivt, som en ting eller en prosess eller et hendelsesforløp eller et system. Den er ikke en rein tankemessig sammenføyning av to motstridende tanker eller synspunkter. Varen er en slik ting, og varesirkulasjonen er en slik prosess. Bruksverdi og bytteverdi betinger hverandre gjensidig: Ingen vare har bytteverdi hvis den ikke har bruksverdi for noen. Omvendt så finnes det sjølsagt ting som har bruksverdi, men ikke bytteverdi. Men slike ting er ikke varer. De to sidene utelukker hverandre også: De kan ikke virkeliggjøres samtidig. Og for en bestemt vareeier kan bare ei av sidene ved varen hans virkeliggjøres for ham.

Når to vareeiere står overfor hverandre, utspilles denne motsigelsen: Har han bruk for min vare? Har jeg bruk for hans? Kan varene våre byttes mot hverandre — er de ekvivalenter? Hvis varesirkulasjonen skal utvikle seg, må denne motsigelsen finne sin løsning i praksis hele tida.

Vi veit at varesirkulasjonen *har* utvikla seg (til å omfatte stadig flere av de produktene som blir produsert, stadig større geografiske områder osv.). Motsigelsen har altså funnet sin løsning hele tida, og det vi trenger å gjøre er bare å se etter hva denne løsninga i praksis består i. Vi veit også at når en motsigelse blir løst, oppstår det nye motsigelser. Løsningen er i seg sjøl en motsigelse, med to sider med nye kjennetegn som vi

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

så må utforske. Det er på denne måten vi må forstå pengene — som er løsning i praksis av motsigelsen i sjølve varen, men som samtidig er en ny motsigelse med to nye sider: fordoblingen av varen i vare og penger, fordoblingen av varebyttet i to atskilte faser, kjøp og salg.*

Syns du dette høres mystisk? Er det en merkverdig tankekonstruksjon? Det er i hvert fall på langt nær så mystisk og så mye av en tankekonstruksjon som den monetaristiske teorien for hvorfor penger oppstår. Den går ut på at penger er et instrument til å lette varebyttet, innført fordi det innebar besparelse av sirkulasjonskostnader. I stedet for å ha en butikk hvor man får byttet epler mot sko, en annen hvor man bytter epler mot kniver, en tredje hvor man bytter epler mot korn, en fjerde hvor man bytter epler mot hester osv. er det en besparing å ha bare en skobutikk, en knivbutikk osv. hvor byttemiddelet hele tida er penger. Dette er i hvert fall en tankekonstruksjon, for det har aldri vært noen tid da folk produserte varer for bytte, ansatte arbeidskraft og lot seg ansette som arbeidskraft osv. og brukte resten av tida si til å fly rundt og finne akkurat den personen eller den butikken som var villig til å ta den varen jeg hadde i bytte mot den varen jeg trengte, helt til de fant ut at det var en besparing å bruke penger.

Den borgerlige teorien tar vareproduksjon og varesirkulasjon for gitt, men da i forma byttehandel uten penger, og påviser så hvordan penger vil være et framskritt. Den oppfatter dessuten pengene utelukkende eller først og fremst som et sirkulasjonsmiddel. Men dette er bare én av pengenes funksjoner, som vi skal se.

Den marxistiske teorien viser hvordan pengene oppstår direkte ut av varebyttet, som en løsning i praksis av motsigelsen som det inneholder. For den er pengeøkonomi en forutsetning for vareproduksjon i noen større og mer regelmessig omfang. Den stiller seg ikke oppgava å forklare hvordan pengeøkonomien oppstår ut fra et tenkt samfunn der vareproduksjon og til og med kapitalisme er framherskende, men hvor dette foregår som byttehandel. Den stiller seg oppgava å forklare hvordan kapitalismen oppsto fra føydalismen, et samfunn hvor vareproduksjonen var av mindre betydning. Og dette betyr å utvikle alle pengenes funksjoner direkte ut av den enkle varesirkulasjonen, og vise

* Engels' anmeldelse av «Til kritikk av den politiske økonomien», Das Volk 20/8 1859).

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

hvordan denne pengeøkonomien skapte forutsetningene for kapitalismen.

Enkel varesirkulasjon er det når det ikke finnes andre produksjonsforhold eller klasseforhold enn de som framgår av sjølve definisjonen på varesirkulasjon. Det vil si at produsentene er frie og like — hver av dem eier sine egne produksjonsmidler og bytter sine produkter etter hvor mye arbeid han sjøl har lagt ned i dem. Utviklinga av den enkle varesirkulasjonen er emnet for de tre første kapitlene i Kapitalen. Der vises det hvordan motsigelsen i varen blir løst, dette skaper nye motsigelser osv. På en måte kan dette leses som en historisk utvikling.

De første varene var vel kanskje mer lik gjensidige gaver som blei utveksla når et samfunn mer eller mindre regelmessig kom i kontakt med et annet. Kanskje var det bare noen få forskjellige ting som da blei byttet. Etter hvert som slike bytter foregikk mer regelmessig, blei det ene samfunnets vare(r) byttet i et bestemt forhold til det andres. La oss si 10 kg poteter = 2 hestesko. Dette historiske utviklingstrinnet svarer til den utviklinga av motsigelsen i varen som er beskrevet i pkt. 3A i første kapittel i Kapitalen. Seinere kommer flere og flere varer i slike faste forhold til hverandre ettersom mer og mer av produksjonen blir vareproduksjon. Grunnlaget for disse faste forholda er det arbeidet som er nedlagt i hver enkelt vare, men dette er ennå ikke klart for de som bytter. Nå må *en og bare en* vare raskt utvikle seg til den som blir brukt som *sammenlikningsgrunnlag* når en skal avgjøre hvor mye av en vare som skal byttes mot en viss mengde av en annen. Denne varen er da en *allmenn ekvivalent* for alle varer. Alle varer uttrykker sin bytteverdi i en viss mengde av den allmenne ekvivalenten. De forskjellige slags arbeidsoperasjoner som skal til for å framstille hver enkelt vare blir nå for første gang sammenliknbare. Det viser seg at de er forskjellige konkrete uttrykk for noe felles: abstrakt arbeid. Den allmenne ekvivalenten blir legemliggjørelsen av *verdi* overhode, som er det abstrakte arbeidet som er nedlagt i varene.

Penger kan vi snakke om når gull eller sølv blir allmenn ekvivalent.

Disse kapitlene av Kapitalen kan godt leses som en historisk utvikling, men framstilt abstrakt og logisk, renset for den virkelige historiens tilfeldigheter. Men det er nok likevel ikke fullt så enkelt som at til ethvert logisk steg i Kapitalen svarer en bestemt historisk utvikling. Den enkle vareproduksjonen slik den framstilles i de tre første kapitlene, har

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

aldri dominert i noe historisk samfunn. Hvis vi ser enkel varesirkulasjon som egen produksjonsmåte (enkel vareproduksjon), så er kjennetegnene på den produksjonsmåten at det ikke finnes klassedeling. Alle eier sine egne produksjonsmidler og produserer med dem varer for markedet. Det er samfunnet som Høyre sier de tilstreber, hvor alle har mulighet til å eie det de har bruk for — selveierdemokratiet — og hvor alle er frie og like på markedet. Det er ikke tilfeldig at denne produksjonsmåten aldri har dominert noe samfunn, for motsigelsen i den opphever den så snart den har foldet seg ordentlig ut. I stedet oppstår klasser, produsentene mister produksjonsmidlene og de uproduktive klassene får makta over dem. Denne produksjonsmåten kan derfor bare komme til full utfoldelse som en forutsetning og grunnlag for en *annen* produksjonsmåte — kapitalismen. Den enkle vareproduksjon er derfor ikke egentlig noen egen produksjonsmåte, men en logisk umulighet. Det logisk umulige ligger bl.a. i at alle produserer det de ikke har bruk for, men det er tilfeldighetene og anarkiet på markedet som bestemmer om de kan skaffe seg det de har bruk for. Dermed er muligheten for tilfeldige sammenbrudd i kapitalismen til stede allerede fordi den forutsetter vareproduksjon, varebytte, penger osv. Men den logiske umulighet ligger enda mer i at det skapes pengeformuer gjennom skattsamling som ikke tjener noe produktivt formål, at det skapes kreditorer og debitorer gjennom pengenes funksjon som betalingsmiddel, osv. — alt sammen ting som undergraver eiendomsretten, friheten og likheten som var kjennetegnet på den enkle vareproduksjonen.

Utviklinga av motsigelsene i den enkle varesirkulasjonen er derfor først og fremst en utvikling av den indre logikken i en av forutsetningene for kapitalismen — vareproduksjonen. Denne forutsetningen hadde modnet mer eller mindre i ulike samfunn, og derfor gjenkjenner vi flere eller færre av disse logiske stegene i historien til ulike samfunn. Men for at samfunnet faktisk skal bli kapitalistisk, trengs også andre forutsetninger som bare var til stede i Europa fra et visst tidspunkt av.

Penger.

Pengene oppstår altså omtrent samtidig med de første varene som er

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

produsert for å byttes. I marxistisk teori er derfor pengene avledet direkte av motsigelsen i varen, og varebytte ved hjelp av penger står som det mest utviklede steget i teorien om den enkle varesirkulasjonen. Pengene forutsetter derfor ikke klasser (f.eks. en skurkaktig herskerklasse som gir ut penger for å berike seg på produsentenes bekostning) og heller ikke forutsettes stat eller bankvesen eller noen som helst bevisst teori om at varebyttet vil gå lettere hvis vi bruker penger som et hjelpemiddel. Pengene er ingen oppfinnelse.

Derfor er det umulig å avskaffe pengene uten å avskaffe varesirkulasjonen. Likevel er det mange som har villet gjøre det. Men det er ikke engang mulig å løse motsigelsen i pengevesenet uten at motsigelsene i vareproduksjonen løses.

Verdimål.

Vi antar nå at en og bare en vare er blitt allmenn ekvivalent, og at dette er et edelt metall. Vi har altså penger. Vi antar at det edle metallet er gull.

Alle varene uttrykker nå sin bytteverdi i en viss mengde gull. En viss mengde av en vare inneholder like mye abstrakt arbeid som en viss gullmengde. Gullet blir et mål for hvor stor verdi hver vare har. Å være verdimål er pengenes første funksjon.

Legg merke til at for at pengene skal fungere i sin første funksjon, som verdimål, behøver ikke varen ha vært ute i sirkulasjon i det hele tatt. Ikke noe varebytte har funnet sted ennå, og likevel har pengene fungert, nemlig som verdimål. Faktisk må pengene alltid fungere som verdimål *før* varen går ut i sirkulasjon.

Det som pengene gjør før varen kommer ut i sirkulasjonen er å gi den en *pris*. Varens bytteverdi uttrykt i penger er dens pris.

De to begrepene vi opererte med for litt sia, varenes bytteverdi og gull, er nå blitt «forvandlet» til to nye, pris og verdimål. Hele Marx' teori om penger er full av slike forvandlinger, og det gjelder å skjønne hva som skjer. Det er *ikke* bare nye navn på samme sak. Hvis vi oppfatter det slik, så gjør vi alle pengenes ulike funksjoner til en og samme sak, og vi kommer til å utvikle en udialektisk og ensidig pengeteori, slik

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

som at pengene egentlig bare er en måte å føre regnskap på, eller egentlig bare et instrument til å lette varesirkulasjonen e.l. Det som skjer, er at en motsigelse som krever sin løsning for at varesirkulasjonen skal utvikle seg, blir løst i praksis gjennom at de to sidene virker inn på hverandre og omformer hverandre. Slik at løsnigen består i en ny motsigelse med nye sider.

For å kunne bruke pengene i deres første funksjon, som verdimål, trenger man ikke ha noe penger for handa overhodet. Man foretar i tankene en sammenlikning av bytteverdien av varen og gull, og fastsetter på den måten varens pris. Man kan sjølsagt også bruke papir og blyant og foreta en kalkulasjon. Hvis man foretar beregninger med penger, trekker den ene varens verdi fra den andre osv., så hører det også inn under det å bruke pengene som verdimål. Hvis jeg har girokonto og ordner alle betalinger over den uten at virkelige penger noensinne blir brukt, er det også å la pengene fungere som verdimål.

Som enhver annen vareeier hadde jeg tenkt at varen min skulle ut i sirkulasjonen. Jeg hadde tenkt meg at den skulle bytte plass med en viss sum penger, slik at varen kom i en annens hånd og pengene i min pung. Men før denne virkelige bevegelsen kan finne sted, må det åpenbart foregå en slags bevegelse på stedet hvil. Prisingen av varen er bare en ideell forvandling av varen til gull — en forvandling til bare forestilt gull. Verdimål er bare forestilte penger. Jeg kan operere med så store pengesummer jeg bare vil, uten at jeg har et eneste kronestykke, verken av gull, sølv eller papir.

De som oppfatter pengene ensidig på den måten at de bare ser dem som verdimål, tror at alt som heter verdi ikke har noen virkelig eksistens, men bare er tenkte ting. Ikke bare har pengene ingen objektiv verdi, men varene har det heller ikke. De fornekter verdilova.

Før vi forlater verdimålet og kaster oss ut i den virkelige varenes bevegelse, må vi si litt om prismålestokk. Det finnes åpenbart et teknisk behov for å ha en pengeenhet og en oppdeling i mindre enheter, slik som kroner og øre, eller pund, shilling og pence. Dette kaller Marx for en prismålestokk. Prismålestokken må være fast, derfor blir den konvensjonelt fastlagt av staten. Pengenes verdi forandres hele tida, f.eks. ved nye gullfunn. Men prismålestokken er fast. En unse gull er alltid en unse, og en krone er en krone eller hundre øre, men det betyr ikke at

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

ikke pengenes verdi kan forandres. I gamle dager, på gull- og sølvstandardens tid, foregikk det en del triksing og sammenblanding her.

Når prismålestokken er fastlagt, omdøper Marx verdimål til regnepenger og prisen til pengenavn. Pengenavnet til en vare er altså prisen uttrykt i det nasjonale pengesystemet. Dette er ikke så viktig — her er det egentlig bare omdøping som foregår.

Sirkulasjonsmiddel.

Nå har varen en pris. Nå må den ut og prøve seg i virkeligheten. Vil den bli forvandlet til like mye gull som prisen tilsier?

Min konkrete vare skal bare foreta én bevegelse, fra min, selgerens, hånd og over i kjøperens. Deretter faller den ut av sirkulasjonen og blir konsumert. Men fra min side sett består varens metamorfose (forvandling) i at den først forvandler seg til gull i min pung, og deretter til det jeg har bruk for. Hvis V er varen og P pengene og en tankestrek betyr forvandling, så finner vi at hele forvandlingen er V — P — V, der sjølsagt V nr. 2 har en annen bruksverdi enn nr. 1, mens derimot alle tre bytteverdiene er like. Essensen i hele bevegelsen er V — V, dvs. at varen min forvandles til en annen vare som jeg har bruk for, mens P bare brukes som et hjelpemiddel til å få til dette. P formidler (står i midten) formforvandlingen av min vare til en annen jeg vil ha. Det hele er altså egentlig ikke noe annet enn byttehandel ved hjelp av penger, og P, pengene, slår seg aldri til ro, men går fra hand til hand som sirkulasjonsmiddel. Dette er pengenes andre funksjon.

I stedet for å kalle pengene sirkulasjonsmiddel, kunne vi kalle dem kjøpemiddel, fordi det er alltid kjøperen som har pengene, selgeren har varen.

Hver vare beveger seg bare en gang, men pengene beveger seg steg for steg i motsatt retning av varene. Vi forutsetter at det er en utviklet arbeidsdeling og vareproduksjon, slik at det finnes en verden av varer og en stadig fornyelse av varesirkulasjonen. Pengene beveger seg da stadig. Denne pengenes bevegelse som sirkulasjonsmiddel kalles pengeomløpet.

Lova for pengeomløpet er: Mengden av penger i sirkulasjon er bestemt av vareprisene og pengenes omløpshastighet.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Pengenes omløpshastighet er det gjennomsnittlige antall kjøp de formidler i en tidsperiode. Pengenemengden som trengs til hvert av kjøpene vil etter det vi har sagt før være bestemt av prisen på varen som skal kjøpes, som igjen er et uttrykk for verdien av varen — den mengden abstrakt arbeid som er nedlagt i den. Når da disse tingene er gitt, er det opplagt at den pengemengden som befinner seg i sirkulasjon i denne tidsperioden også er gitt.

Denne lova er det motsatte av monetaristenes teori, som sier at prisnivået bestemmes av pengenes omløpshastighet og mengden av penger i sirkulasjon. Det den ene gjør til årsak, gjør den andre til virkning.

Som en følge av Marx' teori må penger kunne trekkes ut og kastes inn i sirkulasjonen etter hvor stor varemengden er og hvor fort pengene løper. Det kan ikke være slik at alt gull i et land må sees på som sirkulasjonsmiddel, bare at noe av det sirkulerer uendelig seint.

Mynt og sedler.

For ikke å hindres av tekniske vansker i omløpet (oppdeling av gullklumper etc.) blir gullet myntet ut. Gjennom fastsetting av prismålestokken og gjennom utmynting får pengene en lokal og politisk karakter. Men Marx holder fast ved at dette, og til og med utstedelsen av verditegn (f.eks. statspapirpenger med tvangskurs), ikke har noe med overenskomst eller statsinnblanding å gjøre, men er nødvendige løsninger av motsigelser i sjølve sirkulasjonsprosessen.

Årsaka til at mindreverdige metaller og til sist papir vinner innpass i pengesirkulasjonen framstilles ofte slik: Det viser seg i praksis at den slitte eller forfalskede mynten sirkulerer like bra som den fullverdige, i hvert fall så lenge pengesystemet nyter tillit. Det er troen som teller. Derfor kan en slitt gullmynt fungere som et symbol for den gullmengden den opprinnelig skulle utgjøre, og man vinner etter hvert fram til den oppfatning at pengene bare er symboler for virkelige verdier. Hva de består av reint materielt, er likegyldig. Noen sier da at pengene symboliserer visse gullmengder, og at gull tross alt er de egentlige pengene. Andre ser ingen bruk for gull, men sier at pengene direkte symboliserer de varemengdene de kan kjøpe. Det siste er den vanligste oppfatningen i borgerlig økonomi.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Men begge oppfatninger er gale. Ingenting kan symbolisere seg sjøl, og en mindre gullmengde er derfor ikke heller noe symbol for en større.* Slitt eller forfalsket mynt går heller ikke like bra som fullødig. All mynt blir slitt, og innafor visse grenser blir det godtatt. Men det finnes grenser. Det at det finnes slitt mynt, utgjør en motsigelse mellom gullet som mynt og gullet som prismålestokk. Denne motsigelsen blir løst ved at markedsprisen på gull stiger over myntprisen. Det lønner seg da å trekke de fullødige myntene ut av sirkulasjon og smelte dem om, og dette kommer også til å skje. Til slutt finnes det ingen annen løsning på det avviket mellom myntprisen og den fastsatte prismålestokken enn å nedskrive pengeverdien i forhold til gull og således fastsette en ny prismålestokk. Denne motsigelsen, som har utspilt seg tusen ganger gjennom hele myntens historie, viser at myntens funksjon, som uvegerlig innebærer slitasje, kontinuerlig kommer i konflikt med det materialet mynten er laget av så lenge dette materialet er gull. *Derfor* må det oppstå gullsymboler av andre materialer enn gull — først kopper etc., det som Marx kaller metallmerker — og så papir.

Marx kaller disse gullsymbolene av papir for verditekn. Når et slikt verditekn byttes med en vare, kan det se ut til at det representerer varens verdi direkte, ettersom det er den eneste verdien som foreligger her. Men varens verdi kommer til uttrykk i dens pris, mens salgssummen kan være større eller mindre enn prisen. Verditegnet representerer derfor gull, sjøl om det ikke virkelig sirkulerer noe gull.

Verdien av papirsedlene *utafor* sirkulasjonen er null. Det vil si at på det nivået vi nå befinner oss, finnes det ikke noe kredittvesen, og papirsedlene kan derfor ikke brukes til å sette i banken og få rente. De må brukes til å kjøpe noe verdifullt, dvs. de må sirkulere.

I sirkulasjonen har de en verdi, og verdien avhenger helt av hvor mange sedler som sirkulerer. Dette følger av den tidligere lova om gullsirkulasjonen og det faktum at papirsedlene til sammen representerer en viss mengde gull. (Nemlig den gullmengden som den første lova gir, dersom det bare sirkulerer papir, og differansen mellom denne gullmengda og den som faktisk sirkulerer, dersom både gull og papir finnes

* Til kritikken av den politiske økonomien, tysk utgave, Berlin 1968. Men Kapitalen sier det motsatte: Se bind 1, s. 111 i svensk utgave.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

i sirkulasjonen.) Sirkulerer sedler med en påtrykt verdi av 2 milliarder som representanter for en gullmengde på 1 milliard, så er altså verdien av sedlene halvparten av den nominelle verdien. Økes seddelmengden til 4 milliarder, reduseres da verdien til ¼ av den nominelle. «Verdien» av papirsedler burde hele tida skrives med gåseøyne.

Vi har nå en lov for gullsirkulasjonen som er den omvendte av den moderne monetaristiske, og en lov for papirsirkulasjonen som ser ut til å være identisk med den monetaristiske. Men det er likevel ikke tilfelle. *Forutsetningene* for den monetaristiske teorien, slik den første gang blei formulert av David Hume, er påstander som Marx uttrykkelig benekter: Gull og sølv har ingen egen verdi. Pengene har sin innbilte verdi fra varene — de representerer varenes verdi. Alle penger i et land inngår i sirkulasjonen. Dette er åpenbart feil for gullmynt og konvertible papirpenger. Det er også feil for ikke-konvertible papirpenger etter at bankvesenet er utviklet.

Varens metamorfose V — P — V deler seg i to: Først må det selges, V — P, for seinere å kunne kjøpe, P — V. Riktignok er mitt salg samtidig en annens kjøp, men det forhindrer på ingen måte at andre kan få problemer med å få solgt. Problemet ligger stort sett aldri i å få kjøpt, for alt kan fås for penger, og etter forutsetningene våre fins det stadig nye varer i sirkulasjonen. Men det kan tenkes at mange som har solgt, venter litt med å kjøpe, eller prøver å kjøpe minst mulig for å legge seg opp penger. Da vil det være overproduksjon av varer. Dette kan ikke besverges vekk ved å si at ethvert salg er samtidig en annens kjøp, for problemet ligger der det *ikke* blir noe salg.

Slik finnes muligheten for krise allerede i skillet mellom kjøp og salg.

Likevel finnes det flust av berømte menn som har tviholdt på at en allmenn overproduksjon ikke er mulig. To av de mest berømte er J. B. Say og James Mill. «Says lov» går ut på at enhver økning av produksjonen som foregår jamt i alle produksjonsgreiner samtidig, skaper automatisk den etterspørsel som skal til for å få avsatt den. James Mill sier:

«Det kan aldri finnes mangel på kjøpere for alle varer. Alltid når en byr en vare fram for salg, forlanger han å få en vare i bytte for den, og derfor kjøper ved det blotte faktum at han er selger. Kjøpere og selgere av alle varer til sammen må derfor holde hverandre i likevekt av meta-

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

fysisk nødvendighet. Finnes det flere selgere enn kjøpere av en vare, må det finnes flere kjøpere enn selgere av en annen vare.»

Det trikset som gjøres her, er å forvandle sirkulasjonsprosessen til tuskhandel (byttehandel uten penger), men deretter smugle inn begrepene kjøper og selger fra varesirkulasjonen inn i denne byttehandelen.

Tilbudsside-økonomene vil få fart i økonomien gjennom å stimulere til økt produksjon, som så vil trekke med seg økt etterspørsel. Det er mulig at det ofte vil fungere slik, men det virker lite trolig at det vil fungere slik nettopp i en situasjon hvor det er overproduksjon fra før. Tilbudsside-økonomene går nettopp tilbake til Say og James Mill for å begrunne sin politikk teoretisk.

Pengenes tredje funksjon

Vi har nå behandla pengenes første og andre funksjon — som verdimål og sirkulasjonsmiddel. Vi har bl.a. lagt merke til at for å oppfylle den første funksjonen trenger ikke pengene å være til stede i virkeligheten. Det trengs bare ideelt, forestilt gull. For å oppfylle den andre funksjonen trengs noe mer enn bare forestilte penger. Pengene må være for handa hos kjøperen, og de må gå fra hand til hand. Men nettopp på grunn av slitasjen de da blir utsatt for, må materialet de er laga av helst *ikke* være gull, men gjerne papir. Slik løses motsigelsen mellom den første og andre funksjonen, som vi så. Den første og andre funksjonen er en motsigelse som er løst i praksis.

Pengenes tredje funksjon er som verdioppbevaringsmiddel. Marx bruker ikke det uttrykket. Han sier at pengenes tredje funksjon er som *penger*. Denne tredje funksjonen er enheten av verdimål og sirkulasjonsmiddel, en enhet som imidlertid har en egen eksistens forskjellig fra begge disse to funksjonene. Jeg skal prøve å gjøre det litt tydeligere: Når jeg ønsker å bruke pengene som verdioppbevaringsmiddel, da ønsker jeg bytteverdien i sin sjølstendige form, uavhengig av enhver bruksverdi. Jeg har ikke bruk for noe spesielt, og det mest hensiktsmessige er da sjølsagt at jeg ikke skaffer meg noe spesielt, men noe allment. Hvis jeg skaffer meg gull, får jeg den allmenne ekvivalenten som alle andre varer måler sine bytteverdier i, og som kan kjøpe alle andre varer.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Gull er altså et hensiktsmessig verdioppbevaringsmiddel *fordi* det er verdimål og sirkulasjonsmiddel. Den tredje funksjonen — verdioppbevaringsfunksjonen — *forutsetter* altså de to andre funksjonene, men er en tredje, sjølstendig form.

Vi kan tenke oss verdimålet som noe vi bare forestiller oss. Og vi kan tenke oss sirkulasjonsjonsmiddelet som noe flyktig, flytende, alltid på veg og aldri i ro. I varesirkulasjonen får bytteverdien til varene sjølstendig form utafor varene sjøl som penger. Men ikke før har bytteverdien sjølstendiggjort seg, så forsvinner den igjen idet jeg kjøper den bruksverdien jeg trenger. Bytteverdien blir aldri helt sjølstendig, men bare en forsvinnende overgang mellom V og V, og det er denne endringen av bruksverdien til den varen jeg eier som framstår som det viktigste, som målet med det hele. Metallet gull derimot, det er verken flyktig eller flytende, det er handfast og varig. Der hvor det kreves noe handfast og varig, kreves det altså gull, mens der hvor det ikke er nødvendig, kan pengene bestå av verditekn (sedler og mynt) eller være bare forestilte penger (regnepenger). Når det blir snakk om å gjøre bytteverdien helt sjølstendig og oppbevare den over tid, da blir *materialet* i pengene det vesentlige. Penger som penger må være av gull (eller sølv, hvis sølv er den allmenne ekvivalenten).

Penger i pungen og penger på kistebunnen

Som sirkulasjonsmiddel fungerte pengene bare som rein formidler av varenes stoffskifte V — V. Det så ut til at varesirkulasjonen egentlig var rein byttehandel, med pengene som et uvesentlig og flyktig mellomstadium. Pengene sirkulerer stadig fra pung til pung og blir aldri lenge på noe sted, mens det viktige var at varer blei *byttet* ved deres hjelp. Derfor utvikler borgerlige økonomer teorier som ser bort fra at V — V er oppdelt i to atskilte faser: V — P og P — V. De ser bort fra at metamorfosen kan stoppe opp etter den første fasen, salget, og gjøre et kortere eller lengre opphold før kjøpet.

Men i virkeligheten er stadige opphold mellom salg og kjøp en del av sirkulasjonsprosessen sjøl. For det vil ofte skje at etter at jeg har solgt og fått penger, finner jeg ikke straks det jeg skal kjøpe. Eller det jeg skal

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

kjøpe, må kjøpes litt etter litt, som f.eks. brød, melk og andre bedervelige varer. Mynt som på denne måten blir liggende i pungen min en kortere tid kaller vi *suspendert mynt*. Dette er den første måten vi møter pengenes tredje funksjon på.

Av disse tekniske årsakene vil alle vareeiere samtidig som de eier varer også holde seg med en liten kasse, eller noen penger i pungen — suspendert mynt. Dette forutsetter også de nye monetaristene.

Men Marx går videre. Det er mulig at jeg ønsker å være sparsom og kjøpe minst mulig, slik at jeg ved sparsomhet og arbeidsomhet kan hope opp penger på kistebunnen. Jeg ønsker å samle en skatt, å hope opp penger, og i så fall blir salget et mål i seg sjøl og ikke bare en overgang til kjøpet. Varens metamorfose stopper opp halvveis, og pengene blir dratt *ut av* sirkulasjonen. Slik skattsamling er ikke bare enkelte individuelle påfunn, men har spilt en stor rolle i historia før kapitalismen. Helt i begynnelsen, da varebyttet var bytte av det *overskuddet* som det enkelte sjølberga samfunnet skaffa seg, var gull den beste forma å oppbevare et slikt overskudd på. Da hadde det en form som ikke møll og rust kunne tære, og som alltid kunne forvandles igjen til alle vareverdenens varer og tilfredsstille ethvert behov. Men for at ikke tyver skulle bryte seg inn og stjele, ble skatten ofte gravd ned. Så fullstendig ble den trukket ut av sirkulasjonen.

Vi forutsetter jo nå bare enkel varesirkulasjon. Dvs. det finnes ikke banker og kredittvesen. Jeg kan altså ikke sette skatten min i banken. Det er da åpenbart riktig at den eneste adekvate forma den kan ha, er som gull (eller sølv). Det er den eneste måten å samle opp rikdom i abstrakt form, bytteverdi som ikke tjener noe bestemt behov, men kan brukes til å bytte til seg hva som helst. For pengenes tredje funksjon er altså materialet i pengene det vesentlige. Derimot er det ikke vesentlig om det er mynt skatten består av, eller om den blir smeltet ned til barrer eller brukt til utsmykning.

Betalingsmidler.

Bruken av penger som *betalingsmidler* og *verdenspenger* hører også inn under pengenes tredje funksjon.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Som betalingsmiddel eller middel til å gjøre opp gjeld fungerer pengene så snart det finnes gjeld å gjøre opp. Og gjeld oppstår når betalingen i tid kommer etter kjøpet. Også skillet i tid mellom kjøp og betaling oppstår i stort omfang tidlig i varesirkulasjonens historie. Den såkalte privatretten — lover for oppgjør av gjeld — ble fullt utviklet allerede i Romertida.

Anta at jeg kjøper en vare og avtaler å betale om en måned. Som kjøpemiddel eller sirkulasjonsmiddel fungerer da pengene akkurat i det øyeblikket varen blir kjøpt. Dvs. det er bare «skyggen» av pengene som kjøper. Seinere, når pengene blir overlevert, er de ikke kjøpemiddel, for da får en ingen vare for dem. Som betalingsmiddel er derfor pengene ikke-kjøpemiddel, ikke-sirkulasjonsmiddel akkurat som skatten var. Penger som betalingsmiddel forutsetter derfor pengenes funksjoner som verdimål og sirkulasjonsmiddel, men er samtidig det motsatte av disse funksjonene (som allerede er utført når pengene fungerer som betalingsmiddel). Det er altså en motsigelse mellom pengenes første og andre funksjon og deres tredje funksjon.

Betalingsmidlene inngår i pengesirkulasjonen og er ikke trukket ut av den slik som pengene på kistebunnen. Hvorfor er det da riktig å regne dem sammen med skattopphopning som pengenes tredje funksjon? Jo, fordi den som har kjøpt for å betale seinere er tvunget til å selge før betalingen forfaller, slik at han får noe å betale med. For ham bytter kjøp og salg plass i tid, slik at salget blir den avsluttende bevegelsen. V — P som avsluttende bevegelse eller som mål i seg sjøl var nettopp skattopphopning. Nå foregår akkurat det samme — salg uten kjøp, forvandling til penger som sluttresultatet — innenfor sirkulasjonen sjøl. Den som bruker pengene som betalingsmiddel, må akkumulere en skatt i pengeform for å klare av betalingen. Slike reservefond som måtte akkumuleres av den enkelte var store før bankvesenet. Pengene som betalingsmiddel er *ikke* sirkulasjonsmiddel, fordi det ikke er betalingsmidlene som får varene til å sirkulere. Det er tvert imot det at varene har sirkulert som får betalingsmidlene til å sirkulere. Det er derfor heller ikke likegyldig hva slags materiale betalingsmidlene består av, slik som det var med sirkulasjonsmidlene. Også her, liksom ved skattopphopning, kreves «the real thing» — gull. Gull er den eneste adekvate ekvivalenten for varer, den eneste allment aksepterte måten å

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

innfri kontrakter på. Dette blir særlig åpenbart i handelskrisene, sier Marx.

Noen av betalingene kan utlikne hverandre før det kommer til oppgjør. Hvis jeg skylder 100 kroner til Olsen, men har 100 kroner til gode hos Hansen, mens Olsen skylder Hansen 100 kroner, så er det opplagt at disse tre gjeldspostene kunne utliknet hverandre dersom vi f.eks. hadde samlet oss til et møte om saka. Innretninger for å utlikne betalinger fantes allerede i det gamle Roma, før det egentlige kredittvesenet. Men med utviklinga av bank- og kredittvesenet og sentraliseringa av det, er det mange flere betalinger enn før som kan utliknes uten bruk av penger. Eller rettere sag: Pengene blir da bare brukt som regnepenger. Det ville f.eks. være tilfelle hvis både Olsen, Hansen og jeg hadde lønnskonto i Postsparebanken.

Dette påvirker i høy grad hvor mye penger som inngår i pengesirkulasjonen, som vi skal komme tilbake til. Det reduserer også behovet for å bygge opp reservefond for å klare betalingene.

Pengenes funksjon som betalingsmiddel inneholder altså følgende motsigelse: I den grad betalingene utlikner hverandre, fungerer pengene bare som regnepenger, men i den grad betalingene virkelig må gjennomføres, trengs det bytteverdi i sin sjølstendige form, gull. Slik skjer det at i krisetider, når flyten i betalingene forstyrres, og mekanismen til å utlikne dem bryter sammen, slår pengene om fra sin gassaktige form til hardt metall, sier Marx. Stakkarene som må gjøre opp gjelda si søker etter penger ikke for å formidle varesirkulasjonen, men penger som den eneste rikdommen, den eneste adekvate forma for bytteverdi. Han ser saka akkurat slik skattsamleren så den, at penger er det eneste verdifulle, alt annet er tant og fjas. Marx hadde mye moro med kapitalistene på grunn av dette. De som følte seg så høyt hevet over merkantilistene, ble sjøl i krisetider endå mer ekstreme tilhengere av de edle metallene og enda mer oppsatt på å forhindre gulleksport enn noen merkantilist.

Et par politiske poenger som vi tidligere har berørt, kan konkretiseres nå: For det første ser vi hvordan den enkle varesirkulasjonen forvandler samfunnet når den blir utviklet fullt ut. Skattsamlingen fører til at vi får *rike folk* (og fattige). Betalingsmiddelfunksjonen fører til at vi får kreditorer og debitorer. Den enkle varesirkulasjonen undergraver altså raskt sine egne forutsetninger, og kan bare opprettholdes dersom den

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

blir en del av en mer utviklet produksjonsmåte: Kapitalismen. For det andre ser vi hvordan penger mer og mer må bli det medium som kontrakter blir inngått i, etter hvert som vareproduksjonen utvikles. Dette omgjorde de føydale forholdene til pengeforhold og skapte grunnlaget for at føydalismen brøyt sammen.

Lova om kvantiteten av sirkulerende penger

Som betalingsmidler kan pengene løpe mye fortere enn som sirkulasjonsmidler. Dette påvirker pengenes omløpstid. Men når pengenes omløpstid er gitt (både i omløp i kjøp og salg og ved oppgjør av gjeld), blir summen av penger som sirkulerer i en gitt tidsperiode bestemt av totalprisen på varene som blir kjøpt i perioden, pluss de betalinger som forfaller i perioden, minus de av disse betalingene som utlikner hverandre uten bruk av penger.

Dette er den nøyaktige formuleringa av lova for pengeomløpet som vi tidligere har behandla.

Pengenes funksjon som betalingsmiddel er den mest utviklede av pengenes funksjoner. Den bygger på alle de andre. Den tiltar i betydning på bekostning av skatt-funksjonen og kjøp-funksjonen etter hvert som varesirkulasjonen utvikles.

Det er særskilt for Marx å behandle pengene som penger uavhengig av kredittvesenet. Gjennom å skille ut pengenes ulike funksjoner så klart, har han gitt oss muligheten til å foreta en mye mer nøyaktig og detaljert analyse av moderne økonomiske foreteelser enn den borgerlige økonomien. De borgerlige økonomene ser på pengene først og fremst som reine hjelpemidler i varebyttet, dvs. sirkulasjonsmidler. Dessuten skiller de ikke riktig mellom penger og kreditt, og kreditten kan de heller ikke analysere riktig fordi bank- og kredittvesenet bygger på den kapitalistiske produksjonen, som de heller ikke forstår. De analyserer kapitalismen som om den skulle være noe i likhet med den enkle varesirkulasjonen.

Noen få borgerlige økonomer har sagt at pengenes egentlige funksjon er å være oppgjørsmiddel for gjeld. Dette har mye for seg. Man kan tenke seg «det pengeløse samfunn», dvs. kapitalisme uten penger,

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

ganske langt på veg etter hvert som elektronikken utvikler seg. Men hvordan skal en gjøre opp gjelda? Det må skje i handfast form fra tid til annen, hvis ikke alle gjeldsforhold skal bli en rein lek med papirlapper, som et slag «Monopol».

Kredittpenger.

På grunnlag av bank- og kredittvesenet dukker det opp nye former for penger. Dette behandler Marx i tredje bind av Kapitalen. Det kan ikke behandles før, fordi kreditten ikke kan analyseres uavhengig av den kapitalistiske *produksjonen.* Til de som vil finne svar på f.eks. den moderne inflajsonen ved å leite rundt i tredje kapittel av første bind, må vi derfor komme med en advarsel: Vær mer tålmodige! Den moderne inflasjonen er ikke akkurat lik inflasjonen i vikingtida eller etter de store oppdagelsene eller etter den franske revolusjonen. Nå har vi kapitalisme, til og med statsmonopolkapitalisme, og det er på dette grunnlaget vi må analysere den moderne inflasjonen. Tredje kapittel er et nødvendig ledd i denne analysen. Men aleine sier det ikke nok.

For å gi et litt mer fullstendig bilde av Marx' teorier om pengesirkulasjonen, tar vi med en kort gjennomgang av hans syn på kredittpenger, slik det er framstilt i tredje bind.

Med utviklinga av handelen og den kapitalistiske produksjonen utvides pengenes funksjon som betalingsmiddel, som vi så. Innafor kapitalens kretsløp fungerer pengene omtrent utelukkende som betalingsmiddel, dvs. varene selges ikke for penger, men for et skriftlig løfte om betaling ved et visst tidspunkt. Et slikt betalingsløfte kalles for en veksel.* En slik veksel blir et rentebærende papir når den blir *diskontert,* dvs. at han som har vekselen går til en bank eller en annen som har penger og selger den til ham. For vekselen kan han få like mye penger som den lyder på, minus en viss rente som kalles diskonto. Han som har

* En veksel kan være av mange ulike slag. Hva som er en veksel er i Norge fastsatt ved lov. Andre land har andre bestemmelser. Vi går ikke inn på tekniske saker, men kaller alle slike løfter om å betale seinere for veksler, liksom vi forenkler og sier at alle veksler er skrevet ut av varemottakeren til vareleverandøren.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

diskontert vekselen, har nå lånt ut sine penger mot rente, nemlig diskontoen, men pengene vender tilbake når han til avtalt tid kan gå til han som opprinnelig skrev ut vekselen og be ham om å oppfylle sitt betalingsløfte.

Det blir vanlig både å utstede veksler og diskontere dem. På den måten blir pengenes funksjon som betalingsmiddel grunnlaget for hele kredittvesenet, idet kreditt — lån mot rente — blir dagligdags i form av diskontering av veksler.

Vi kommer nå til et avgjørende punkt: Vekslene kan sjøl fungere som betalingsmidler. Før har vi sagt at for å fungere i sin tredje funksjon, må pengene foreligge som gull, som den allmenne varen, som byttemiddelets sjølstendige og hvilende form. Nå ser vi at dersom vekselen er god, dvs. dersom det kan garanteres at betalingen skjer, så kan den aksepteres som oppgjør for gjeld. Kreditoren veit at det ikke er mange dagene før betalingen skjer — og enda viktigere: Han veit at han kan få diskontert vekselen straks.

Likevel kan det finnes situasjoner — nemlig på det punkt i en krise da kredittsystemet bryter sammen, ingen får kreditt lenger, ingen veksler utstedes og kravet til hva som er en god veksel skjerpes veldig — da det enten ikke finnes særlig mye av gode veksler eller veksler overhode ikke blir akseptert som betalingsmiddel. I slike pengekriser vil gull framleis være det eneste midlet til å fri seg fra gjeld.

Vekslene kaller Marx de egentlige handelspengene. De fungerer fullt ut som penger i den grad de opphever hverandre og utlikner fordringer og gjeld, slik at det ikke blir nødvendig å betale. Da fungerer de nemlig som verdimål. Derimot kan en spørre seg om de er så gode som gull i alle andre situasjoner. Vi husker motsigelsen som lå i pengenes funksjon som betalingsmiddel, nemlig at det til dels virket som pengene var noe «gassaktig» og til dels at de bare kunne godtas i sin harde form.

Men det Marx kalte kredittpenger var ikke vekslene, men pengesedler som bankene gir ut på grunnlag av vekslene, såkalte banknoter. Når vekslene ble diskontert i en bank med seddelutstedelsesrett, fikk man ikke gullmynt for dem, men banknoter. Hvis man ville, kunne man straks veksle banknotene inn i gull. Men hvis man ikke ville, kunne man la banknotene sirkulere som betalingsmiddel. Hvis en noengang skulle bruke uttrykket «god som gull», så måtte det være om disse bank-

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

notene, som var innløselige når som helst. Dette gjaldt i enda større grad etter hvert som færre og færre banker fikk seddelutstedelsesrett. Etter Marx' tid fikk til slutt bare statsbanken seddelutstedelsesrett. Mens vekslene kanskje ville bli nektet diskontering fordi man ikke trodde debitoren ville betale, sto selve den nasjonale bankens gullreserve som en garanti for at banknotene ville være innløselige. Banknotene er derfor betalingsmidler så å si fullt ut.

Kredittsystemet med alt det innebærer (bankvesenet, aksjeselskaper, diskontering av veksler) fører derfor til at det oppstår pengesedler og rentebærende papirer som *innenlands* tar over *alle* gullets funksjoner som penger (skattsamleren har i det rentebærende papiret funnet selve det ideelle objektet for skattopphopning: en skatt som øker av seg sjøl). Innafor engros-handelen og kapitalistene imellom, der pengene fungerer som betalingsmiddel, tar veksler og banknoter over for gull. Og i detaljhandelen sirkulerer mynt av uedelt metall og små sedler. Mengden av banksedler beror på hvor mange veksler som blir presentert til diskontering, og hvor gode de anses å være, videre på hvor fort banksedlene blir presentert til innløsning. Dette er helt andre og annerledes faktorer enn de som avgjorde mengden av penger i sirkulasjon. Men den lova for sirkulasjonen gjelder framleis også under kredittsystemet: Blir det mange banksedler, betyr det bare at gull trenges ut av sirkulasjonen, men hver bankseddel representerer framleis den gullmengde den kan veksles inn i. Gullet samles som skatt og reserve utafor sirkulasjonen eller eksporteres. Slik er Marx' syn på kredittpengene, og vi ser at det han analyserte var gullstandarden som rådde på hans tid.

Framveksten av kredittsystemet gjør at det bare blir spørsmål om noen få tiår før frikonkurransen er avskaffet til fordel for monopolkapitalismen og imperialismen. Det blir mulig å sentralisere mye større kapitaler enn før ved hjelp av aksjeselskapsforma. Bankene og pengekapitalistene får makta over industri- og handelskapital. Det utvikles en stor klasse av rentenister og «kupongklippere» osv. Det er ikke tilfeldig at tidsrommet da dette er helt utvikla — la oss si 1870–1900 — både er gullstandardens tid og overgangen til imperialismens tid. Begge faktorer kan forklares ut fra framveksten av kredittsystemet.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Gullstandarden — Englands gullalder.

Et land har innført gullstandard hvis landets pengesort har sin verdi fastlagt i forhold til gull. F.eks. en norsk krone er lik 0,40323 gram gull, som den var fra 1873 til 1914. Men dette er ikke nok. For å opprettholde denne verdien i praksis, må den banken som utsteder disse pengene være forpliktet til å veksle dem inn i gull til den fastsatte prisen, og til å motta gull i bytte for sedler eller gullmynt til samme pris. Det må heller ikke være noen restriksjoner på eksport eller import av gull. Om det faktisk sirkulerer gullmynt i landet er derimot ikke vesentlig.

Som verdensomfattende pengesystem blei ikke gullstandarden gammel. Noen regner at den varte i femten år, fra USA gikk over på gullstandard i 1900 til de fleste land forlot gullstandarden i 1914. Andre sier 35 år eller litt mer. Det første land som oppfylte de kravene vi her har stilt til en gullstandard var England i 1821, og det var også det eneste helt til rundt 1870. Andre land hadde sølvstandard, eller prøvde å opprettholde et bimetallisk system med både sølv og gull, eller hadde mer kaotiske pengeforhold.

Fra gammelt av sirkulerte jo både gull- og sølvmynt av de forskjelligste slags preg og verdi. Dette gjorde det vanskelig for stater å gå over til bare det ene av de to metallene. For de syntes samtidig at de måtte fastlegge et bestemt prisforhold mellom gull og sølv for å ha orden i systemet. Men verdien av metallene endret seg stadig, etter hvor mye arbeid som i gjennomsnitt trenges til å frambringe dem. Hvis f.eks. nye rike gullgruver blei oppdaget, sank gull i verdi i forhold til sølv, og dette medførte at myntene av det metallet som økte i verdi, sølv, ble trukket ut av sirkulasjonen og smeltet om, for folk kunne få en høyere pris for det som reint metall enn som mynt. På samme måte har fullødig mynt en tendens til å forsvinne fra sirkulasjonen, så bare den slitte mynten eller den som på andre måter er mindre verdifull blir holdt tilbake. Dette fører til stadige inflasjoner.

De første pengesedler kom på 1600-tallet. Dette var i merkantilismens tid — en del av hensikten var å forhindre at gull og sølv fløt til utlandet. De ble først utstedt av private etter avtale med staten, og var da lovlige men ikke tvungne betalingsmidler. Det vil si at staten tok dem imot,

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

men ingen andre var *forpliktet* til å gjøre det. Hvis da folk ikke ville ha dem, måtte de som hadde dem gå til utstederen og kreve dem innløst. Hvis dette skjedde for raskt, hadde utstederen ikke rukket å omsette de varene han hadde kjøpt for sedlene sine, og hadde ikke mynt å gi igjen for sedlene når de kom tilbake. Så gikk han konkurs.

Neste skritt var derfor å gjøre sedlene til tvungne betalingsmidler. Skulle disse opprettholde sin kurs mot mynt, måtte staten inn i bildet som utsteder. Vi fikk da det som Marx kaller statspapirpenger med tvangskurs. Marx behandler dem ikke så grundig. Han regner det stort sett som en gammeldags form for penger, og det er forståelig når en ser på hvordan det gikk med disse pengene i de fleste land, særlig under Napoleonskrigene. Statene tok stadig opp nye lån i seddelbanken for å finansiere krigsutgiftene. Det ble en veldig inflasjon som følge av det økte seddelomløpet. Marx mener at jo større mengde slike sedler som utstedes, jo mindre gullmengde representerer hver av dem, og jo høyere blir derfor prisene når det betales med sedler. Dette er sjølsagt en helt riktig teori for inflasjonen under Napoleonskrigene, men det spørsmålet som må undersøkes er om denne teorien også er en fullgod forklaring på inflasjonen 160 år seinere.

På 1800-tallet prøvde de fleste stater å overvinne de vanskene som knyttet seg til statspapirpenger med tvangskurs, gjennom å fastsette visse forhold mellom seddelbankenes gull- eller sølvreserver og den maksimale mengden av sedler de kunne utstede.

Samtidig gjorde de sedlene konvertible, dvs. at de kunne veksles inn i metall etter den fastsatte kursen. Pengesedlene som fyller de kravene vi har nevnt i forrige avsnitt er nettopp det Marx kalte *kredittpenger*. Utviklingen av slike penger skapte *ikke* ordnede pengeforhold. For et fattig land som Norge besto den nye vanskeligheten i å konsentrere en tilstrekkelig stor kapital i form av sølv til å utgjøre grunnlaget for Norges Banks virksomhet. Sølvstandarden blei ikke praktisert i Norge før 1842. Dette er ikke utypisk, for i utkanten av systemet hersket det aldri de velordnede pengemessige forhold som i England og noen andre store land. Devalueringer o.l. var vanlig. «Spillereglene» ble derfor like ofte brutt som de blei holdt. Ved kriger, revolusjoner og andre kriser, stoppet man som regel raskt innløseligheten av sedlene og finansierte statsutgiftene ved inflasjon. Og når galt skal være, var det kanskje like

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

bra, fordi å følge spillereglene strengt ville ført til at sykliske og andre kriser ville fått en enda voldsommere form.

I Kapitalen kritiserer Marx de engelske banklovene av 1844* for at de fører til en unødig kraftig skjerping av de sykliske krisene, at de er et middel for finanskapitalistene til å berike seg på industri- og kjøpmannskapitalens bekostning under krisene, og at de i tider av hungersnød virker til å fralure de kornproduserende landa korn gratis (gjennom at banklovene førte til konkurser hos de engelske importørene av korn).

I mesteparten av 1800-tallet dominerte England verden. De ga kreditt på sin vareeksport og eksporterte kapital på andre måter. Når så rentefoten i England steig under en av de sykliske krisene, søkte denne kapitalen tilbake til England. Slik blei resten av verden utbyttet gjennom renter, og fikk også bære byrdene ved pengekrisene.

Byrdene ved at England holder strikt på gullstandarden blei altså i stor grad båret av andre land, som på sin side ikke kunne holde like strikt på verken gull- eller sølvstandarden. Reint bortsett fra at det aldri går an å gå bakover i historia, så er det derfor en myte at gullstandarden skapte stabile pengemessige forhold, og en enda større myte at den skapte stabile forhold for industri og handel. Gullstandarden var en del av den kapitalistiske utviklingen som førte til at finanskapitalen kom til å dominere over andre former for kapital og frikonkurransen vokste over i imperialismen.

* Disse lovene framstiller gullstandarden i klassisk form.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

STUDIEOPPLEGG

STUDIEOPPLEGG A

2-møters opplegg, basert på lesing av 1. del av Forlaget Oktobers utgivelse av Kapitalen bok 1.

1. møte

Ifølge Marx er varen en enhet av bruksverdi og verdi. Å forstå varens tosidige karakter (og å forstå den tosidige karakteren av det *arbeidet* som skaper varen) er det springende punktet i den politiske økonomien.

a) Hva er bruksverdi? Har det brødet du baker for deg sjøl hjemme på kjøkkenet bruksverdi? (Begrunn svaret)

b) Hva er verdi? Har det brødet som du baker for deg sjøl verdi? Er dette brødet en vare? (Begrunn svaret)

c) Marx sier at bare abstrakt arbeid skaper verdi, mens det konkret-individuelle arbeidet skaper bruksverdi. Hva menes med dette?

d) Hva uttrykker verdiloven?

Les: Kapitalen, kapittel 1, del 1 og 2.

2. møte

De tre første kapitlene i Kapitalen behandler de grunnleggende kategoriene i vareproduksjonen som sådan. Først i kapittel fire utleder Marx logisk hvordan den enkle vareproduksjonen går over i kapitalistisk vareproduksjon. Han analyserer de særegne kjennetegnene til kapitalen. (Hvis du vil vite mer om hvordan kapitalen oppstår *historisk,* så kan du lese kapittel 24: Den såkalte opprinnelige akku-

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

mulasjonen. I Forlaget Oktobers oversettelse vil den først foreligge i del 4.)

a) Hva kjennetegner det kapitalistiske varebyttet framfor det enkle varebyttet?

b) Hvorfor kan ikke merverdi stamme fra varebyttet på markedet?

c) Hva er forskjellen på arbeidskraft og arbeid? Hvordan bestemmer vi arbeidskraftas verdi? Og bruksverdi?

Les: Kapitalen, kapittel 4, alle deler.

STUDIEOPPLEGG B.

7 møter, dvs. utvida kurs for seminarer, sommerskoler osv. Egner seg også som kurs for studieledere.

De fem første møtene bygger på Forlaget Oktobers utgivelse, del 1. De to siste møtene forutsetter at hele første boka av Kapitalen er for hånden. Hele studieboka forutsettes lest.

1. møte

Om den politiske økonomiens formål og metode.

a) Marx sier i forordet til 1. utgave at hovedformålet med Kapitalen er å «avsløre den økonomiske bevegelsesloven for det moderne samfunnet...». Hva mener Marx med dette? På hvilken måte mener du dette synet på økonomi skiller seg fra den borgerlige økonomiske teorien?

b) Lenin peker på: «Den politiske økonomien beskjeftiger seg slett ikke med 'produksjonen', men med menneskenes samfunnsmessige forhold i produksjonen, med produksjonens samfunnsmessige struktur.» (Fra «Kapitalismens utvikling i Russland»). Hva mener Lenin med dette? Hvilke følger får det for synet vårt på hva f.eks. *kapital* er?

Les: Kapitalen, forord til 1. utgave og etterord til 2. utgave..

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

2. møte

a) Hva menes med at produksjonsforholdene under vareproduksjonen er «direkte privat og indirekte samfunnsmessig»?

b) Engels sier i Anti-Dühring: «Den politiske økonomien handler ikke om ting, men om forhold mellom personer og til sjuende og sist mellom klasser, men disse forholdene er hele tida *knyttet til ting og opptrer som ting.*» Drøft særlig Marx sin behandling av dette i kapittel 1, del 4. Prøv å forstå hvorfor denne såkalte «varefetisjismen» er resultat av at den samfunnsmessige produksjonen bygger på privateiendom.

3. møte

Dette møtet er identisk med møte 1 i 2-møters-opplegget: Om vareverdien og det vareproduserende arbeidet.

4. møte

Dette møtet handler om grunnlaget for at verdi må framstille seg som penger med en pris, om hvorfor prisen alltid må avvike fra verdien. Disse problemene er av de vanskeligste i den politiske økonomien, men også av de viktigste: Forståelsen av dem gjør det mulig å avsløre og gjendrive den borgerlige økonomiske teorien, som f.eks. den borgerlige teorien om inflasjon.

a) Hva er forskjellen på verdi og bytteverdi? Hvorfor må verdien framstille seg som bytteverdi?

b) Drøft bytteverdiens (ekvivalentens) utvikling til penger.

c) Marx understreker at avviket mellom verdi og pris slett ikke er noen mangel ved prisformen, men tvert imot den eneste egna formen i en produksjonsmåte «der regelen bare kan gjøre seg gjeldende som en regelløshetens blindt virkende gjennomsnittslov». (Fra kapittel 3, del 1.) Diskuter dette utsagnet til Marx.

Les: Kapitalen, kapittel 1, del 3 og kapittel 3, del 1 og 2.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

5. møte

Dette møtet er identisk med møte 2 i 2-møters-opplegget: Overgangen fra penger til kapital, om arbeidskrafta osv.

6. møte

Mens de fem første møtene i denne møterekka tar sikte på å drøfte det allmenne grunnlaget for den kapitalistiske produksjonen, så går de to siste møtene ut på å studere de særegne lovene for sjølve produksjonsprosessen, produksjonen av merverdi og akkumulasjonen. Dette gir oss grunnlaget for å forstå hvorfor kapitalismen kommer i krise og hvorfor denne produksjonsmåten er dømt til å gå under.

a) På hvilken måte framtrer arbeidets dobbeltkarakter (som abstrakt og konkret arbeid) i den kapitalistiske produksjonsprosessen?

b) Hva er konstant og variabel kapital? Kan maskiner skape verdi? Kan en helautomatisk maskin skape verdi?

c) Hva er relativ merverdi, og hvilken betydning har produksjonen av relativ merverdi under kapitalismen?

d) Hvordan oppstår ekstramerverdien? Hvordan forvandles ekstramerverdien til relativ merverdi?

Les: Kapitalen, kapittel 5, 6 og 10.

7. møte

Framstillinga av kapitalens akkumulasjonsprosess utgjør en sammenfatning og et høydepunkt i Kapitalens første bok. (Kapittel 21, 22 og 23). Dette gjelder særlig kapittel 23: Den kapitalistiske akkumulasjonens allmenne lov.

a) Hva menes med kapitalens akkumulasjon?

b) Hva er kapitalens organiske sammensetning?

c) Hvordan skapes den industrielle reservearméen?

d) I den kapitalistiske akkumulasjonen kommer motsigelsen mellom samfunnets produktivkrefter og produksjonsfohrold, motsigelsen

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

mellom produksjonens samfunnsmessige og private karakter voldsomt til uttrykk.

På den ene sida utvikler kapitalakkumulasjonen produktivkreftene i en veldig fart, den tvinger fram en samfunnsmessig arbeidsdeling i verdensmålestokk, den utvikler evnen til å produsere en svimlende mengde nyttige goder for menneskene.

På den andre sida kan kapitalen bare gjøre dette samtidig som den øker den organiske sammensetninga og dermed tvinger profittraten stadig nedover, idet den kaster en stadig større menneskemengde ut i arbeidsløshet, idet den skaper en stadig større produktmengde som det ikke er grunnlag for å få avsatt. I disse motsetningene blir den indre motsigelsen mellom varens bruksverdi og dens verdi kjørt fram til sin spiss. Hvordan kommer disse motsigelsene til uttrykk i den økonomiske krisa i dag?

Les: Kapitalen, kapittel 23, del 1–4, kapittel 24, del 7.

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017

Forlaget Oktober utgir nå Karl Marx' Kapitalen, Første bok, i ny, fullstendig oversettelse. Utgivelsen er blitt mulig gjennom en innsamlingskampanje i AKP(m-l)s regi i 1980.

AKP(m-l) vil arrangere studier av Kapitalen i forskjellige former. Partiets studieutvalg har tatt initiativ til denne studieboka, der forskjellige kamerater har bidratt med artikler som til sammen skal gi hjelp til å forstå Kapitalen.

For den leseren som for første gang gir seg i kast med Kapitalen, framstår teksten som massiv, tung og uhyre krevende. Men den er ikke uoverkommelig. Bare en tar tida til hjelp, er det ikke så vanskelig å arbeide seg gjennom Første bok. Men faren er at det blir en mekanisk tilegnelse av det løpende innholdet, uten at en egentlig forstår hva det dreier seg om.

Derfor har vi i denne studieboka bevisst skjøvet følgende spørsmål i forgrunnen: Hvilke teoretiske forutsetninger er det Marx bygger på? Hva vil han egentlig si?

Denne helt bevisst valgte synsvinkelen på stoffet innebærer sjølsagt også i større grad en *fortolkning* av innholdet enn en reint mekanisk innholdsgjengivelse ville gjort. Det er derfor grunnlag for å se på studieboka som et debattinnlegg som retter seg mot *andre* fortolkninger, *andre* posisjoner i den politiske økonomien. Dette polemiske aspektet har de som har bidratt her heller ikke lagt skjul på, men tvert imot lagt åpent fram.

Bak i boka trykker vi opp to alternative *studieopplegg*, ett 2-møters opplegg og ett 7-møters opplegg, begge med hovedvekta på de 4 første kapitlene av Første bok (tilsvarer del 1 av Oktober-utgaven).

ISBN 82-7094-366-5

Nettpublisering ved Forvaltningsorgan for AKPs partihistorie (www.akp.no) 2017